

ἔκ Χιονιάδων

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΤΕΥΧΟΣ 13 - ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ 2010

Αποκάλυψη κεφαλής κατά τη συντήρηση των τοιχογραφιών του Αγ. Αθανασίου Χιονιάδων

έκ Χιονιάδων

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ - ΕΚΔΟΣΗ: Πολιτιστικός Σύλλογος Χιονιαδιτών. Συνεργάζεται η Αδελφότητα Χιονιαδιτών «Ο Άγιος Αθανάσιος»

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ: Βασίλης Σκούρτης

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Βασίλης Σκούρτης, Κώστας Σκούρτης, Γιάννης Λιάτσης, Μίλτος Γεραβέλης, Βάσω Λέρη

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Κατερίνα Σκούρτη

ΕΔΡΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ: Χιονιάδες, 441 00 Κόνιτσα (Για συνεργασία, διάθεση τευχών, συνδρομές, embάσματα)

Αριθμός λογαριασμού περιοδικού: ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ 84752606

ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ:

Κ. Σκούρτης, Μπενίση 10, Λυκόβρουση 141 23, τηλ.: 210 - 28 32 551 και 210 - 28 52 151

Β. Σκούρτης, Ε. Χούσου 1η πάροδος, Κόνιτσα 441 00, τηλ.: 26550-24 945

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ & ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ: «Ιδεότυπο», Ζ. Πηγής 48, τηλ.: 210 - 33 03 991

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Δεκάλογος ΕΠΕ, Αγαθίου 3, τηλ.: 210 - 64 60 338

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Πτύξις, Πλαταιών 9, τηλ.: 210 - 34 68 317

ΔΙΑΘΕΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ: Αθήνα: βιβλιοπωλείο «Δωδώνη», Ανδρέου Μεταξά 28, και βιβλιοπωλείο «Εστία», Σόλωνος 60, Κόνιτσα: βιβλιοπωλείο «Ελεγείο» και βιβλιοπωλείο «Πλουμής»

Οι απόψεις των ενυπόγραφων κειμένων δεν είναι κατ' ανάγκην απόψεις και του περιοδικού.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

3	Πρόλογος	52	ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΣΑΚΟΥΛΗΣ
Λαθροθηρία: πληγή για τον τόπο
4	ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΠΑΝΟΣ
Η συντήρηση των τοιχογραφιών
στον Αγ. Αθανάσιο Χιονιάδων	55	ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΑΤΣΗΣ
Για την Αδελφότητα Χιονιαδιτών
11	π. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΪΣΙΟΣ
Διά την αγιογραφίαν Χιονιάδων	56	Χιονιάδες, καλοκαίρι 2010
20	ΒΑΣΙΛΗΣ ΣΚΟΥΡΤΗΣ
Το κουρί	58	ΧΑΡΗΤΑΚΗΣ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ
«Η Κόνιτσα και τα χωριά της»
25	ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ
Εορταστικά έθιμα Χιονιάδων	60	ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ
Ο Άγιος Αθανάσιος
Ψυχικού Λάρισας
36	ΒΑΣΙΛΗΣ ΣΚΟΥΡΤΗΣ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΑΣΙΟΥΛΑΣ
Φίδι	67	ΚΩΣΤΑΣ ΣΚΟΥΡΤΗΣ
Οι ζωγράφοι του Αγίου Αθανασίου
στο Ψυχικό Λάρισας
39	ΜΑΡΙΑ ΜΟΥΣΙΟΥ-ΣΑΛΤΑ
Καστάνιανη, κτισμένη στα ριζά
της Γύφτισας του Σμόλικα	73	ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΤΣΙΟΔΟΥΛΟΣ
Οι τεχνίτες - ζωγράφοι
50	ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΖΩΤΟΣ
Ο μάστορας με τη χλαίνη
και τα βρεγμένα σφυρά
στον Σαραντάπορο		

Οι φωτογραφίες του τεύχους προέρχονται από τον Γιάννη Σπανό (εξώφυλλο και σελ. 5 έως 10), τον Παναγιώτη Τσιγκούλη (σελ. 12 και 13), το βιβλίο Μαστοροχώρια, έκδ. του Δήμου (σελ. 15 και 51), το βιβλίο Ο κρητικός ζωγράφος Θεοφάνης (σελ. 16), τον Πασχάλη Ζωγράφο (σελ. 25 έως 35), την Μαρία Μούσιου-Σάλτα (σελ. 41, 44, 48), τον Μιλτιάδη Γεραβέλη (σελ. 38, 53 και 54), τον Ευριπίδη Ζωγράφο (σελ. 57 και κάτω), την Σταυρούλα Σδρολία (σελ. 60 έως 66), το αρχείο του π. Γιώργη Παΐσιου (σελ. 67), το βιβλίο του Στέφανου Τσιόδουλου, Η ζωγραφική των σπιτιών του Ζαγορίου (σελ. 73 έως 85) και οι υπόλοιπες από τον Κώστα Σκούρτη, συλλογή Μουσείου Χιονιαδιτών ζωγράφων.

Στην έκδοση του παρόντος τεύχους συνέβαλε οικονομικά ο Δήμος Μαστοροχωρίων.

Πρόλογος

Φαίνεται πως η αλόγιστη χρήση των κοινών πόρων συνάμα με την πολιτιστική μας ένδεια έφερε τη χώρα στην σημερινή σκοτεινή κατάσταση. Είναι η εποχή που πρέπει να διακρίνουμε ό,τι ποιοτικό υπάρχει γύρω μας σε αντίθεση με την ποσότητα που μας απασχολούσε ως τώρα. Και στους τοπικούς πολιτιστικούς φορείς το να περνάμε καλά ήταν ο μοναδικός σκοπός. Οι εκδηλώσεις των καλοκαιριών από διάφορους συλλόγους, με σουβλάκια, μπύρες και πανηγυριώτικες μπάντες του ξεφαντώματος, ως μοναδικές πολιτιστικές εκδηλώσεις του καλοκαιριού σε πόλεις και χωριά, ήταν ο κανόνας.

Στον εξαιρετικά μικρό χώρο του χωριού μας, εμείς, τοπικοί φορείς, σύλλογος και αδελφότητα, επιλέξαμε τα όποια μικρά μας έσοδα να τα τοποθετούμε σε έργα που «πιάνουν τόπο», ώστε να ανταποκρίνονται στις τοπικές ανάγκες και την αισθητική μας και να αναδεικνύουν και την ντόπια πολιτιστική μας κληρονομιά, αυτή που μας άφησαν οι πρόγονοί μας, οι ξακουστοί Χιονιαδίτες ζωγράφοι. Στα πλαίσια αυτά εντάσσονται και τα

έργα που έγιναν στο χωριό και οι περισσότερες δραστηριότητές μας, που έχουμε παρουσιάσει σε προηγούμενα τεύχη του περιοδικού μας. Αυτό τον καιρό φροντίζουμε για τη στερέωση και τον καθαρισμό όλων των παλαιών τοιχογραφιών, που απέμειναν στον κεντρικό ναό του χωριού μας, τον Άγιο Αθανάσιο, καθώς και τμημάτων τοιχογραφιών στο παρεκκλήσι του Άγιου Νικόλαου, όπου μάλιστα διερευνητική τομή στην κόγχη του ιερού βήματος αποκάλυψε και παλαιότερη ζωγραφική, η οποία κάποια στιγμή επιχρωματίστηκε. Όλα γίνονται από άριστους επαγγελματίες συντηρητές, με τη έγκριση της αρμόδιας εφορείας αρχαιοτήτων, και όλες τις νόμιμες διαδικασίες. Το έργο χρηματοδοτείται από το Δήμο Μαστοροχωριών με την προσωπική συμβολή του δήμαρχου Κοσμά Σδούκου και ελπίζουμε πως θα τελειώσει φέτος το καλοκαίρι.

Κεφαλή Πλατυτέρας, μετά τη συντήρηση των τοιχογραφιών του Αγ. Αθανασίου.

Γιάννης Σπανός

Η συντήρηση των τοιχογραφιών στον Αγ. Αθανάσιο Χιονιάδων

Στη μνήμη του συνεργάτη μου
Σωτήρη Χ. Κουταβούλη - Συντηρητή Αρχαιοτήτων
Τρίστενο Αν. Ζαγορίου 1937 - Αθήνα 29/6/2009

Ήταν Αύγουστος του 2006, όταν εργαζόμενος με τον αείμνηστο συνεργάτη μου Σωτήρη Κουταβούλη, στην συντήρηση και αποκατάσταση της τοιχογραφίας του Ταξιάρχη στον Ιερό ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Δροσοπηγή του Δ. Μαστοροχωρίων (εργασίες που έγιναν μετά από ενέργειες Χιονιαδιτών καθώς και του προέδρου της Αδελφότητας Δροσοπηγιωτών κ. Γιώργου Κοτολούλη προς τον Δήμαρχο Μαστοροχωρίων κ. Κοσμά Σδούκο), μου ζήτησε ο Κώστας ο Σκούρτης από τους Χιονιάδες, να τους επισκεφθώ για να δω από κοντά τα προβλήματα που παρουσίαζαν οι τοιχογραφίες στον Άγιο Αθανάσιο.

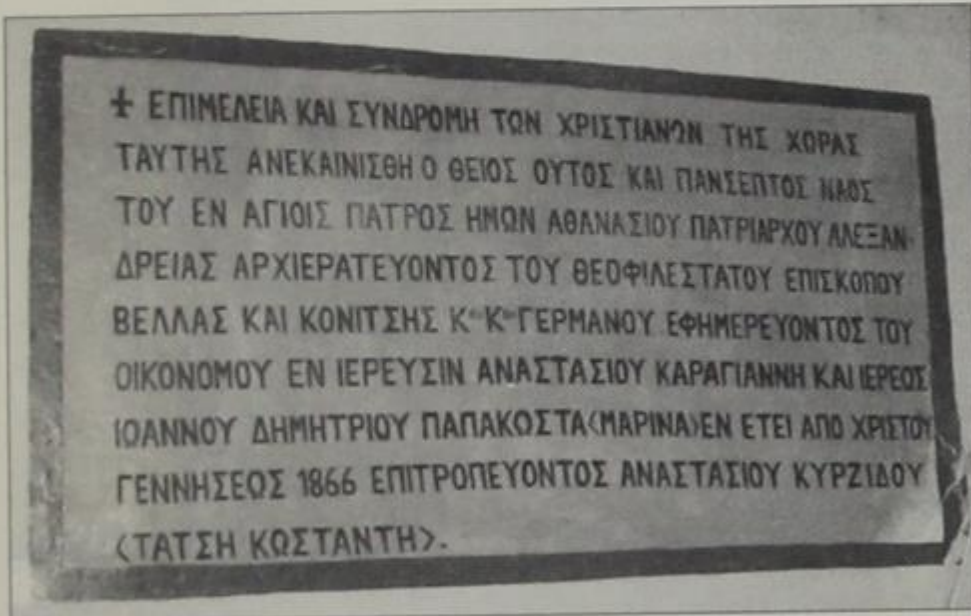
Έτσι, ένα από τα επόμενα απογεύματα, επισκέφθηκα τον Άγιο Αθανάσιο στους Χιονιάδες όπου και κατέγραψα τα προβλήματα που παρουσίαζαν οι τοιχογραφίες στο ιερό καθώς και στο υπέρθυρο της εισόδου. Επειδή τα προβλήματα στο υπέρθυρο της εισόδου ήταν πάρα πολύ έντονα, επιστρέψαμε με τον συνεργάτη μου άλλα δύο απογεύματα, όπου εφαρμόσαμε μέτρα προληπτικής συντήρησης και συγκράτησης της τοιχογραφίας.

Παράλληλα κατόπιν προτροπής του Κώστα Σκούρτη, καταγράψαμε τα προβλήματα και την κατάσταση διατήρησης των τοιχογραφιών στο ιερό και στο υπέρθυρο της εισόδου, ώστε με την πρώτη ευκαιρία να συντάξω Μελέτη για την συντήρηση και αποκατάσταση των φθορών τους, διότι όπως μου διεμήνυσαν από την Αδελφότητα, ήταν στις προτεραιότητές τους η αποκατάσταση των τοιχογραφιών στον Άγιο Αθανάσιο.

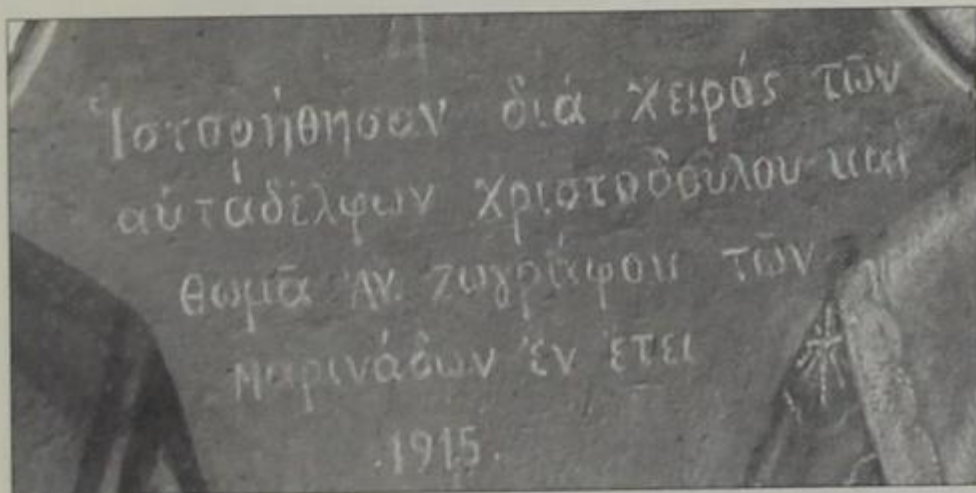
Η Μελέτη που συντάχθηκε, εστάλη στην 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων μέσω του Δήμου Μαστοροχωρίων μετά από ενέργειες της Αδελφότητας Χιονιαδιτών «Ο Άγιος Αθανάσιος» καθώς και εκείνες του Δημάρχου Μαστοροχωρίων κ. Κοσμά Σδούκου που αγκάλιασε την όλη προσπάθεια με αγάπη καθώς και το πιο κύριο και ουσιώδες, την χρηματοδότηση των εργασιών συντήρησης και αποκατάστασης των τοιχογραφιών.

Η μελέτη μου, αφού εγκρίθηκε από την 8η ΕΒΑ με το υπ' αριθ: 2716/08-11-2007 έγγραφό της, έτυχε της χρηματοδότησης από τον Δήμο Μαστοροχωρίων και εντάχθηκε στο πρόγραμμα δράσης του 2009.

Ιστορικά

Φωτ. 1

Φωτ. 2

Όπως αναφέρεται σε επιγραφή, που βρίσκεται στον βόρειο τοίχο, επάνω και δυτικά από την θύρα εισόδου, ο ιερός ναός του Αγίου Αθανασίου ανακαινίσθηκε στα 1866, Αρχιερατεύοντας του Επισκόπου Βέλλας και Κονίτσης κ.κ. Γερμανού. (φωτ. 1)

Η αγιογράφηση της κόγχης του Ιερού, καθώς και των Βορείων και νοτίων πλευρών της, όπως αναφέρεται σε επιγραφή που βρίσκεται μεταξύ του Αγ. Γρηγορίου του Διάλογου και του Αγ. Γρηγορίου του Θεολόγου, έγινε στα 1915 από τα αδέρφια Χριστόδουλο και Θωμά Αναστασίου Ζωγράφου- Παπακώστα, τους επονομαζόμενους Μαρινάδες. (φωτ. 2)

Ιερό - Περιγραφή της εικονογραφίας

Στη Βορειανατολική πλευρά εικονίζονται σε παραλληλόγραμμο πλαίσιο διαστάσεων πλάτους 1,28 εκ. και ύψους 1,58 εκ., σε όρθια στάση, μετωπικοί, οι Άγιος Στέφανος ο πρωτομάρτυς και ο Άγιος Εύπλης.

Στη Νοτιανατολική πλευρά εικονίζονται σε ανάλογη σύνθεση διαστάσεων πλάτους 1,19 εκ. και ύψους 1,66 εκ., ο Άγιος Ιωάννης ο Ελεήμων και ο Άγιος Διονύσιος ο Αεροπαγίτης.

Στην κόγχη στην άνω ζώνη έχουμε την Παναγία «Πλατυτέρα των Ουρανών» με τον Ιησού μπροστά της, ανάμεσα σε δύο Αγγέλους.

Στην κάτω ζώνη εικονίζονται οι Ιεράρχες, από βόρεια προς νότια, ο Άγιος Γρηγόριος ο Διάλογος, ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος, ο Άγιος Βασίλειος ο Μέγας, και νότια της θυρίδας του παραθύρου ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ο Άγιος Ιάκωβος ο Αδελφόθεος και ο Άγιος Νικόλαος ο Μυρέων.

Η περίμετρος της ζώνης των Αρχιερέων είναι 4,80 εκ. και το ύψος 2,40 εκ.

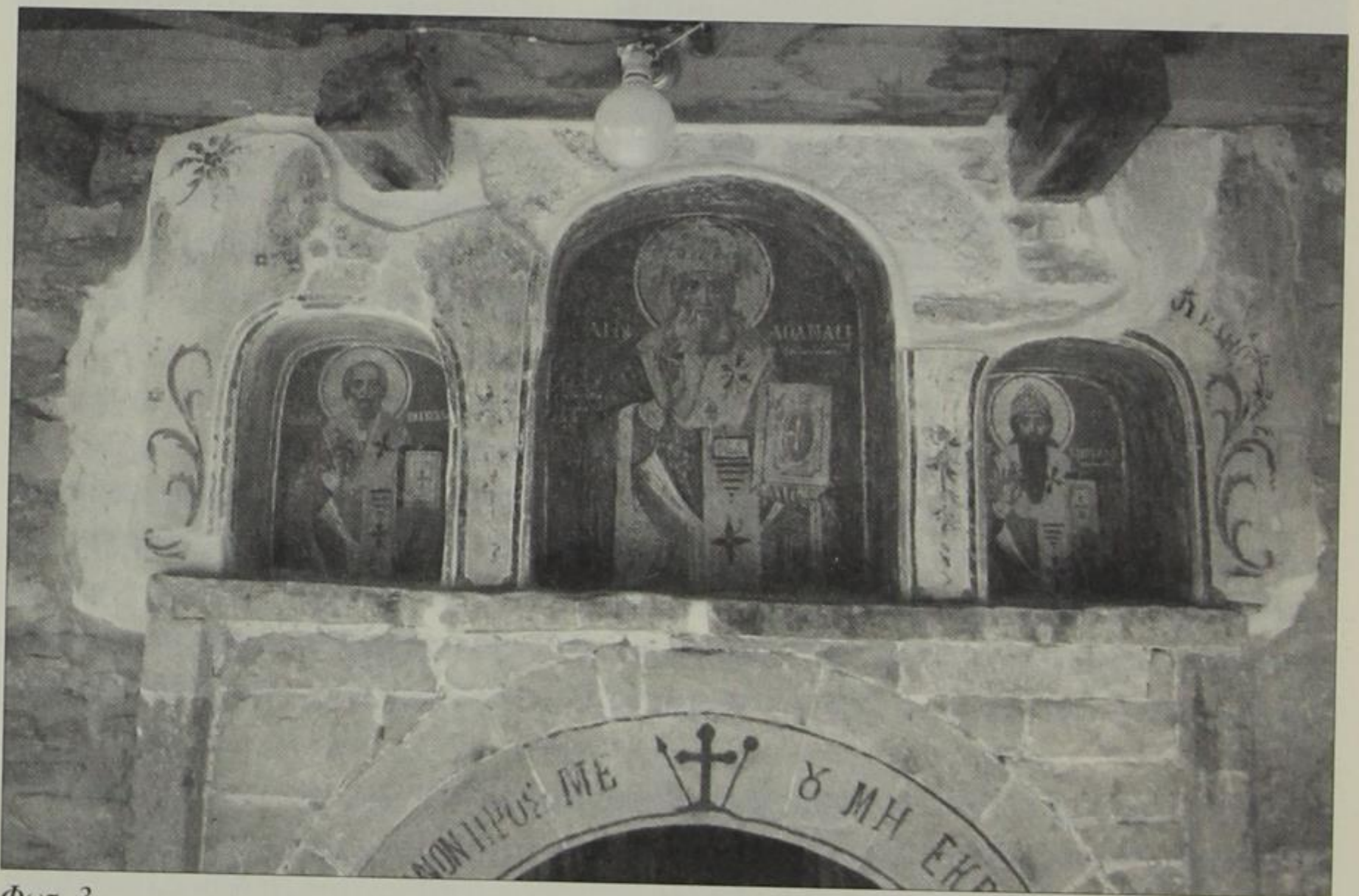
Η κατάσταση διατήρησης των τοιχογραφιών του ιερού ήταν η εξής:

- Επικαθίσεις αιθάλης
- Ολικές και μερικές απώλειες στη ζωγραφική επιφάνεια
- Απολεπίσεις ζωγραφικής επιφάνειας
- Αλλοίωση χρωστικών από θερμική αποικοδόμηση
- Αποκολλήσεις του υποστρώματος από το υποστήριγμα
- Ρωγμές στο υπόστρωμα και τη ζωγραφική επιφάνεια
- Φθορές από ανθρώπινη επέμβαση - Νεότερες επεμβάσεις

Είσοδος

Πάνω από την είσοδο μέσα σε τριπλή αψίδα, εικονίζονται ανατολικά ο Άγιος Νικόλαος, στο μέσον ο Άγιος Αθανάσιος ο Αλεξανδρείας και δυτικά ο Άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας. (Φωτ. 3)

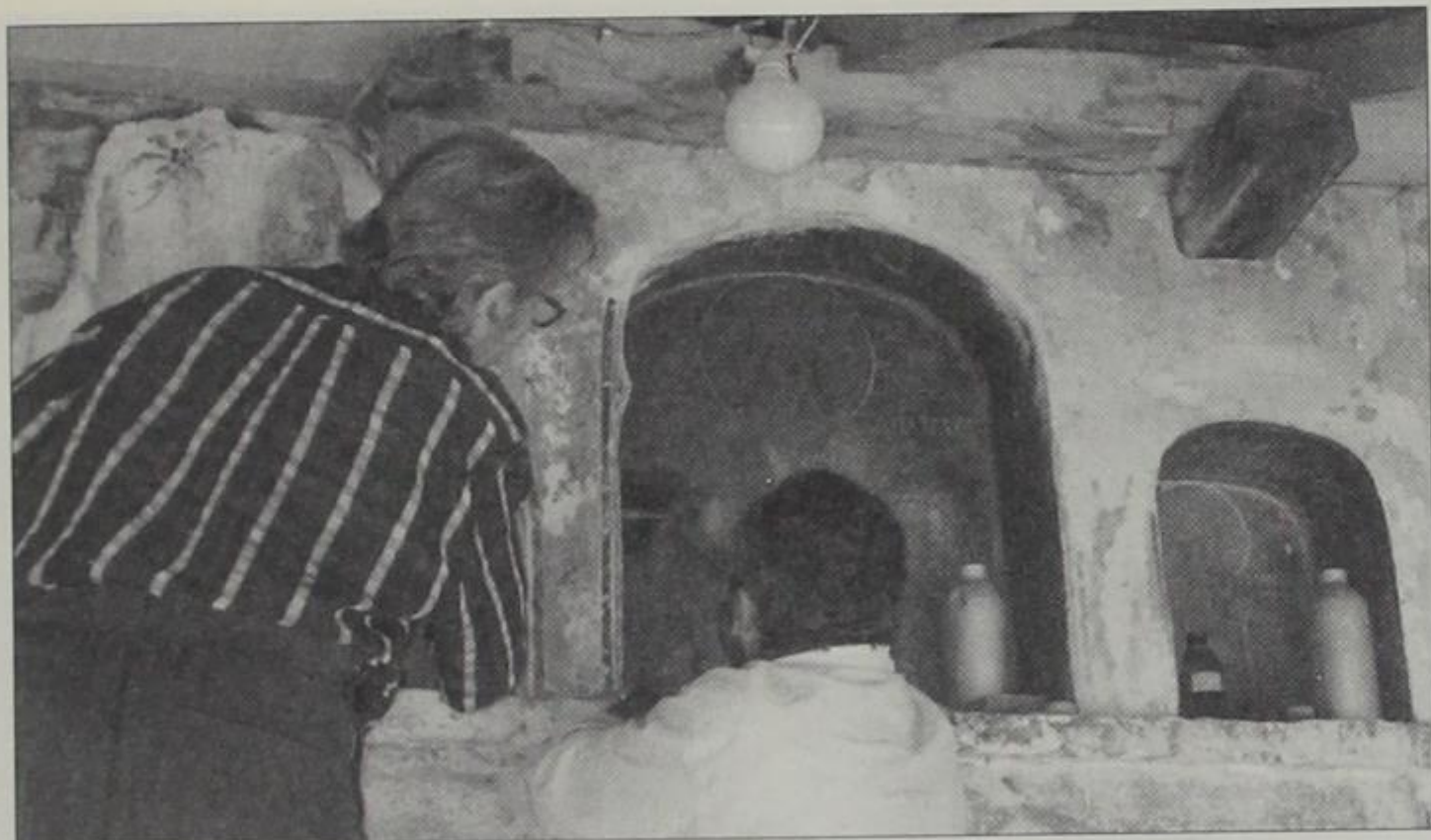
Το πλάτος της σύνθεσης είναι 1,80 εκ. με 0,80 εκ. ύψος.

Φωτ. 3

Η κατάσταση διατήρησης των τοιχογραφιών του υπέρθυρου είναι η εξής:

- Επικαθίσεις αιθάλης.
- Ολικές και μερικές απώλειες στη ζωγραφική επιφάνεια.
- Απολεπίσεις ζωγραφικής επιφάνειας.

Φωτ. 4 Συντήρηση υπέρθυρου με τον αείμνηστο Σωτήρη Κουταβούλη.

- Μερικές απώλειες υποστρώματος.
- Αποκολλήσεις του υποστρώματος από το υποστήριγμα.
- Ρωγμές στο υποστήριγμα, στο υπόστρωμα και τη ζωγραφική επιφάνεια, στις εσωτερικές πλευρές των τόξων και στο μέτωπο της τοιχογραφίας.
- Φθορές από ανθρώπινη επέμβαση.
- Νεότερες επεμβάσεις, επιχρίσματα.

Έτσι τον Αύγουστο του 2009 σε υλοποίηση της εγκεκριμένης μελέτης μου, ήλθαμε στους Χιονιάδες για τις εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης των τοιχογραφιών, του Ιερού ναού Αγίου Αθανασίου Χιονιάδων.

Οι εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης έγιναν:

- στην κόγχη του Ιερού του ναού,
- στην βόρεια ανατολική πλευρά με τον Αγ. Στέφανο και τον Αγ. Εύπλη,
- στην νότια ανατολική πλευρά με τον Αγ. Ιωάννη τον Ελεήμονα και τον Αγ. Διονύσιο τον Αεροπαγίτη,
- στην τοιχογραφία που κοσμεί το υπέρθυρο της εισόδου, καθώς και
- στην τοξωτή θυρίδα στην εξωτερική ανατολική πλευρά του βόρειου τοίχου, όπου αποκαλύφθηκαν λίγα σπαράγματα ζωγραφικού διακόσμου από παλαιότερο ζωγραφικό στρώμα, καθώς και νεώτερες επιγραφές ονομάτων (από την εποχή του εμφυλίου!)

Κατά τη διάρκεια των εργασιών συντήρησης και αποκατάστασης των φθορών στο υπέρθυρο της εισόδου, στην κεντρική θυρίδα δεξιά από το χέρι του Αγ. Αθανασίου στο μέσον της σύνθεσης, απεκαλύφθη επιγραφή όπου αναγράφεται:

«Δι εξόδων Κων / σταντίνου κ Υιού / του Νικολάου / Παπακώ / στα»

Φωτ. 5 Προστασία των ρωγμών-υποστρώματος, στερέωση υποστρώματος

Οι εργασίες συντήρησης που έγιναν στις τοιχογραφίες του ιερού του ναού, ακολούθησαν τα εξής βήματα:

- Έγινε επιφανειακός καθαρισμός με πολύ μαλακό πινέλο στις περιοχές άριστης διατήρησης της ζωγραφικής επιφάνειας.
- Ακολούθησε η προστασία των ρωγμών και του αποκολλημένου υποστρώματος με γάζα και συνδετική ακρυλική ρητίνη.
- Έγινε επιφανειακή στερέωση της ζωγραφικής επιφάνειας.
- Έγινε στερέωση του υποστρώματος των τοιχογραφιών της κόγχης με χρήση ενεμάτων και ταυτόχρονη υποστήλωση, πρεσάρισμα της επιφάνειάς τους.
- Έγινε απομάκρυνση των επιφανειακών επικαθίσεων, καθαρισμός των κηρωδών επικαλύψεων με μηχανικό καθαρισμό και με χρήση οργανικού διαλύτη.
- Έγινε καθαρισμός των λιπαρών επικαθίσεων αιθάλης του ναού με διάλυμα ουδέτερου τασιενεργού.
- Αφαίρεση των ελαιοχρωμάτων περιμετρικά της φωτιστικής θυρίδας, από την κάτω ζώνη των Ιεραρχών και από την θυρίδα στην εικόνα του Αγ.Στεφάνου και Εύπλη, που έγινε με χρήση Paint-remover, με απόπλυση White spirit.
- Έγινε συμπλήρωση των ρωγμών με κονίαμα και ακρυλικό στόκο.
- Συμπληρώσεις απωλειών υποστρώματος με κονίαμα.

Φωτ. 6 Απόψη της Πλατυτέρας, υποστήλωση της τοιχογραφίας.

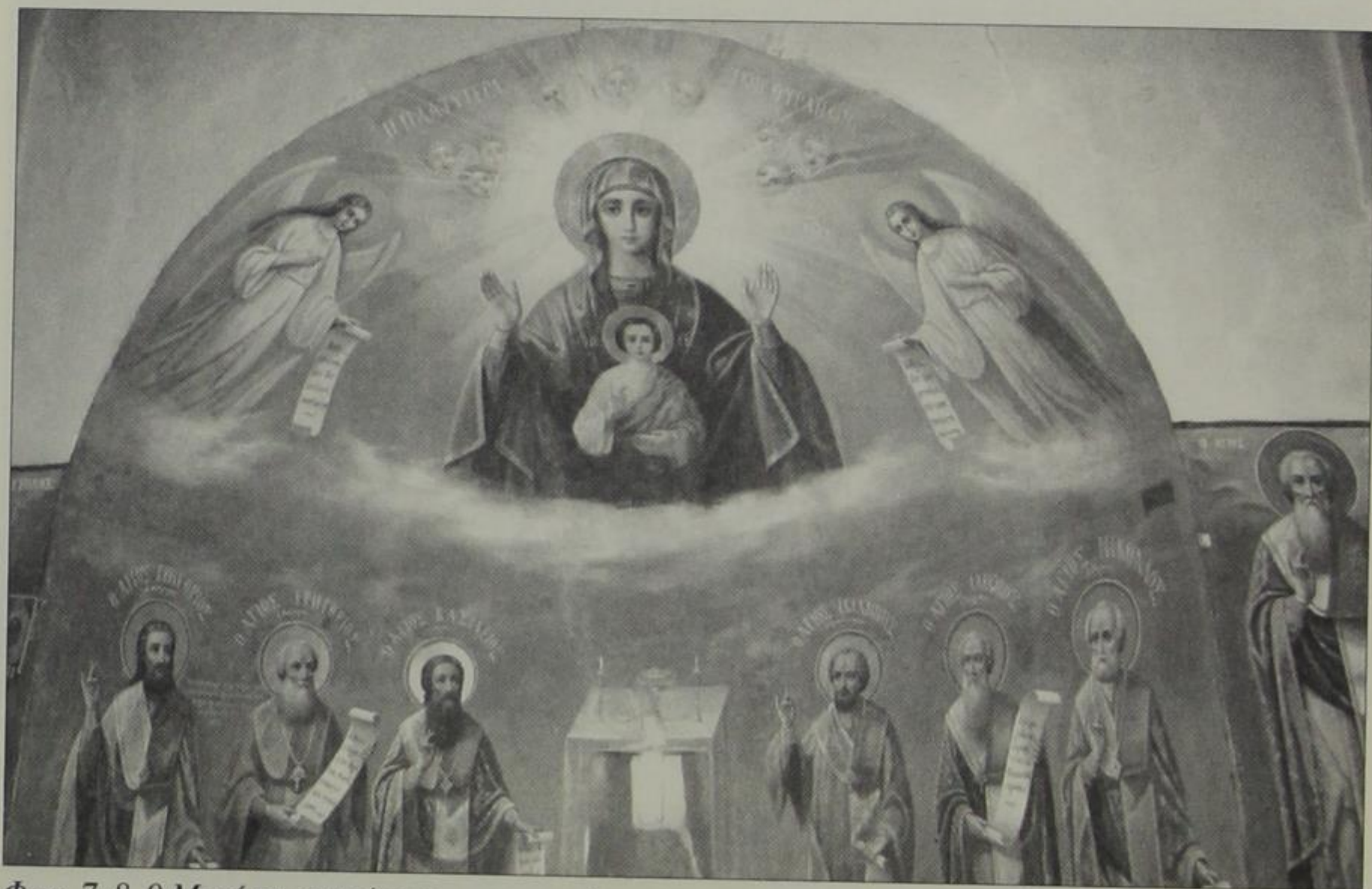
– Αισθητική αποκατάσταση των φθορών και απωλειών της ζωγραφικής επιφάνειας.

Οι εργασίες συντήρησης που έγιναν στην τοιχογραφία του υπέρθυρου της Βόρειας εισόδου και της θυρίδας ανατολικά ήταν οι εξής:

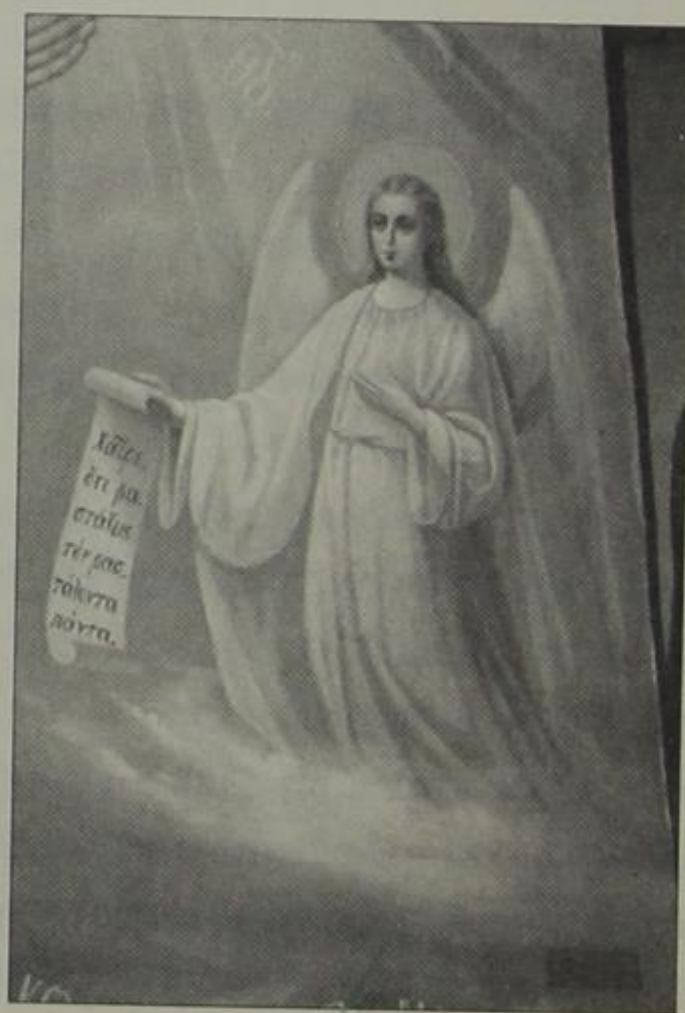
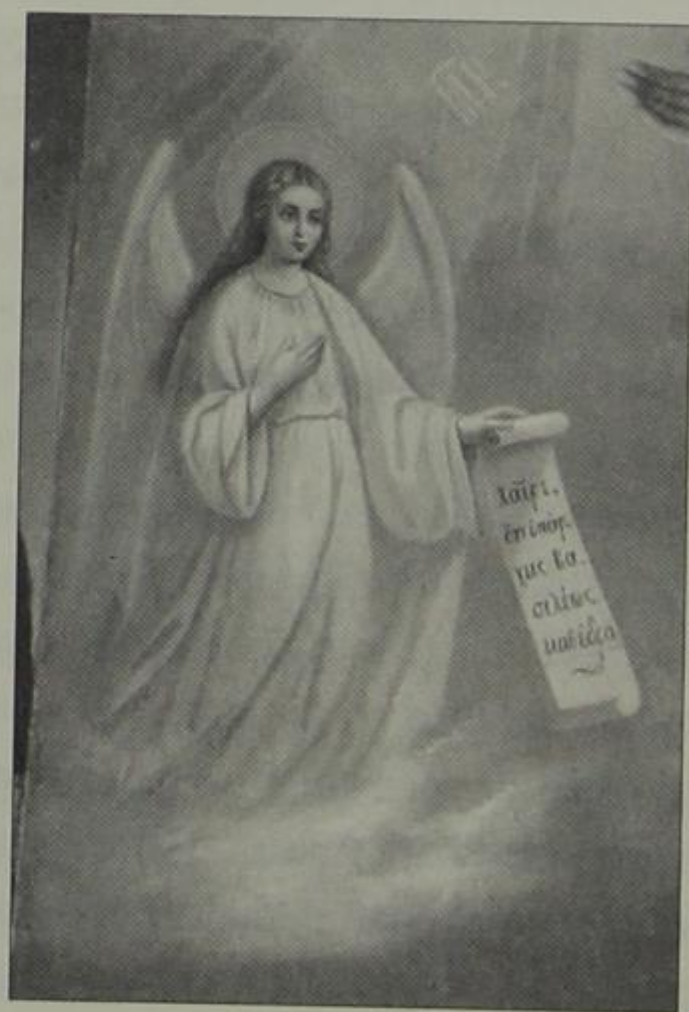
- Επεμβάσεις καθαρισμού των επικαθίσεων.
- Επεμβάσεις καθαρισμού των λιπαρών επικαθίσεων.
- Επιφανειακή στερέωση της ζωγραφικής επιφάνειας.
- Στερέωση αποσπάσεων και των κενών του υποστρώματος με ενέματα.
- Εργασίες απομάκρυνσης παλαιότερων επεμβάσεων επιχρισμάτων.
- Συμπλήρωση ρωγμών.
- Συμπληρώσεις απωλειών υποστρώματος τοιχογραφίας με ουδέτερο κονίαμα.
- Περιφερειακές στερεώσεις της τοιχογραφίας με κονίαμα (στεφανώματα).
- Αισθητική αποκατάσταση των φθορών και απωλειών της ζωγραφικής επιφάνειας.

Καθ' όλη τη διάρκεια της παραμονής μας, ετύχαμε της αμέριστης εξυπηρέτησης, συμπαράστασης, και φιλοξενίας από τα μέλη της Αδελφότητας και από τους κατοίκους του χωριού και θα ήθελα από αυτό το βήμα να τους ευχαριστήσω για ακόμη μια φορά για την εμπιστοσύνη και την εκτίμηση που μας επέδειξαν.

Εύχομαι σύντομα, στα πλαίσια της ολοκλήρωσης των εργασιών της συντήρησης των τοιχογραφιών του Αγίου Αθανασίου, κάποιον Αύγουστο να ξανανταμώσουμε κάτω από την πλατιά σκιά του πλάτανου της πλατείας των Χιονιάδων.

Φωτ. 7, 8, 9 Μετά τη συντήρηση - αποκατάσταση της κεντρικής κόγχης του Ιερού.

π. Γεώργιος Παΐσιος

Δια την αγιογραφίαν Χιονιάδων

Η επιστολή του αείμνηστου π. Γιώργη Παΐσιου στον συγχωριανό του Άγγελο Ζωγράφο προέρχεται από τον φάκελο με τίτλο «Αδημοσίευτα» από το αρχείο του ιερέα. Παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον επειδή αναφέρεται σε διάφορα ζητήματα που αφορούν στη ζωγραφική των Χιονιαδιτών Ζωγράφων, τα οποία προσπαθεί να τεκμηριώσει με διασταυρώσεις των στοιχείων που συνέλεγε ο ίδιος με ιδιαίτερο ζήλο. Αναφέρεται επίσης σε επιγραφές που αφορούν τη χιονιαδίτικη ζωγραφική και δεν πρόλαβε να συμπεριλάβει σε δεύτερο συμπληρωματικό τόμο «περί της Αγιογραφίας Χιονιάδων». Τα πολύτιμα αυτά στοιχεία θα τα δημοσιεύσουμε σε επόμενο τεύχος του περιοδικού μας, συμβάλλοντας κατά κάποιον τρόπο στην εκπλήρωση της επιθυμίας του να συνεχίσουν οι νεώτεροι την έρευνα για τη ζωγραφική των προγόνων μας.

Ο π. Γιώργης Παΐσιος εκφράζει επίσης στην επιστολή του πικρία για το ζωγράφο και συγγραφέα Φώτη Κόντογλου, ο οποίος, παρά την αλληλογραφία τους και τις πληροφορίες του ιερέα, αποσιώπησε στα βιβλία του τους Χιονιαδίτες Ζωγράφους, προφανώς, λόγω των γνωστών περί της τέχνης απόψεών του, σύμφωνα με τις οποίες αναγνώριζε μόνο το «βυζαντινό» ύφος ως αρμόζον στην εκκλησιαστική ζωγραφική. Αυτό όμως το «βυζαντινό» ύφος ενυπάρχει στην πρώτη φάση της χιονιαδίτικης ζωγραφικής, την οποία δυστυχώς ο Κόντογλου δεν γνώρισε.

Καλλιθέα τη 22 Σεπτεμβρίου 1966
εις Πάτρας

Αξιότιμε κ. Άγγελε Ζωγράφε χαίρετε εν Κυρίω πάντοτε και πάλιν ερώ χαίρετε.

Έλαβον προ εβδομάδων την από 25 παρελθόντος Αυγούστου επιστολήν σας, καθώς και την από 2 Σεπτεμβρίου τοιαύτην, και σας ευχαριστώ θερμώς τόσον δια το ενδιαφέρον το οποίον επιδεικνύεται δια τε την Αγιογραφίαν Χιονιάδων και την περαιτέρω έρευναν της Ιστορίας της, όσον και δια τας εν γένει ευμενείς δια τας εργασίας μου κρίσεις σας. Όσον αφορά δε δια τας ευμενείς περί το άτομόν μου κρίσεις σας, - ας σημειωθή εδώ - ότι δεν τας επεδιώκω. Αρέσκομαι και φροντίζω να εργάζωμαι πάντοτε αθορύβως με μόνην την ιδέαν να επιτύχω του σκοπού, και τίποτε άλλο.

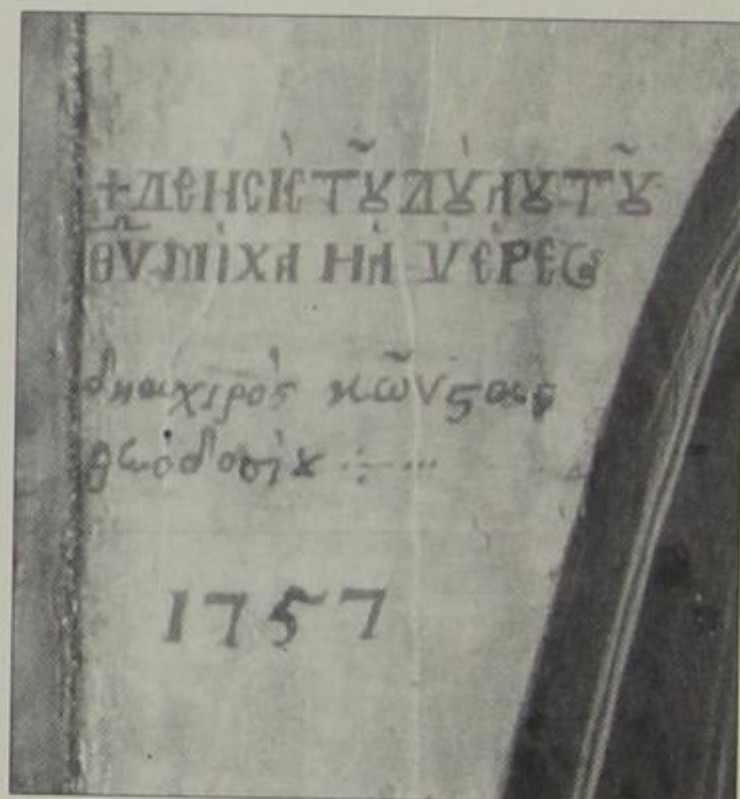
Έχετε αγαπητέ κάθε δικαίωμα να καυχάσθε και να σεμνύνεσθε δια το ότι κατάγεσθε από τες Χιονιάδες, το μόνον χωρίον της Ηπείρου που φημίζεται δια την Αγιογραφίαν του.

Αριστερά: Μήτηρ Θεού,
ενυπόγραφη και χρονολογημένη
εικόνα του Χιονιαδίτη ζωγράφου
Κώνστα Θεοδοσίου.

Κάτω: Λεπτομέρεια από την εικόνα
Μήτηρ Θεού.

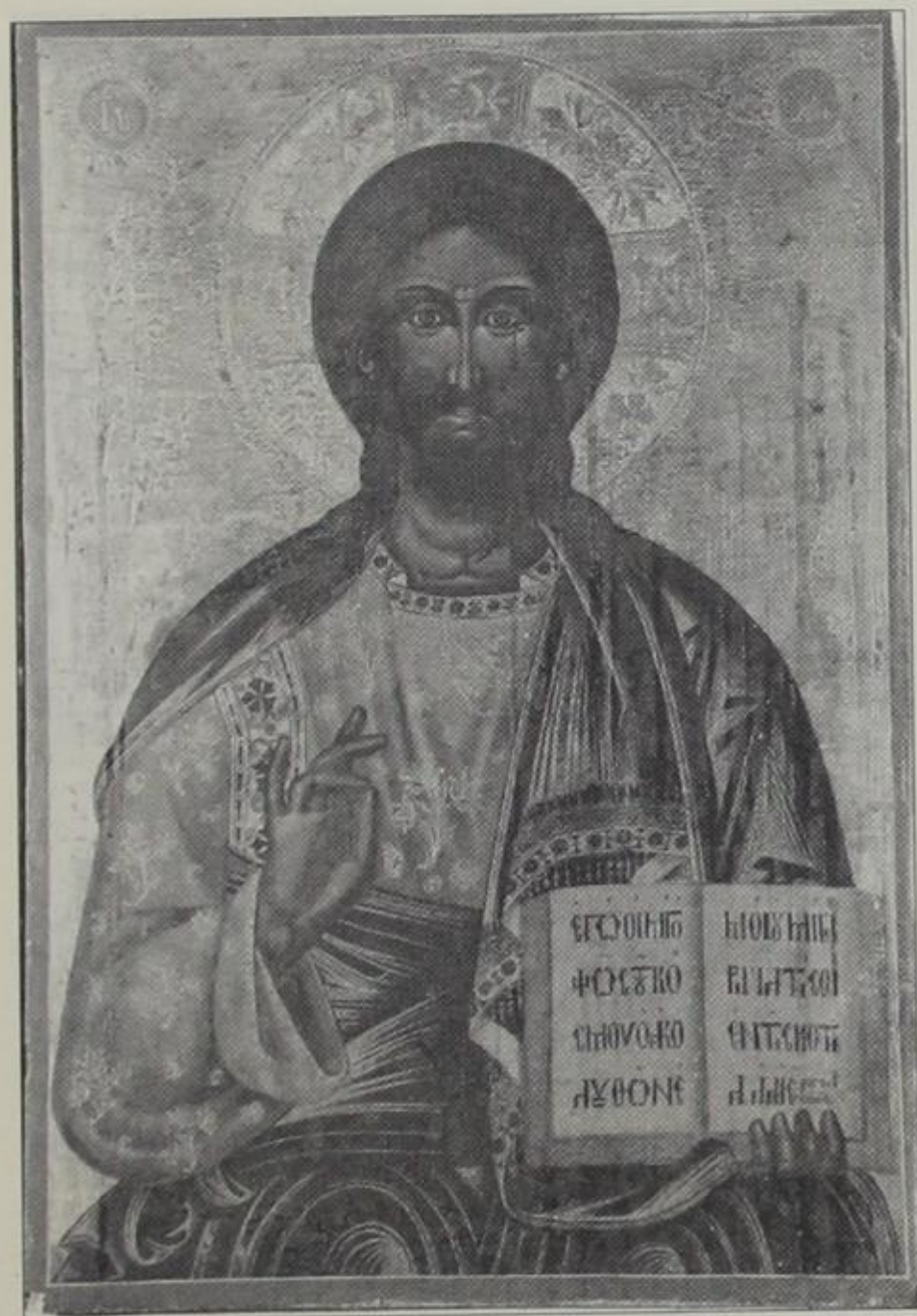
Δεξιά: Ανυπόγραφη εικόνα του
ίδιου ζωγράφου.

Και το πολύ περισσότερο να καυχάσθε ότι τυγχάνεται και Σεις απόγονος αγιογράφων εκ της γενεάς των Τσατσαίων Πασχαλάδων, δισέγγονος του Ντούλα, τρισέγγονος δε του Κωνσταντίνου Μιχαήλ. (Βλέπε Αγιογραφία Χιονιάδων Κατάλογος Αγιογράφων σελ. 14 αρ. 4, σελ. 29 αρ. 21, την υπ'αρ. 10 υποσημείωσιν, ως και εν αντίγραφον πωλητηρίου εγγράφου του 1851 το οποίον σας εσωκλείω.

Το ενδιαφέρον σας αγαπητέ δια την Αγιογραφίαν, αλλά και ο παρατηρούμενος εις πολλά σημεία της επιστολής Βυζαντινός γραφικός σας χαρακτήρ, μαρτυρούν ότι μέσα εις τας φλέβας σας ρέει αίμα προγονικόν. Κρατάει η φλέβα λέγομεν ημείς εις παρομοίας περιπτώσεις. Και το αίμα ομοιάζει μέχρι και του Ζ' βαθμού, δια τούτο και οι Πατέρες της Εκκλησίας απηγόρευον τον Ζ' αυτόν βαθμόν εις τους Γάμους.

Σχετικώς δε με όσα μου γράφετε εις την από 2 Σεπτεμβρίου ε.ε. επιστολήν σας δια την συνέχισιν και εις το εξής της εργασίας μου «Αγιογραφία και Αγιογράφοι Χιονιάδων» αφ' ου πρώτον σας παρακαλέσω να αναγνώσετε μετά προσοχής τον Επίλογον αυτής ιδίως κατά το τέλος, επαναλαμβάνω και πάλιν τα όσα εκεί διετύπωσα, ότι δηλαδή το θέμα αυτό δεν ωλοκληρώθη, και ότι πρέπει να συνεχισθή. Και παρ' όλον ότι γράφω εκεί ότι η περαι-

τέρω συνέχισις της εν λόγω εργασίας εναπόκειται τώρα εις άλλους, εν τούτοις, συνεκέντρωσα μέχρι σήμερον από διάφορα βιβλία, Εκκλησίας και λοιπά περί τας 40 άλλας επιγραφάς από του 1853 και εντεύθεν. Μια εξ αυτών προέρχεται από την Εκκλησίαν Τυρνάβου της Θεσσαλίας, κατά το 1888. Συνεκέντρωσα τας επιγραφάς αυτάς με τον σκοπόν να εκδώσω εν καιρώ, και δεύτερον συμπληρωματικόν τόμον περί της Αγιογραφίας Χιονιάδων αν βέβαια ευρεθώ αύριον εν τη ζωή. (Είμαι σήμερον ηλικίας 72 ετών). Πάντως όμως προσπαθώ, και ελπίζω με την δύναμιν του Θεού να παρουσιάσω ολίγα ακόμη πράγματα, και αυτά, από Ιστορικής και πάλιν πλευράς του θέματος.

Έπειτα απ' όλα αυτά, σας απαντώ τώρα εις την ερώτησιν που μου κάμνετε δια τους Αγιογράφους Κώνστα, ή

Κώνστα Θεοδόσι, Κωνσταντίνον, ή Κωνσταντίνον Μιχαήλ, αν ήσαν Χιονιαδίται, και αν ήσαν εκ της φυλής Πασχαλάδων.

Το ότι αυτοί ήσαν Χιονιαδίται, δεν υπάρχει ουδέ και η ελαχίστη αμφιβολία. Ο Κώνστας λ.χ. (1747) εις την εικόνα αγ. Γεωργίου εν τω Ι. Ναώ Κοιμήσεως Θεοτόκου του χωρίου Βούρμπιανης, γράφει επί λέξει «... δια χηρός Κώνστα εκ κώμης Χιωνηάδες 1747».

Ομοίως εις την εικόνα του Σωτήρος εν τω Ι. Ναώ Ευαγγελιστρίας του χωρίου Σταριτσιάνη Καστορίας γράφει «... δηα χηρός Κώνστας εκ κώμης Χιονιάδες 1755».

Ο Κωνσταντίνος εις την εικόνα του αγ. Γεωργίου εν τω παλαιώ Ναώ αγ. Αθανασίου Μποτσιφαρίου Μολίστης γράφει «Δηά χηρός Κωνσταντίνου εκ κώμης Χιονιάδες 1760».

Ομοίως επί εικόνας Σωτήρος εν τη Ι. Μονή Αγ. Τριάδος του χωρίου Στράτσανη το 1769 γράφει: «... δια χηρός Κωνσταντίνου εκ κώμης Χιονιάδες 1769».

Ο Κωνσταντίνος Μιχαήλ εις την εικόνα των Εισοδίων της Θεοτόκου εις το χωρίον Ντόλος (νυν Βυθός) το 1764, γράφει ως εξής:

«... Δια χηρός Κωνσταντίνου Μιχαήλ εκ κώμης Χιονιάδες».

Συνεπώς εις το ζήτημα αυτό, ούτε αμφιβολία υπάρχει, ούτε και συζητήσεις χωρεί. Αυτοί ήταν Χιονιαδίται.

Η μόνη δε αμφιβολία που μας μένει είναι ότι δεν γνωρίζομεν αν ο Κώνστας, ή Κώνστας Θεοδόσι, Κωνσταντίνος ή Κωνσταντίνος Μιχαήλ, είναι εν και το αυτό πρόσωπον, ή είναι άλλος ο Κώνστας, άλλος ο Κώνστας Θεοδόσι, και άλλος ο Κωνσταντίνος.

Εκτός δε των ανωτέρω, έχομε και άλλον Κωσταντή Χιονιαδίτην, τον απαντώμενον εις τον εν Κισσώ-Βόλου Ι. Ναόν αγ. Μαρίνης κατά το 1802 ο οποίος γράφει επί λέξει:

«... χειρ δορεόντος (;) παγούνι Κωνσταντί Χιοναδίτη εκ φυλής Πασχαλάδες».

Αι! λοιπόν αυτό το «εκ φυλής πασχαλάδες», δεν δύναται κανείς να το αμφισβητήσει. Αυτό καθ' ολοκληρίαν ενισχύει και την επικρατούσαν εν τω χωρίω παράδοσιν ότι οι πρώτοι αγιογράφοι Χιονιάδων ήσαν οι Πασχαλάδες.

Τώρα αγαπητέ, είναι δύσκολον εις ημάς να εκχωρίσωμεν σήμερον λεπτομερώς τα πρόσωπα αυτά. Έχοντες εμπροσθεν ημών το σκότος του παρελθόντος χρονικού διαστήματος των 200 και πλέον ετών, αδυνατούμεν ν' αποφανθώμεν.

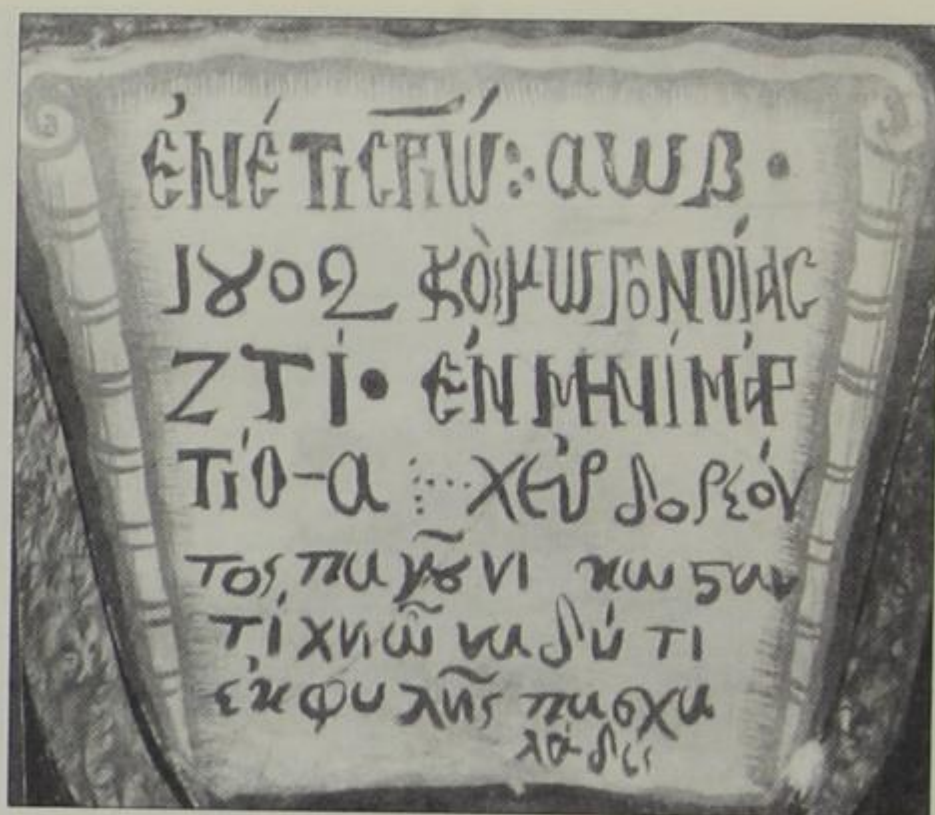
Αν άλλος τις είχε γράψει περί του θέματος τούτου προ 100 ετών, ή τουλάχιστον προ 50 ετών, θα είχαμε σήμερον περισσότερα στοιχεία δια τους παλαιότερους αγιογράφους, και ίσως να είχε ευρεθή και η ρίζα του οικογενειακού αυτών δένδρου.

Αλλ' εφ' όσον δεν έγγραψε κανείς τότε, επόμενον ήτο να αμφιταλλαντευόμεθα ημείς σήμερον, και να μη δυνάμεθα να ξεχωρίσωμε τον Κώστα από τον Κωνσταντίνον κ.λ.

Του Κώνστα Θεοδόσι μίαν και μόνην επιγραφήν απαντώμεν εις εικόνα του 1755, και μίαν υπογραφήν του εις εν πωλητήριον έγγραφον του 1764, και πουθενά αλλού.

Άρα λοιπόν ήτο και αυτός Χιονιαδίτης, και ως Χιονιαδίτης, δεν έγγραψε βέβαια εις την εν Χιονιάδες εικόνα του 1755 το διακριτικόν εκείνο «εκ κώμης Χιονιάδες», διότι τούτο εθεωρείτο περιττόν να το γράψη μέσα στο χωριό του, εφ' όσον ήτο γέννημα και θρέμμα των Χιονιάδων και πάντες τον εγνώριζαν.

Τέλος πάντων μία τοιαύτη διαλεύκανσις της υποθέσεως αυτής θα γίνη τότε και μόνον όταν θα παρουσιασθή ο ειδικός περί την αγιογραφίαν, ο οποίος θα μελετήσει, θα κρίνη, και θα αποφανθή δια τα έργα ενός εκάστου των ως άνω αναφερομένων αγιογράφων, αν δηλαδή αυτά είναι της ίδιας τεχνοτροπίας, ή διαφέρουν, και εις τι διαφέρουν το ένα από

Ναός Αγ. Μαρίνης Κισσού, Πήλιο.
«... χειρ δορεόντος (;) παγούνι Κωνσταντί
Χιοναδίτη εκ φυλής Πασχαλάδες».

Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου, Βούρμπιανη.

Εικόνα του Αγ. Γεωργίου «... δια χηρός Κώνστα εκ κώμις Χιωνηάδες 1747»

το άλλο. Σήμερα δε ημείς, μη δυνάμενοι άλλως να λύσωμε την απορίαν, παραδεχόμεθα (και τούτο μετ' επιφυλάξεως), δύο μόνον απ' αυτούς τους αγιογράφους. Τον Κώστα Θεοδόσι, και τον Κωνσταντίνον Μιχαήλ.

Και αυτά μεν γράφομεν σήμερα περί των διαφόρων περιπτώσεων των αγιογράφων τούτων.

Συνεχίζοντες δε κατωτέρω την επιστολήν και απαντώντες εις τας άλλας ερωτήσεις, σας παρακαλώ να δώσετε μεγαλυτέραν προσοχήν εις όσα περί της προελεύσεως της τέχνης της Αγιογραφίας αναφέρω εις τας σελ. 8, 10 και 12. Εκεί μεταξύ άλλων γράφω και τα εξής:

α) σελ. 8 «... εντεύθεν και η παράδοσις των μεν ότι οι πρώτοι αγιογράφοι των Χιονιάδων υπήρξαν μαθηταί του Πανσελήνου ο οποίος ήκμασε κατά τον ΙΣΤ΄ αιώνα.

β) εις σελ. 10 και 12. «και ίσως οι πρώτοι αγιογράφοι των Χιονιάδων να υπήρξαν πράγματι μαθηταί του Πανσελήνου».

Ομοίως «...πιθανόν και ωρισμένοι νέοι Χιονιαδίτες ταξιδευθέντες εκεί (=εις Άγιον Όρος), έχοντες δε και έμφυτον την κλίσιν προς την ζωγραφικήν, τα σχέδια και τας φωτοσκιάσεις, πιθανόν λέγω να παρέμεινεν εις Άγιον Όρος, και να επεδόθησαν εις την εκμάθησιν της Αγιογραφίας. Ούτοι αργότερον επανελθόντες εις το χωρίον ίδρυσαν την Οικιακήν Αγιογραφικήν Σχολήν, το σέμνωμα τούτο των Χιονιάδων. Άλλως πως δεν είναι

δυνατόν να εξηγηθή η παράδοσις των μεν, ότι οι πρώτοι Αγιογράφοι των Χιονιάδων υπήρξαν μαθηταί του Πανσελήνου».

Σχετικώς δε με την διατυπωθείσαν γνώμην σας ότι οι Αγιογράφοι των Χιονιάδων δεν μετέβησαν εις Ιταλίαν, συμφωνεί καθ' όλα και ο εν Βενετία διαμένων Ιωαννίτης κ. Κωνσταντίνος Δ. Μέρτζος. Γράφει λοιπόν εις την επιστολήν του

«... Γεννάται τώρα το ερώτημα: Πώς εις ένα ορεινό χωριό της Ηπείρου εγεννήθη και ανεπτύχθη η αγιογραφική τέχνη; πού και από ποίον την εξέμαθον οι πρώτοι αγιογράφοι; Εξετάζοντες τα κλισέ που μας παρουσιάζετε των διαφόρων εικόνων, δεν ευρίσκω καμμίαν Ιταλικήν επίδρασιν.

Μάλλον πρέπει να υποθέσωμεν ότι οι πρώτοι αγιογράφοι οι εισαγαγόντες την τέχνην εις τους Χιονιάδες, θα ήσαν Χιονιαδίται που επήγαν εις το Άγιον Όρος. Εκεί ευρίσκετο κατά τον 16ον αιώνα και ο πολύς Πανσέληνος και ο Θεοφάνης Στριλίτζας ή Μπαθάς, και οι υιοί αυτού Σιμωνής και Νεόφυτος. Και οι τρεις Κρητικοί. Όλοι δε αυτοί δεν απεμακρύνοντο από την Βυζαντινήν παράδοσιν. Και αυτό παρατηρείται και εις τας εικόνας που δημοσιεύετε εις τας σελ. 13 έως 20 ώστε αποκλείεται να ήλθαν στην Ιταλία ζωγράφοι Χιονιαδίται ίνα εκμάθουν την τέχνην. Πάντως χρειάζεται και άλλη έρευνα εις τας Εκκλησίας και Μονάς όλης της Ελλάδος και της Σερβίας και Αλβανίας διότι παντού επήγαιναν οι ζωγράφοι των Χιονιάδων. Αλλά την έρευναν αυτήν πρέπει να την αναλάβουν οι νεώτεροι, διότι ημείς εφθάσαμεν εις μίαν ηλικίαν όπου δεν μας επιτρέπεται τοιαύτη περιπέτεια. Και ελπίζω ότι το λαμπρόν αυτό Σύγγραμμά σας θα γίνη αφορμή να επεκταθή η έρευνα, ίνα ολοκληρωθή η Ιστορία της Ηπειρωτικής αγιογραφίας...».

Επίσης ο τέως Πρόεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας και νυν Πρόεδρος της Φιλεκαπαιδευτικής Εταιρείας κ. Παναγιώτης Πουλίτσας εν τη επιστολή του γράφει συν τοις άλλοις και τα εξής: «... συμπληρουμένης δια της φοιτήσεως εν τοις αγιογραφικοίς εργαστηρίοις του Αγίου Όρους, και ότι ούτω απετελέσθη ίδια και ιδιότυπος, πολλού λόγου αξία Αγιογραφική Σχολή. Εάν δε κρίνη τις εκ των δημοσιευομένων εικόνων των έργων αυτών, η ωραία αύτη τέχνη εξειλίχθη και ήκμασε μεγάλως εν τω ειρημένω χωρίω, χωρίς

Μονή Σταυρονικήτα, Άγ. Όρος. Ο Παντοκράτωρ, έργο Θεοφάνη Στριλίτζα.

Μονή Κλεισούρας, Καστοριά. «Δια χειρός ζωγράφων κυρίων Γεωργίου και Γεωργίου εκ Χιονιάδων... εν έτει σωτηρίω 1813 Σεπτεμβρίου 7»

όμως προς τούτο να είναι ανάγκη να αναδράμωμεν εις τους χρόνους του Πανσελήνου, ως θέλει η τοπική παράδοσις, κ.λπ...»

Σχετικώς δε πάλιν με τα δείγματα των εικόνων 13, 14, 15 και 16, που παρουσιάζουν Ιταλικά στοιχεία, σας γράφω ότι – όπως και Σεις διαλαμβάνετε εις την επιστολήν σας – πράγματι είχαν περιέλθη εις χείρας των μικραί χάρτιναι εικόνες εκ της Δύσεως, όπως τούτο συμβαίνει και σήμερον. Κατά δεύτερον δε λόγον, και οι Χριστιανοί της τότε εποχής ηρέσκοντο ως επί το πλείστον εις το εύμορφον των εικόνων, δια τούτο και οι νεώτεροι αγιογράφοι απέφευγον χωρίς να το επιθυμούν την Βυζαντινήν τεχνοτροπίαν, και τούτο εξ ανάγκης διότι άλλως, δεν ημπορούσαν να ζήσουν.

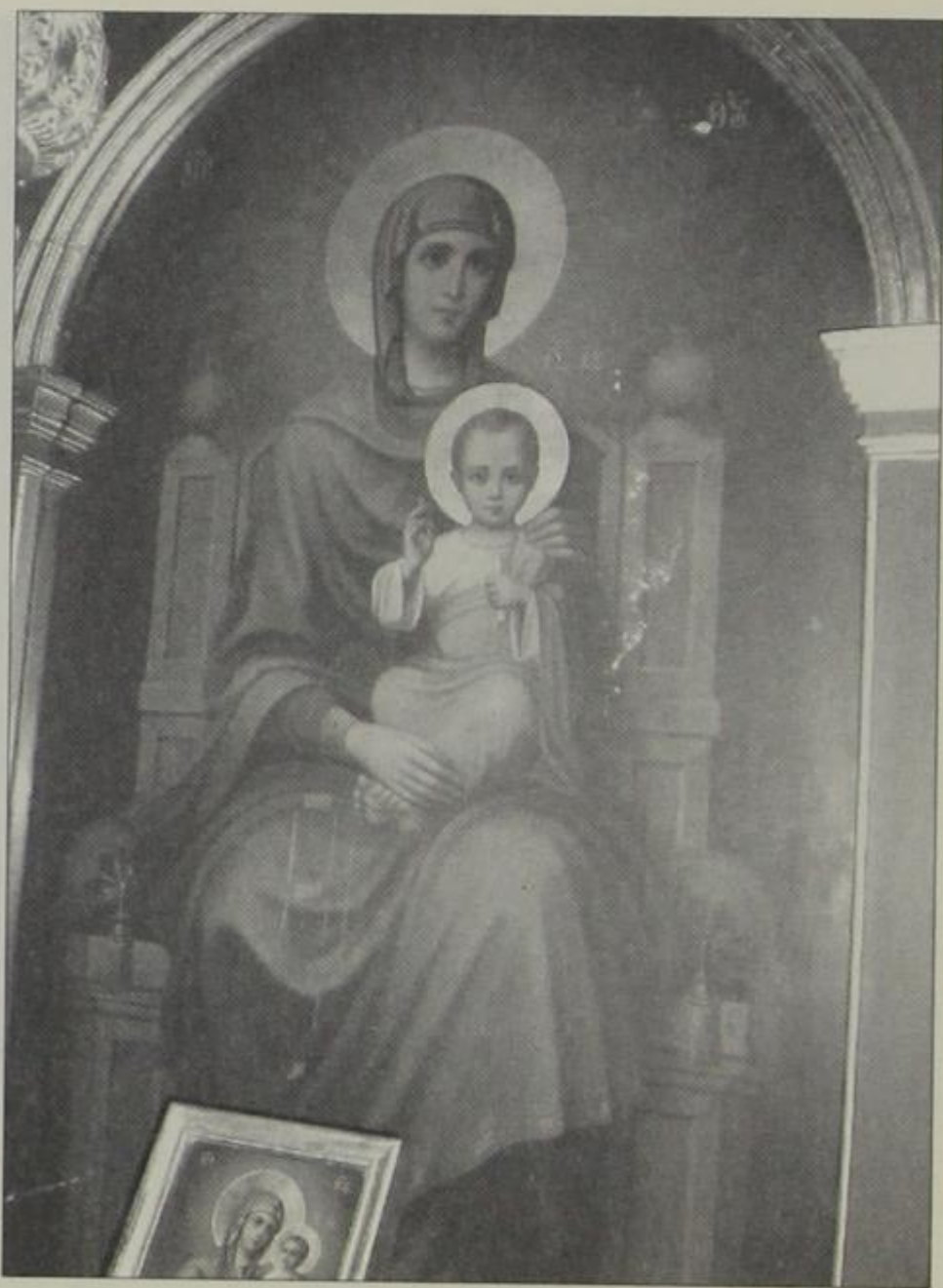
Όσον αφορά δια την περαιτέρω έρευναν επί του ζητήματος τούτου εις τας Ηπειρωτικές Μητροπόλεις Κονίτισης Ιωαννίνων κ.λπ., δεν υπάρχει ούτε ίχνος τοιούτων αρχείων. Ουδέ και εις τον Βόλον φαντάζομαι. Εις το Άγιον Όρος ίσως να υπάρχει κανείς κατάλογος των εκεί εργασθέντων αγιογράφων, και τίποτε περισσότερον. Τα οικογενειακά αρχεία των Χιονιαδιτών αγιογράφων δεν ετηρήθησαν όλα, ούτε από τους ιδίους αγιογράφους, ούτε από τους απογόνους των. Εζήτησα από τους απογόνους των τοιαύτα αρχεία κατ' επανάληψιν, και μου εδήλωσαν ότι δεν υπάρχει τίποτε.

Δια τον εν Αθήναις ιδρυθέντα υπό των Χιονιαδιτών Σύλλογον ως εσχάτως επληροφορήθην, μη περιμένετε τίποτε επί του παρόντος. Και εξ άλλου αι υποτροφίαι κ.λπ. που μου

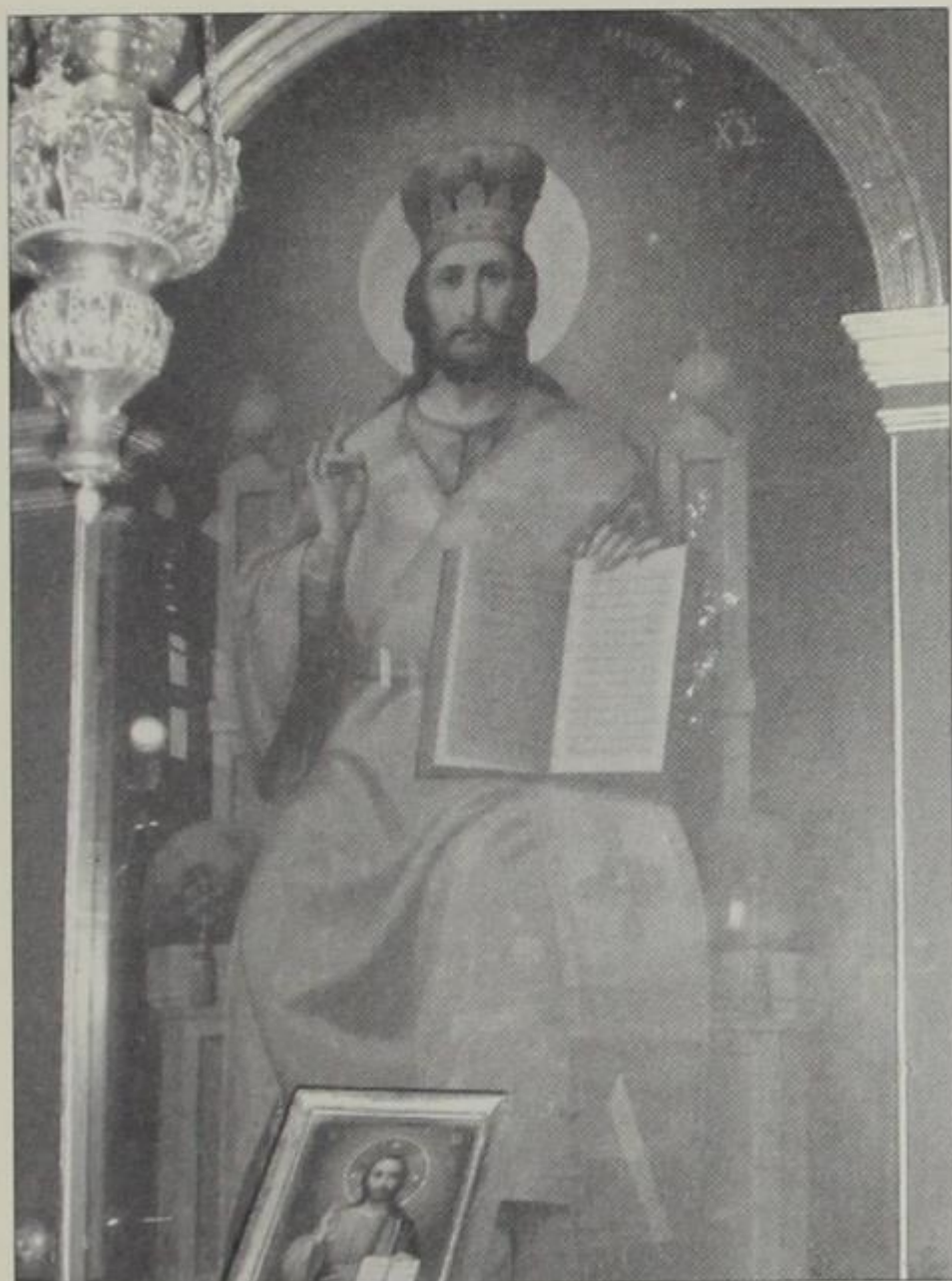
γράφετε, απαιτούν έξοδα τα οποία δεν θα είναι εις θέσιν να καταβάλη ο Σύλλογος, διότι είναι ολίγοι οι αποτελούντες αυτόν. Οι εν διασπορά άλλοι Χιοναδίται – ως γνωρίζω εκ πείρας – δεν είναι πρόθυμοι να τον συνδράμουν εκτός βέβαια των ελαχίστων εξαιρέσεων. Και ούτω τα πράγματα αυτά θα παραμένουν στάσιμα, αν όχι τελείως νεκρά. Εύχομαι δε όπως αι προβλέψεις μου αυτά να μη επαληθεύσουν ούτε κατ' ελάχιστον.

Τέλος δε αν και εγώ δεν είμαι εις θέσιν να κρίνω, συμμερίζομαι την γνώμην σας ότι η τέχνη της αγιογραφίας φθίνει εις την Ορθόδοξον Εκκλησίαν μας, και ότι οι μετά την ανατίναξιν της δουλείας ιθύνοντες διέπραξαν ως προς το σημείον αυτό τα τεράστια σφάλματα. Αλλά σήμερα προ τετελεσμένων γεγονότων ευρισκόμενοι, ας ευχώμεθα όπως η τέχνη της Αγιογραφίας τόσον εν Χιονιάδες όσον και εν Ελλάδι γενικώς, επανέλθη και πάλιν εις την προτέραν αυτής ακμήν και εύκλειαν.

Τώρα, δια τον αείμνηστον Φωτ. Κόντογλου, τι να γράψω και πώς να εξηγήσω την νοοτροπίαν του; Αλλ' επί του σημείου τούτου ας προβάλωμεν πρώτον τον ρητόν «ο αποθανών δεδικαίωται». Τα δύο βιβλία του, «Έκφρασις Ορθοδοξίας», τα είδα και εγώ, και βεβιασμένως εις εν βιβλιοπωλείον έρριψα εις αυτά μια ματιά. Ανέγνωσα δε και τας γραμμάς εκείνας που αναφέρει τους δύο Χιονιαδίτας Αγιογράφους Ματθαίον και Κωνσταντίνον εις το χωρίον Μπισδούνιον των Ιωαννίνων, κατά το 1860. Είχε γράψει και προηγουμένως δια τους αγιογράφους εις το περιοδικόν «Κιβωτός» το οποίον εξέδιδε μαζί με τον Βασ. Μπουστάκην προ δεκαπενταετίας σχεδόν. Αλλ' εκεί δεν γνωρίζω δια ποίον λόγον απεισιώπησε τους Χιονιαδίτας. Εις το βιβλίον από το οποίον επήρε τα ονόματα των αγιογράφων εδώ εις την Ήπειρον, υπήρχε και μια επιγραφή του 1812 εις τον εν Ελεούση της Πρεμετής Ι. Ναόν της Ελεούσης, αναφερομένην εις Χιονιαδίτας αγιογράφους (βλέπε Αγιογραφία και Αγιογράφοι Χιονιάδων σελ. 54 αρ.17), αλλ' αυτήν την παρέδραμε και την απεισιώπησε.

Μονή Φανερωμένης, Λευκάδα.

Μονή Φανερωμένης, Λευκάδα.
«Δια χειρός αδελφών Χριστόδουλου και Θωμά
Α. Ζωγράφου εκ Χιονιάδων της Ηπείρου».

Κατά δεύτερον δε λόγον του απέ-
στειλα και εν βιβλίον «Αγιογραφία
και Αγιογράφοι Χιονιάδων, καθώς
και μίαν επιστολήν εις την οποίαν τον
παρεκάλουν να κάμη εάν ήθελε και
όπου ήθελε μίαν κριτικήν δια τους
Χιονιαδίτας αγιογράφους ως ειδικός
περί την αγιογραφίαν και μου απή-
ντησε. Η απάντησίς του έχει ως εξής
εν ολίγοις: «... εάν εξαιρέσωμεν την
υπ' αρ. 1 εικόνα και κατά συγκατά-
βασιν την υπ' αρ. 2, όλα τα άλλα είναι
Ιταλικής τέχνης [...] και ότι η συμβολή
των Χιονιαδιτών αγιογράφων προς
την Βυζαντινήν αγιογραφίαν, ήτο
αρνητική [...]».

Αυτή τέλος πάντων ήτο η έννοια
της επιστολής του αιμνήστου Κόντο-
γλου.

Σχετικώς πάλιν με την Αγιογρα-
φικήν Σχολήν Χιονιάδων, σας γράφω
εδώ ότι ο Καθηγητής της Πολυτεχνι-
κής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσ-
σαλονίκης κ. Ν. Μουτσόπουλος, ή μάλλον η Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, εξέδωσε

αρχικώς ένα βιβλίον «Αι Εκκλησίες του Νομού Φλωρίνης», και εις σελ. 65 έχει ολοσέλιδον
την φωτοτυπίαν της επιγραφής της Ι. Μονής Κλεισούρας της Καστορίας, η οποία αναφέ-
ρεται εις τους εκ Χιονιάδων αγιογράφους Μιχαήλ Γεώργιον και Γεώργιον κατά το έτος
1813. (Βλέπε Αγιογραφία Χιονιάδων σελ. 54 τας υπ' αριθμόν 18 και 19 επιγραφάς).

Επίσης εις την υπ' αριθμ. 1 υποσημείωσιν σελ. 80, γράφει: «... Με την αγιογραφική
Σχολή Χιονιάδων την εποχή αυτή θα ασχοληθούμε σε άλλη μας μελέτη». Αυτά σας γράφω
επί του παρόντος περί όλης της υποθέσεως, και σας παρακαλώ όπως και εις το εξής μη
διστάσητε, αλλά ν' αποταθήτε και πάλιν προς εμέ, όταν τυχόν σας γεννάται έστω και η
ελαχίστη αμφιβολία επί του θέματος. Σας έγγραφα πολλά δια να σας κατατοπίσω εις το
ζήτημα αυτό όσον ηδυνάμην περισσότερον.

Ταύτα και διατελώ, χαιρετών και πάλιν την Εντιμότητά Σας.

Μετ' εκτιμήσεως και πατριωτικής αγάπης.

Γεώργιος Παΐσιος

Βασίλης Σκούρτης

Το κουρί

Σχεδόν σ' όλα τα χωριά της Ηπείρου και σε πολλά μέρη της Ελλάδας υπάρχει τοπωνύμιο «κουρί», που δηλώνει έναν τόπο που προστατεύεται, ένα δασύλλιο στο οποίο απαγορεύεται κάθε δραστηριότητα, ένα δασοτεμάχιο μέσα στο οποίο κανείς δεν μπορεί να κόψει ξύλα ούτε κλαδί. Πώς όμως από το όλο δάσος αποκόπηκε ένα κομμάτι του και ονομάστηκε κουρί;

Στο χωριό μας τα οικόσιτα ζώα έπρεπε να ξεχειμάσουν στον τόπο τους. Η χωρική κτηνοτροφία δεν μετακινούνταν σε χειμαδιά. Τα λιγοστά ζώα ξεχειμάζαν κλεισμένα στα κελάρια των σπιτιών, τρώγοντας κτηνοτροφές που είχαν αποθηκευτεί από το καλοκαίρι.

Η πιο φθηνή, ανέξοδη και θρεπτική τροφή ήταν το κλαδί και ειδικά που προερχόταν από δρυ (δέντρο, ντούσκο), γιατί έχει τη δυνατότητα να προσφέρει στα ζώα ανώτερη ποιοτικά θρεπτική τροφή από όλα τ' άλλα κλαδερά δέντρα (οξυά, έλατο, φτελιά, σκλήθρο, πλάτανο).

Το κλάρισμα των φυλλοβόλων δέντρων γινόταν στο τέλος του καλοκαιριού, αρχές φθινοπώρου, αφού έπεφταν οι πρώτες βροχές για να ξεπλύνουν τα φύλλα από τη σκόνη. Τα δεμάτια θα στέγνωναν στα αλώνια και κατόπιν θα αποθηκεύονταν στις καλύβες οι οποίες ξέχειλες από ζωοτροφές (ζαϊρέ), θα έκαναν το δύσκολο χειμώνα που ερχόταν, να περάσει πιο εύκολα για τα ζώα και τους νοικοκυραίους.

Αυτή η εξάρτηση της διατροφής των ζώων από το κλαδί ανάγκαζε κάθε σπίτι του χωριού εκτός από τα κτήματα που κατείχε (χωράφια, αμπέλια, κήπους, βοσκότοπους κ.ά.) να θέλει να αποκτήσει και ένα δασάκι από το οποίο να μπορεί να κόβει το κλαδί της χρονιάς, απαραίτητο για την επιβίωση των οικόσιτων ζώων.

Επί τουρκοκρατίας όμως οι ραγιάδες δεν είχαν κανένα δικαίωμα ιδιοκτησίας, τα πάντα ήταν δημόσια γη. Κι από αυτή τη δημόσια γη με την άδεια του τούρκικου κράτους μοιράζονταν αγροτεμάχια σε κάθε οικογένεια για να τα καλλιεργούν, ενώ συγχρόνως εκδιδόταν και τίτλος ιδιοκτησίας (ταπί), για κάθε παραχωρούμενο χωράφι. Έτσι λοιπόν όπως κάθε χωρικός μπορούσε να ζητήσει δημόσια γη για να καλλιεργήσει, μπορούσε να ζητήσει και ένα κομμάτι από το δημόσιο δάσος για να το έχει ως δάσος (κλαδερό).

Ο οθωμανικός νόμος όριζε ως δάσος (ορμάν) τα δάση που φυτρώνουν σε δημόσια γη, που κανείς δεν τα διεκδικεί με ταπί, που δεν είναι αφημένα σε κοινή χρήση κάποιου χωριού και βρίσκονται σε τέτοια απόσταση από κατοικημένες περιοχές, ώστε να μην

είναι δυνατό να ακουστεί φωνή μεγαλόφωνου ανθρώπου στο χωριό. Από τα δάση αυτά μπορεί ο οποιοσδήποτε να ζητήσει να του παραχωρηθεί ένα κομμάτι για να το έχει ως δάσος. Το δασοτεμάχιο αυτό που παραχωρείται σε ιδιώτη για εκμετάλλευση ονομάζεται «κορού».

Υπήρχαν όμως και τα δάση που είχαν προοριστεί για να ξυλεύονται (μπαλταλίκ) από τους κατοίκους ενός ή περισσότερων χωριών. Απ' αυτά τα δάση απαγορευόταν να χωριστεί μέρος τους για να παραχωρηθεί σε ιδιώτη.

Η παραχώρηση του κορού γινόταν με την έκδοση τίτλου (ταπιού) που έφερε πάνω του τυπωμένο το σουλτανικό έμβλημα (τουγράν), αφού πρώτα είχε καταβληθεί στο δημόσιο το ανάλογο ποσό.

Επειδή η έκδοση του ταπιού τις περισσότερες φορές αργούσε να γίνει, δινόταν ένας προσωρινός τίτλος στη θέση του οριστικού που ήταν απόδειξη καταβολής του δικαιώματος για την εξουσίαση (χάκη τεσαρούφ).

Η έκδοση των ταπιών γινόταν από τους κυρίους των τιμαρίων που ήταν παλιοί στρατιωτικοί, στους οποίους είχαν δοθεί τα τιμάρια ως αμοιβή των υπηρεσιών τους,

από αυτούς τους είχε παραχωρηθεί η επικαρπία της δεκάτης, από τους ενοικιαστές της δεκάτης, αυτούς που ενοικίαζαν δηλαδή το δικαίωμα για την είσπραξη της δεκάτης και από τους φοροεισπράκτορες της δεκάτης (μουχασήλ).

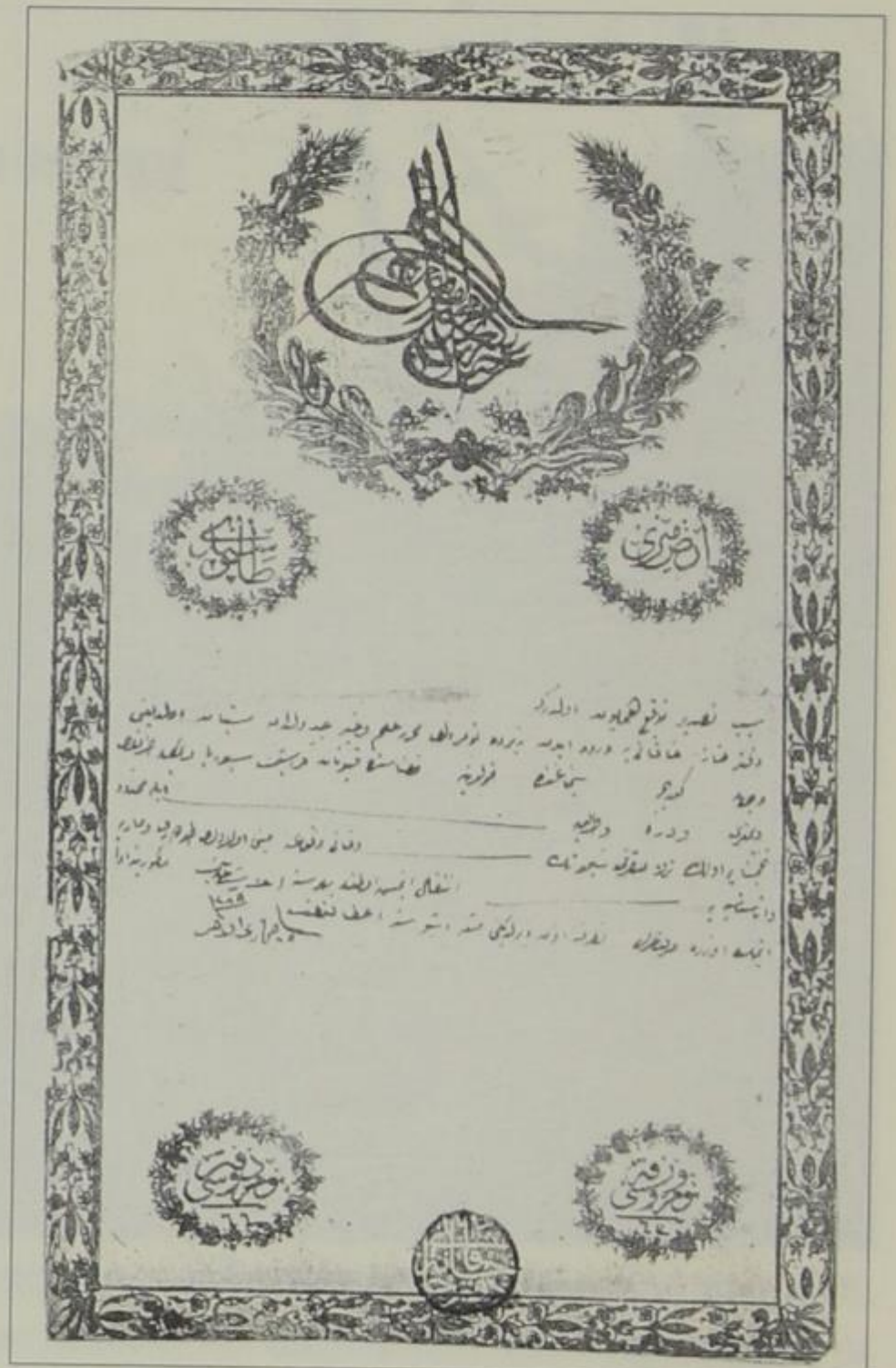
Όμως η ανάμειξη τόσων προσώπων επέφερε σύγχυση, γι' αυτό το τουρκικό κράτος κατάργησε όλους τους παραπάνω εμπλεκόμενους και ανέθεσε όλα τα ζητήματα περί κυριότητας γης σε ειδικό υπάλληλο τον Μεεμούρ-μαχσούς.

Πολλοί αγρότες λοιπόν φρόντιζαν να αποκτήσουν ένα κορού για χρήση κλαδερού και έχοντας την πλήρη κυριότητα μπορούσαν το παραχωρημένο δασοτεμάχιο να το πουλήσουν, να το αφήσουν κληρονομιά, να το δώσουν ως προίκα ή ακόμη και να το αφιερώσουν σε κάποια εκκλησία.

Σε φορολογικά έγγραφα της εποχής διαβάζουμε ότι στο χωριό Σοποτσέλι (Δίλοφο) Ζαγορίου, δασοτεμάχιο (κορού) στη θέση Παρασπόρια φορολογείται με 600 γρόσια. Άλλο έγγραφο αναφέρει ότι στο χωριό Μικρά Συνοικία Γοτσιτσα Δήμου Μαλακασίου, πωλείται δασοτεμάχιο (κορού) στη θέση Ντιβελέγκα και εκδίδεται τίτλος ιδιοκτησίας (ταπί).

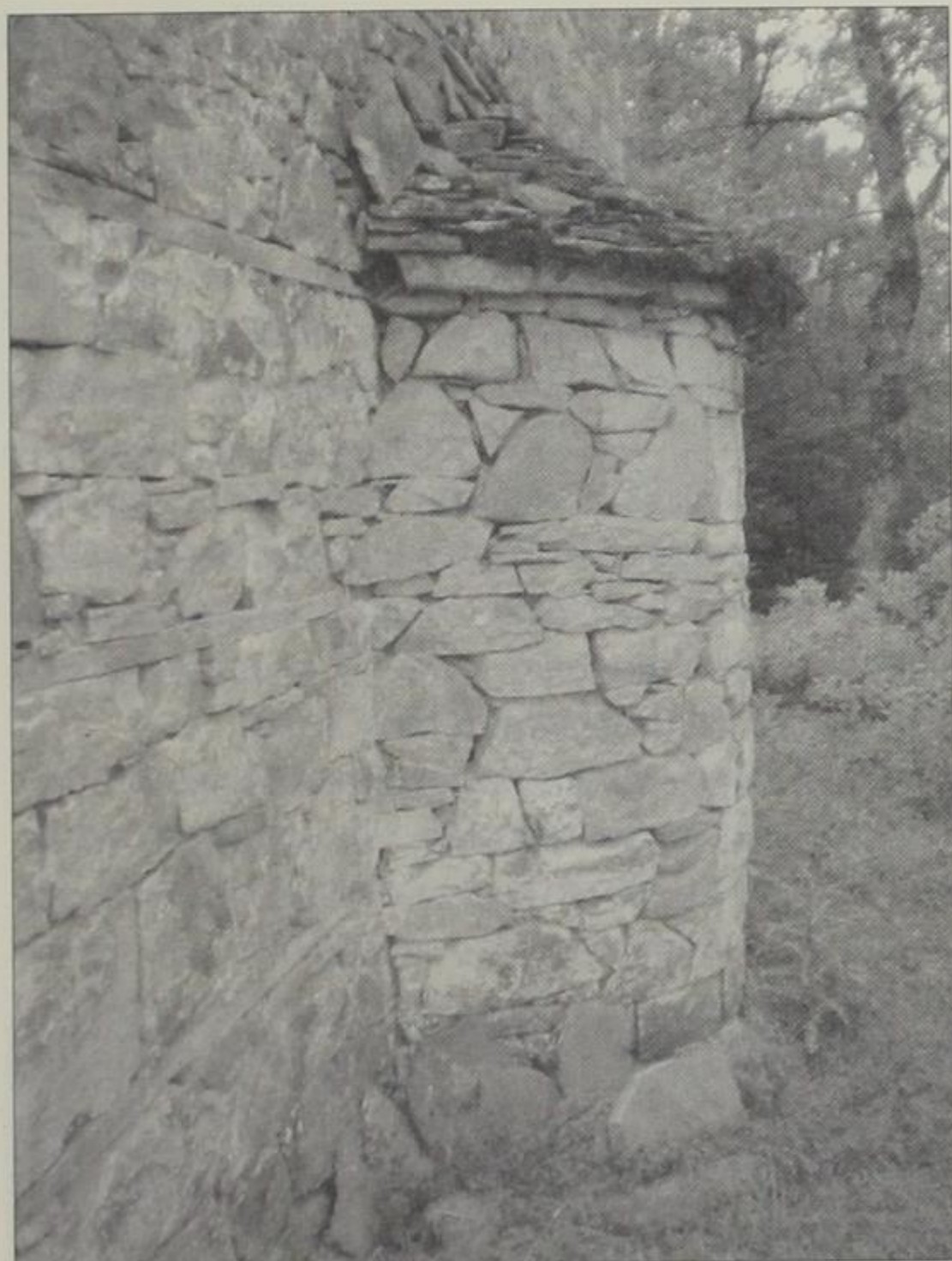
Αλλά και ένα προικοσύμφωνο από το χωριό Σοποτσέλι (Δίλοφο) Ζαγορίου αναφέρει «... εις την θυγατέραν μου Ειρήνην της οποίας ευχαρίστως και οικειοθελώς δίδω διά προικείον της τα επόμενα... το ήμισυ ορμάνι (δάσος-κορού) συνορεύον...». Τα έγγραφα αυτά αποδεικνύουν ότι ο ιδιώτης μετά την παραχώρηση του δασοτεμαχίου είχε την πλήρη κυριότητα και εκμετάλλευση.

Πολλές φορές όμως έχουμε και το κλαδερό του χωριού. Τότε ξεχωρίζεται ένα κομμάτι από το δάσος (μπαλταλίκ) του χωριού και αποδίδεται στους χωρικούς ως κοινό κλαδερό. Τη διαχείριση του κοινού κλαδερού ασκούσε η δημογεροντία λαμβάνοντας υπόψη τον

Ταπί ιδιοκτησίας «Παρασπόρι 1289 Σαντζάκι Κοριτσάς Θεόδωρος Μαρίας Σίμου».

Από το αρχείο του π. Γ. Παϊσιου

Αγ. Παρασκευή, στο κουρί του χωριού.

υπήρξε ποτέ κλαδερό, αλλά από τη σύστασή του να αφιερώθηκε σε κάποια εκκλησία του χωριού (κουρί στους Χιονιάδες αφιερωμένο στην Αγ. Παρασκευή, στο Τούρναβο (Γοργοπόταμο) αφιερωμένο στον Άϊ-Λια και στην Κόνιτσα στον Αγ. Νικόλαο) και να προστατεύτηκε με τον υψωμό του δέντρου ή με αφορεσμό, μέτρα θρησκευτικού χαρακτήρα που οι χωρικοί τηρούσαν με μεγάλη ευλάβεια.

Ένα δασύλλιο (κουρί) λοιπόν αφιερωνόταν σε μια εκκλησία για λόγους προστασίας και μέσα σ' αυτό απαγορευόταν κάθε κάρπωση (δραστηριότητα).

Παντού στα χωριά μας συναντάμε ξωκλήσια περιτριγυρισμένα από δασύλλια βακούφια (βακφ = αφιέρωμα στα τούρκικα), που μπορεί να παραπέμπουν στα άλση με τα οποία οι αρχαίοι περιέζωναν τους ναούς των θεών τους. Το κουρί αφιερωμένο σε κάποια εκκλησία προστατευόταν από την παράδοση, τα ήθη, τα έθιμα, τους άγραφους νόμους δηλαδή της υπαίθρου, που όποιος τους παραβεί τιμωρείται παραδειγματικά από τον

αριθμό των οικοσπιτων ζώων που διατηρούσε κάθε οικογένεια και όριζε πόσα φορτία θα πάρει το κάθε νοικοκυριό. Οι προεστοί πολλές φορές όριζαν δικούς τους κοφτάδες για κλάρισμα και γραφιάδες για να σημειώνουν τι παίρνει ο καθένας.

Υπάρχουν περιπτώσεις που το κουρί στερφεύει από υπερκάρπωση και παρατιέται και τότε ονομάζεται Παλιόκουρο ή Κουρεμάδι.

Σε ένα κουρί όμως μπορεί να απαγορεύεται εντελώς κάθε δραστηριότητα του ανθρώπου για λόγους αισθητικής του χωριού, για λόγους προστασίας του εδάφους ή για το ότι από το δάσος αυτό αντλεί νερό το κεφαλόβρυσσο του χωριού.

Είναι γνωστό ακόμη ότι ένα κουρί μπορεί να μην

προστάτη Άγιο. Η εκκλησία μας για να προφυλάξει το βακούφικο δάσος κάνει την τελετή του «υψωμού». Ο παπάς διαβάζει ευχή κάτω από το ψηλότερο και εντυπωσιακότερο δέντρο του δάσους, ανοίγει μια τρύπα με το μαχαίρι, βάζει μέσα «ύψωμα» (αγιασμένο άρτο) και σφραγίζει την τρύπα με αγιοκέρι. Το υψωμένο πλέον δέντρο είναι ιερό και επιβλέπει - προστατεύει όλο το δάσος του κυριού από τους επίδοξους παράνομους καρπωτές. Κάτω από αυτό το επιβλητικό δέντρο διαβαζόταν από τον παπά «αφορισμός» (αφορεσμένο δέντρο) όχι βέβαια για το δέντρο, αλλά για όποιον πήγαινε να καρπωθεί παράνομα το βακούφικο δάσος.

Για να γίνει όμως η λέξη κουρί κατανοητή προϋποθέτει την έννοια της διαίρεσης, δηλαδή ένας μέρος του όλου δάσους αποκόπτεται και αποδίδεται στους κατοίκους του χωριού για την εξυπηρέτηση των αναγκών τους. Αν θέλαμε να γενικεύσουμε τον όρο, θα μιλούσαμε για έναν τόπο με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, ο οποίος αποκόπτεται από μια ολότητα και διέπεται από ένα ιδιαίτερο καθεστώς προστασίας.

Σήμερα, λέγοντας «κουρί» σε πολλές περιοχές της Ελλάδας, αναφερόμαστε στο περιαστικό αισθητικό δρυόδασος, που χρησιμοποιείται ως τόπος αναψυχής. Κοινή δε είναι η άποψη ότι η λέξη κορού - κορί - κουρί - κρι είναι τουρκική. Δεν πρέπει όμως εδώ να παραλείψουμε να αναφέρουμε και τη λέξη «κουριάζω» από το λεξιλόγιο των υλοτόμων που σημαίνει κομματιάζω - τεμαχίζω τον κορμό του δέντρου. Ακόμη ο Θεόφραστος αναφέρει «... η κουριζομένη κυπάριττος. Αύτη δε από της τομής βλασταίνει πάντα τρόπον τεμνομένη και από γης και από του μέσου και από του ανωτέρου...» Εδώ η λέξη είναι ελληνική από τη ρίζα (κερ-) όπως οι λέξεις κείρω, κερματίζω, κέρμα, κορμός, καρπός, κουρεύω και κουρίζω που σημαίνει κλαδεύω.

Η λέξη κουρί είναι τούρκικη ή ελληνική; Μάλλον είναι υπόθεση έρευνας γλωσσολόγων. Σε μας απομένει να κατανοήσουμε ότι το κουρί ήταν ένα δασοτεμάχιο που, αποκομμένο από το όλο δάσος, απολάμβανε ιδιαίτερο καθεστώς προστασίας, προσφέροντας στους χωρικούς αισθητικά και όχι μόνο ανταλλάγματα.

Βιβλιογραφία

- «Ηπειρωτική Εστία», Το κουρί στην Ήπειρο, έτος 1952.
 Α.Χ. Παπαχαρίση, «Συμβολή εις το τοπωνύμιον του Πωγωνίου», Ηπειρωτικά Χρονικά Η' (1933), τ. Α-Γ, σ. 145.
 Κ.Δ. Στεργιοπούλου, «Συμβολή εις την έρευναν των ηπειρωτικών τοπωνυμίων», Ηπειρωτικά Χρονικά Η' (1933), τ. Α-Γ, σ. 103.
 Περιοδικό «εκ Χιονιάδων», Οι καλύβες του χωριού, τ. 7.

Αναστασία Παπακώστα

Εορταστικά έθιμα Χιονιάδων

Χειρόγραφη εργασία αρ. 373 για το Φροντιστήριο Λαογραφίας της Αρσακείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας Ψυχικού, 1974, καθηγητής: Γ. Κ. Σπυριδάκης.

[Το κείμενο βρήκε στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου και αντέγραψε για το περιοδικό μας η Βάσω Λέρη.]

*Μέσα στις Μπάντρας τα βουνά που 'χουνε τόσες ομορφάδες
Είναι χτισμένο ένα χωριό όπου το λεν Χιονιάδες
Έχει τα εξήντα σπίτια του ένα από τ' άλλα δίπλα
Κρυμμένα μέσα στα κλαριά και μεσ' στα πράσινα χορτάρια.*

(Νικ. Παπακώστας)

Πληροφορηταί

Παπακώστας Νικόλαος	47 ετών (Δημοτικό)
Παπακώστα Αφροδίτη	39 ετών (3η Δημοτικού)
Αργύρη Γεωργία	70 ετών (Αγράμματος)

Έθιμα Παραμονής Χριστουγέννων

Το χωριό μας, οι Χιονιάδες είναι ένα άγονο χωριό, χτισμένο πάνω σε ένα βουναλάκι. Έχει εξήντα σπίτια, την εκκλησία του και το σχολείο του. Τον χειμώνα το κατοικούν συνήθως γέροι, γυναίκες και παιδιά, γιατί οι άντρες βρίσκονται μακριά, στην ξενιτειά, όπου δουλεύουν για να ζήσουν τις οικογένειές τους. Έτσι, αυτές τις μέρες που είναι μέρες αγάπης, χαράς και ευτυχίας, προσπαθούν όλοι να βρίσκονται με τους αγαπημένους τους. Στις 23 Δεκεμβρίου φτάνουν όλοι οι ξενιτεμένοι στην πλατεία του χωριού, όπου τους υποδέχονται χαρούμενοι γονείς, γυναίκες, παιδιά, συγγενείς. Αυτή την ημέρα γιορτάζει όλο το χωριό. Όλοι συγκεντρωμένοι στην πλατεία κερνούν, χαίρονται την επιστροφή και περιμένουν την άγια ημέρα της γεννήσεως.

(Νικ. Παπακώστας)

Έθιμα 24ης Δεκεμβρίου

Η ημέρα αυτή είναι κυρίως ημέρα της νοικοκυράς. Οι γυναίκες έχουν ήδη έτοιμα τα σπίτια που χρειάζονται χρόνο για να καθαριστούν, γιατί είναι μεγάλα και διώροφα, και την ημέρα της παραμονής καταπιάνονται με μία ιδιαίτερος ευχάριστη ασχολία. Ζυμώνουν, όπως είναι έθιμο, ένα ψωμί αλλιώτικο του καθημερινού που το λένε «ροφτένιο». Γίνεται όπως το κανονικό ψωμί μόνο που φτιάχνουν τη ζύμη τη νύχτα με ζεματιστό νερό χωρίς να τους βλέπει κανένας, γιατί λένε ότι το ψωμί δε θα γίνει καλό. Το αφήνουν να φουσκώσει όλη τη νύχτα και το πρωί, αφού το ζυμώσουν, το ψήνουν. Έχει πολύ ωραία, χαρακτηριστική μυρωδιά. Εκτός του ψωμιού αυτού (σήμερα το φτιάχνουνε οποιαδήποτε μέρα, άλλοτε όχι) φτιάχνουν ειδικά ψωμάκια, σε σχήμα σαλιγκαριού με ένα καρύδι στη μέση, που προορίζονται για τα παιδιά που θα επισκεφθούν το σπίτι την επομένη. Έχουν ειδικό όνομα και λέγονται «κολιντρίτσες». Τώρα οι νοικοκυρές, αφού ετοιμάσουν το ψωμί και τις κολιντρίτσες και τα βάλουν να ψηθούν, αρχίζουν να βοηθούν τους άντρες που σφάζουν αρνιά, κατσίκια ή γουρούνια για το φαγητό των επομένων εορταστικών ημερών. Την ημέρα αυτή κανείς δεν τρώει λάδι, θεωρείται μεγάλη αμαρτία, και έτσι τις επόμενες μέρες τρώνε με μεγάλη όρεξη.

(Αφρ. Παπακώστα)

Έθιμα της νύχτας της 24ης προς την 25ην

Το βράδυ αυτό κανείς δε κοιμάται. Όλοι μαζεύονται γύρω από τη φωτιά και η γιαγιά

με τη μητέρα ετοιμάζουν τα λεγόμενα «σπάργανα του Χριστού». Γίνονται από τη ζύμη που φτιάχνουν τις δίπλες. Ρίχνουν λίγη ζύμη στο τηγάνι και αφού ψηθεί, ρίχνουν πάλι και πάλι έως ότου να γίνουν πολλές. Αυτά τα φύλλα τα τοποθετούν το ένα πάνω στο άλλο αφού τα διαποτίσουν με μέλι και τα ραντίσουν με καρύδια. Είναι νοστιμότητα και τρελαίνουν τα παιδιά. Χωρίς να δοκιμάσει κανείς τίποτε από τα λαχταριστά κατασκευάσματα, περιμένουν την ώρα που θα χτυπήσει η καμπάνα. Στις 4 η ώρα ο παπάς χτυπά την καμπάνα και αρχίζει η εορταστική λειτουργία της γεννήσεως του Χριστού. Όλοι οι χωρικοί φορώντας ό,τι καλύτερο έχουν, πηγαίνουν χαρούμενοι στην εκκλησία να υποδεχθούν το νεογέννητο. Παρακολουθούν κατανυκτικά τη λειτουργία και εύχονται ο ένας στον άλλο χρόνια πολλά, με φιλιά και αγκαλιές. Έπειτα γυρίζουν στο σπίτι όπου τρώνε ζεστή σούπα ή μάγειρίτσα και τα σπάργανα του Χριστού. Όλοι μετά κοιμούνται, διότι η επομένη θα είναι μία μέρα αλλιώτικη από τις άλλες.

(Γεωρ. Αργύρη)

Έθιμα 25ης Δεκεμβρίου

Η ημέρα των Χριστουγέννων είναι η ημέρα που περιμένουν αγόρια και κορίτσια για να βγουν από τα σπίτια και να ξεφαντώσουν. Στον τόπο μας τα κορίτσια είναι κλεισμένα

στο σπίτι όλο τον υπόλοιπο καιρό και δεν επιτρέπεται να περνούν από μέρη όπου συχνάζουν οι άντρες. Εκείνη την ημέρα τα αλώνια των σπιτιών, αν και χιονισμένα, γεμίζουν από χαμογελαστές παρέες κοριτσιών και αγοριών που χορεύουν τοπικούς χορούς, τραγουδούν τοπικά τραγούδια και αστειεύονται. Τα παιδιά πρωί-πρωί πηγαίνουν στα συγγενικά σπίτια, όπου τους δίνουν κολιντρίτσες φωνάζοντας:

Κόλιντρα-μέλιντρα τρεις χιλιάδες πρόβατα
και πεντακόσια γίδια
δωσ' μου μπάμπω κολιντρίτσα
να σου βόσκω τα κασίκια.

Και η γιαγιά τους δίνει την κολιντρίτσα και την κρεμούν στο λαιμό με ένα σχοινί και συνεχίζουν για άλλο σπίτι.

Οι γυναίκες ετοιμάζουν τα φαγητά και το μεσημέρι συγκεντρώνεται όλη η οικογένεια στο τραπέζι, όπου τρώγοντας και πίνοντας περνούν ευχάριστα με μεγάλη ευθυμία. Το απόγευμα γυναίκες και άντρες βγαίνουν από τα σπίτια τους και συγκεντρώνονται στην πλατεία, όπου γιορτάζει όλο το χωριό.

(Αφρ. Παπακώστα)

Έθιμα της υπολοίπου εβδομάδος

Η δεύτερη ημέρα είναι πάλι ημέρα γιορτής. Όλοι επισκέπτονται τους εορτάζοντας και τας δύο ημέρας, το πρωί οι άντρες και το απόγευμα γυναίκες και παιδιά.

(Νικ. Παπακώστας)

Έθιμα Πρωτοχρονιάς

Η ημέρα αυτή είναι μια συνηθισμένη ημέρα εκτός από το μεσημέρι. Τότε όλοι μαζεύονται γύρω-γύρω από το τραπέζι και κόβουν τη βασιλόπιττα. Είναι φτιαγμένη συνήθως από τυρί, δηλαδή τυρόπιττα, κι έχει μέσα ένα νόμισμα. Ο μεγαλύτερος του σπιτιού κόβει την πίττα σε τόσα κομμάτια όσα τα μέλη του σπιτιού, ακόμη και εκείνα που είναι στα ξένα. Στη μέση κόβει ένα κυκλικό κομμάτι που είναι του σπιτιού. Μετά γυρίζει την πίττα και βάζει ένα όνομα στο κάθε κομμάτι. Ο τυχερός θα είναι ο τυχερός όλης της χρονιάς. Μόλις κοπεί η πίττα και σηκωθεί το τραπέζι, όλες οι νοικοκυρές συναντώνται και λέει η κάθε μία ποιος κέρδισε το φλουρί.

Έθιμα των Φώτων

Την ημέρα αυτή πρωί-πρωί όλο το χωριό πηγαίνει στην εκκλησία. Μετά, με τον παπά αρχηγό όλοι πηγαίνουν στο «λάκκο» (μικρό ποτάμι) όπου ρίχνουν το σταυρό. Τρέχουν όλα τα παιδιά να τον πιάσουν και ο πρώτος που θα τον πιάσει τον επιστρέφει στον παπά και παίρνει την ευχή του. Μετά το τέλος της εκκλησίας μαζεύονται όλοι στο κέντρο του

χωριού, όπου χορεύουν τραγουδώντας τραγούδια που αρχίζουν με τα ακόλουθα λόγια:

Σήμερα τα Φώτα κι ο Φωτισμός
Κι αύριο Αϊ Γιάννης ο πρόδρομος.

Έθιμα Αποκριών – Πάσχα

Παραδόσεις και προλήψεις αναφερόμενοι εις τους νεκρούς εις Χιονιάδες

Πληροφορηταί

Παπακώστας Νικόλαος	47 ετών (Δημοτικό)
Παπακώστα Αφροδίτη	39 ετών (3η Δημοτικού)
Αργύρη Γεωργία	70 ετών (Αγράμματος)
Ζωγράφος Ευριπίδης	45 ετών (Διδάσκαλος)

Έθιμα Παραμονής του Λαζάρου

Στο χωριό μας οι προετοιμασίες για το Πάσχα αρχίζουν την παραμονή του Λαζάρου. Την ημέρα αυτή μία ομάδα παιδιών (αγοριών) του σχολείου γυρίζει σε όλα τα σπίτια του χωριού και μαζεύουν τρόφιμα και ψωμί κ.τ.λ. και τα πηγαίνουν σε ένα από τα μεγαλύτερα σπίτια του χωριού. Εκεί συγκεντρώνονται οι γυναίκες και μαγειρεύουν για όλα τα παιδιά. Το βράδυ, αφού συγκεντρωθούν όλα τα παιδιά των μεγάλων τάξεων σ' αυτό το σπίτι, τρώνε και ξεκινούν κατά τις 3 η ώρα για να περπατήσουν όλα τα σπίτια να πουν τα κάλαντα.

(Νικ. Παπακώστας)

Έθιμα Σαββάτου του Λαζάρου

Μόλις η ώρα πάει τρεις, σηκώνονται όλα τα παιδιά και ο μεγαλύτερος και δυνατότερος παίρνει στα χέρια του ένα μεγάλο σταυρό ξύλινο στον οποίο έχουν κρεμασμένα μεγάλα και μικρά κουδούνια που βαρύνε συνέχεια σε όλο το δρόμο. Έτσι αρχίζουν το γύρισμα των σπιτιών από το σπίτι του προέδρου του χωριού. Μόλις τους ανοίξει την πόρτα, αρχίζουν να τραγουδούν (και σε όλα τα σπίτια το ίδιο):

Καλημέρα σας καλή αφεντιά σας
 Καλώς σας βρήκαμε στο μαχαλά σας
 Αν θέλετε να σας ειπούμε
 Για το Λάζαρο που περπατούμε
 Ήλθε ο Λάζαρος, ήλθαν τα βάγια
 Ήλθε των Παθών η εβδομάδα
 Χατζή παπά, Χατζή παπά
 Και πρόεδρε της χώρας
 Για πάρε την κλιτσούδα σου
 Και έβγα στο μεσοχώρι
 Δώσε στους πλούσιους εκατό
 Και στους φτωχούς διακόσια
 Και ακόμα στους φτωχότερους δύο χιλιάδες γρόσια.

(Νικ. Παπακώστας)

Μετά από το σπίτι του προέδρου πηγαίνουν στο σπίτι του παπά, όπου, αφού λένε τα πρώτα λόγια (Καλημέρα σας ... η εβδομάδα), λένε και τα κατωτέρω:

Πά σήκου σήκου δέσποτα και μη βαριά κοιμάσαι
 Οι εκκλησιές εσήμαναν, τα μοναστήρια ψάλλουν
 Μον' η δική σου η εκκλησιά δεν ψέλνει, δε διαβάζει.
 Για σήκωσ' τα ψαλτούρια σου να ψάλλουν, να διαβάσουν,
 Ν' ανάψουν κόκκινα κεριά και κόκκινες λαμπάδες.

(Νικ. Παπακώστας)

Έπειτα γυρίζουν ένα-ένα τα σπίτια και λένε:

Για το νοικοκύρη:

Αφέντη μου αφεντούλη μου, πέντε φορές αφέντη
 Πέντε κρατούν το μαύρο σου
 Και πέντε σε παρακαλούν αφέντη καβαλήκα
 Να πας στη πόλη και να 'ρθεις, να 'ρθεις διαφορεμένος
 Να φέρεις κόκκινο άλογο με τη χρυσή τη σέλα
 Να φέρεις γρόσια στο σακί και λίρες στο τσουβάλι
 Να φέρεις μια ασημόκουπα να σε κερνώ να πίνεις.
 Σε τούτο το σπίτι που 'ρθαμε, πέτρα να μη ραγίσει
 Και ο νοικοκύρης του σπιτιού χρόνια πολλά να ζήσει.

Για τη νοικοκυρά:

Κυρά ψηλή, κυρά λιγνή, κυρά καμαρωμένη
Για πάρε τα κλειδάκια σου κι άνοιξε το σεντούκι
Και δώσε λίρες εκατό και πεντακόσια γρόσια.

(Γεωρ. Αργύρη)

Όπου έχουν κόρη ανύπαντρη:

Εδώ έχουν κόρη όμορφη, Πάσχα να την παντρέψουν,
Τη δίνουν του γιου του βασιλιά, τη δίνουν του γιου του Ρήγα.
Δε θέλει το γιο του βασιλιά, δε θελ' το γιο του Ρήγα,
Μον' θέλει το αρχοντόπουλο με τις πολλές χιλιάδες
Που κοσκινίζει το φλουρί και πέφτει το λαγάρι
Κι αυτά τα λαγαρίσματα τα δίνουν του Λαζάρου.

(Γεωρ. Αργύρη)

Όπου είχαν ξενιτεμένο:

Ξενιτεμένο μου πουλί και παραπονεμένο
Η ξενιτειά σε χαίρεται κι εγώ έχω τον καημό σου.
Τι να σου στείλω ξένε μου, τι να σου προβοδίσω.
Σου στέλνω μήλο σέπεται, κυδώνι μαραζώνει.
Σου στέλνω και βασιλικό, χωρίς νερό στεγνώνει.
Σου στέλνω και το δάκρυ μου σ' ένα λιχνό μαντήλι
Το δάκρυ μου είναι καυτερό και καίει το μαντήλι.

(Γεωρ. Αργύρη)

Όπου έχουν παιδί μικρό λένε:

Εδώ έχουν τον μικρόν υιό, τον μικρό (όνομα)
Τον λούζουν, τον χτενίζουνε και στο σχολειό τον στέλνουν.
(όνομα) πουν' τα γράμματα, που είναι κι ο νους σου;
Τα γράμματα είναι στο σχολειό κι ο νους μου πέρα-πέρα,
Πέρα εκεί που πέρασα, πέρα στις μαυρομάτες
Που 'χουν το μάτι σαν ελιά, το φρύδι σα γαιτάνι
Το πάνω ματοτσινόρο σα φράγκικο δοξάρι.

(Αφρ. Παπακώστα)

Στο δάσκαλο:

Γραμματικέ και πάνσοφε, ψάλτη και αναγνώστη
 Τον ουρανό βάζεις χαρτί, τη θάλασσα μελάνι
 Και το μικρό σου δάχτυλο κοντύλι για να γράψεις.
 Σπαράχτηκε το δάχτυλο και χύθηκ' η μελάνη
 Και βάφτηκαν τα ρούχα σου τ' άσπρα και τα γαλάζια
 Και βγήκες και το λάλησες εις το ψηλό το κάστρο.
 Το ποια είν' αγία κι αγλήγορη τα ρούχα μου να πλύνει.
 Κι η κόρη αντιλοήθηκε από το παραθύρι
 Εγώ είμ' αγία κι αγλήρορη τα ρούχα σου να πλένω.
 Τα πλένει μια τα πλένει δυο τα πλένει τρεις και πέντε
 Κι από τις πέντε κι ύστερα το ρίχνει στο ποτάμι.

(Ζωγράφος Ευρ.)

Όλα αυτά γίνονται την ημέρα του
 Λαζάρου και τα παιδιά μαζεύουν
 χρήματα και τρόφιμα που μοιρά-
 ζουν αργότερα. Τις υπόλοιπες μέρες
 μέχρι τη Μ. Παρασκευή τις περνούν
 με δουλειά και εκκλησία. Μόνο τη
 μεγάλη Πέμπτη γίνεται κάτι ευχά-
 ριστο για τις νοικοκυρές. Βάφουν
 τα αυγά κόκκινα. Στο χωριό μας
 δεν φτιάχνουμε κουλούρια. Μόνο
 τα αυγά τα σχεδιάζουν απ' έξω και
 τα λένε «πέρδικες». Τα στολίζουν
 με κερί πρώτα και τα ρίχνουν στη
 βαφή. Όταν βγάλουν το κερί μένει
 το σχέδιο.

(Αφρ. Παπακώστα)

Μεγάλη Παρασκευή

Πρωί-πρωί τα κορίτσια ξεκινούν για να μαζέψουν λουλούδια, πασχαλίτσες και μανουσάκια, για να στολίσουν τον επιτάφιο. Στολίζοντάς τον τραγουδούν:

Σήμερα μαύρος ουρανός, σήμερα μαύρη μέρα,
 Σήμερα όλοι θλίβονται και τα βουνά λυπούνται,
 Σήμερα βάλαν τη βουλή οι άνομοι εβραίοι
 Οι άνομοι και τα σκυλιά κι οι τρεις καταραμένοι
 Για να σταυρώσουν το Χριστό, των πάντων βασιλέα.
 Ευθύς-ευθύς τον σύλλαβαν και στο Χαλκιά τον πάνε.
 Χαλκιά-Χαλκιά φτιάξε καρφιά, φτιάξε τρία περόνια.
 Κι εκείνος ο παράνομος πιάνει και φτιάχνει πέντε.
 Εάν Χαλκιά που τα 'φτιαξες πρέπει να διατάξεις
 Τα δυο βάλτε στα χέρια του, τα δυο βάλτε στα πόδια
 Το πέμπτο το φαρμακερό βάλτε το στην καρδιά του
 Να τρέξει αίμα και νερό να λιγωθεί η καρδιά του
 Η Παναγιά σαν τ' άκουσε έπεσε και λιγώθει
 Και σαν της ήρθ' ο λογισμός, και σαν της ηρθ' ο νους της
 ζητάει μαχαίρι να σφαγεί, φωτιά να πάει να πέσει
 ζητάει γκρεμό να γκρεμιστεί για τον μονογενή της.

(Αφρ. Παπακώστα)

Το απόγευμα όλες οι γυναίκες πηγαίνουν στην εκκλησία ντυμένες στα μαύρα και, αφού παρακολουθήσουν τη λειτουργία, γυρίζουν τον επιτάφιο γύρω-γύρω από την εκκλησία.

Μεγάλο Σάββατο

Το Σάββατο είναι ημέρα εργασίας για όλους. Την ημέρα αυτή το κάθε σπίτι πρέπει να χύσει αίμα στο σπίτι του, γι' αυτό όλοι σφάζουν ή αρνί ή, αν δεν έχουν, κοτόπουλο ή οτιδήποτε άλλο. Οι γυναίκες πλένουν τα εντόσθια στις βρύσες του χωριού και ετοιμάζουν τη μαγειρίτσα. Έτσι το σπίτι είναι έτοιμο από πάσης απόψεως να δεχθεί χαρούμενο την Ανάσταση του Κυρίου.

Κυριακή του Πάσχα

Τη νύχτα της Κυριακής κατά τις 4 η ώρα χτυπάει η καμπάνα. Όλοι οι χωρικοί έτοιμοι με τα γιορτινά τους ξεκινούν για να πάνε στην εκκλησία να πάρουν το Άγιο Φως και να γιορτάσουν την πρώτη Ανάσταση. Μετά το τέλος της λειτουργίας όλοι επιστρέφουν στο σπίτι τους, όπου τρώγουν τη μαγειρίτσα και τσουγκρίζουν τα αυγά. Την άλλη μέρα το πρωί οι νοικοκυρές ετοιμάζουν το φαγητό της Λαμπρής και το μεσημέρι επήγαιναν

στην εκκλησία, στη λειτουργία της Αγάπης. Μετά το τέλος της λειτουργίας τα παιδιά τσουγκρίζουν τα αυγά τους κι άλλοι επιστρέφουν στο σπίτι, όπου τρώνε το φαγητό της Λαμπρής. Το απόγευμα νέοι και νέες χορεύουν στ' αλώνια τραγουδώντας:

Σήμερα Χριστός Ανέστη, κι αύριο αληθώς Ανέστη.
Σήμερα τα παλικάρια στέκονται σαν τα λιοντάρια.
Σήμερα και τα κορίτσια στέκονται σαν κυπαρίσσια κ.τ.λ.

Έτσι, περνάει η μέρα της Λαμπρής, αφού μοιραστούν αυγά σε όλους τους επισκέπτες.

Εβδομάς μετά το Πάσχα

Ολόκληρη αυτή η εβδομάδα είναι εβδομάδα χαράς, κεφιού, χορού. Κάθε μέρα όλοι οι χωριανοί επισκέπτονται όλα τα εξωκλήσια του χωριού. Την Τρίτη πηγαίνουν στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου, την Παρασκευή στην εκκλησία της Παναγίας και τις άλλες μέρες αλλού. Κατ' αρχάς ανάβουν τα καντήλια, κάνουν λειτουργία και μετά χορεύουν τρώγοντας και πίνοντας. Μετά το τέλος όμως της εβδομάδος όλοι γυρίζουν στις δουλειές τους.

Βασίλης Σκούρτης, Παναγιώτης Τασιούλας

Φίδι

Ο ελληνικός λαός, όπως και όλοι οι λαοί, αισθανόταν πάντοτε δέος προς τα φίδια και προσπαθούσε να τα εξευμενίσει απονέμοντας σ' αυτά τιμές και θυσίες. Οι πρόγονοί μας πίστευαν στον «οικουρόν όφιν» (σπιτόφιδο) στο οποίο έκαναν πολλές περιποιήσεις, πρόσφεραν τροφές και εκείνο σε αντάλλαγμα παρείχε προστασία στο σπίτι. Όσα φίδια εμφανίζονταν έξω από τα σπίτια και ήταν τεράστια, ο λαός τα θεωρούσε δράκοντες και στοιχειά, που φύλαγαν πηγές, ποτάμια και άλλους στοιχειωμένους τόπους. Το φίδι που εμφανίζεται στα όνειρα του ανθρώπου του προξενεί φόβο και είναι προμήνυμα κακού, όταν σε τσιμπάει.

Εγώ είδα στον ύπνο μου, είδα και στ' όνειρό μου.
Είδα ένα φίδι με φτερά, φίδι με δυο κεφάλια.
Κι αυτό γιουρούσι νέκανε, γιουρούσι να με φάει.
Και βγάζω το πιστόλι μου, τραβάω και το σπαθί μου.
Κόβω το φίδι σταυρωτά, του παίρνω το κεφάλι.
Ξήγα το, μάνα μ', τ' όνειρο που είδ' απόψε.

(Χ. Ρεμπέλης, σελ. 52)

Το φίδι «δράκοντας» φυλάει τις βρύσες, τρομάζει και τρώει τους περαστικούς.

Εψές λιανοψιχάλιζε κι ο Γιάννης ετραγούδα,
τραγούδαε πολύ ψηλά, γλυκά και ζαχαρένια,
του πήρ' αγέρας τη λαλιά στου Δράκοντα την πήγε
κ' εξύπνησε το Δράκοντα και τη Δρακόντισσά του.
- Μωρέ Γιάννη, μωρέ παιδί, μωρέ γυναικοκάρδη,
γιατί διαβαίνεις πάρωρα και τραγουδάς πανώρια,
ξυπνάς τ' αηδόνια στις φωλιές και τα στοιχειά στις βρύσες.

(Π. Αραβαντινός, σελ. 68)

Ο Γιάννος περοδιάβαινε τη νύχτα τραγουδώντας,
κι απ' το γλυκό του ήχο κι απ' τα γλυκά τραγούδια,
ξυπνάει τ' αηδόνια απ' τις φωλιές
κι τα στοιχειά απ' τους βράχους,

Ξυπνάει και μια δράκισσα απ' την αγκαλιά του δράκου.
Του δράκου κακοφάνηκε, χύνεται να τον φάει.
Άφ' σεμε δράκε μ', μη με τρως, άφ' σεμε για να ζήσω
την Κυριακή παντρεύομαι, Δευτέρα κάνω γάμο
και την Τετάρτη το πρωί έρχομαι μοναχός μου.

(Ε. Μακρή, σελ. 32)

Αλλά το φίδι θεωρείται και σύμβολο δολιότητας και κακίας. «Είναι φίδι κολοβό» λένε για τον πανούργο άνθρωπο. «Φίδι ζέστανά στον κόρφο μου» λένε για τους αγνώμονες ανθρώπους.

Στην Παλαιά Διαθήκη το φίδι αντιπροσωπεύει τη δύναμη του κακού, γι' αυτό ο λαός το συνδύασε με τον κάτω κόσμο.

– Θέλω κι εγώ, παιδάκι μου, κάτι να σε ρωτήσω,
στον κάτω κόσμο πόφτασες, πες μου τ' ήβρες μπροστά σου;
– Εδώ που ήρθα, μάνα μου, εδώ στον κάτω κόσμο,
ήβρα τα φίδια πλεχταριά και τις οχιές γαιϊτάνι,
κι ένα φιδάκι κολοβό, μικρότερ' από τ' άλλα,
φωλίτσα ήρθε κι έφτασε απάνω στο κεφάλι,
και μόφαγε τα μάτια μου, που ήγλεπα τον κόσμο.

(Γ. Ιωάννου, σελ. 424)

Τα συμπλέγματα φιδιών κατά τους καλοκαιρινούς μήνες προξενούν τρόμο, όχι μόνο στον απάνω άλλα και στον κάτω κόσμο.

Τίποτις δεν εσκιάχτηκα, μόνο το πρώτο βράδυ,
που' ταν τα φίδια σταυρωτά και οι οχιές πλεγμένες,
κι ένα φιδάκι κολοβό στα μάτια με κοιτάει.
– Τι με κοιτάς φιδάκι μου, άγρια και κακιωμένα;
– Εγώ θα φάω τα μάτια σου και τη γλυκιά σου γλώσσα,
και στα ξανθά σου τα μαλλιά θα φτιάξω τη φωλιά μου.

(Ε. Ιωάννου, σελ. 425)

Στα μοιρολόγια, που αποτυπώνεται η λύπη για τον ακατανίκητο θάνατο, βρίσκουμε τα φίδια κουλουριασμένα να τρώνε των μανάδων τις καρδιές και των αδερφών τα σκώτια.

Για μένα βρέχουν τα βουνά για μένα ψιχαλίζουν,
για μένα σέρνει ο ποταμός, για μένα κατεβάζει,
σέρνει λιθάρια ρίζινα, δέντρα ξεριζωμένα,
σέρνει και μια γλυκιά μηλιά στα μήλα φορτωμένη,
και στην κορφή στους κλώνους της οχιά κουλουριασμένη,
τρώει των μάνων την καρδιά των αδερφών τα σκώτια.

(Δ. Ράπτης, σελ. 113)

Αλλά και στην περιοχή της Κόνιτσας, την ημέρα του Ευαγγελισμού τα παιδιά χτυπώντας τα κουδούνια, για να διώξουν τα φίδια, περιφέρονται στα σπίτια και στους δρόμους τραγουδώντας.

Φυγέτε φίδια και γκουσταρίτσες
γιατί ήρθε ο Ευαγγελισμός
να σας κόψει το κεφάλι
να το ρίξει στο ποτάμι να το φαν τα τσιροπούλια
και τα μαυροπούλια.

(Περιοδ. «Εκ Χιονιάδων». τευχ. 4, σελ. 30)

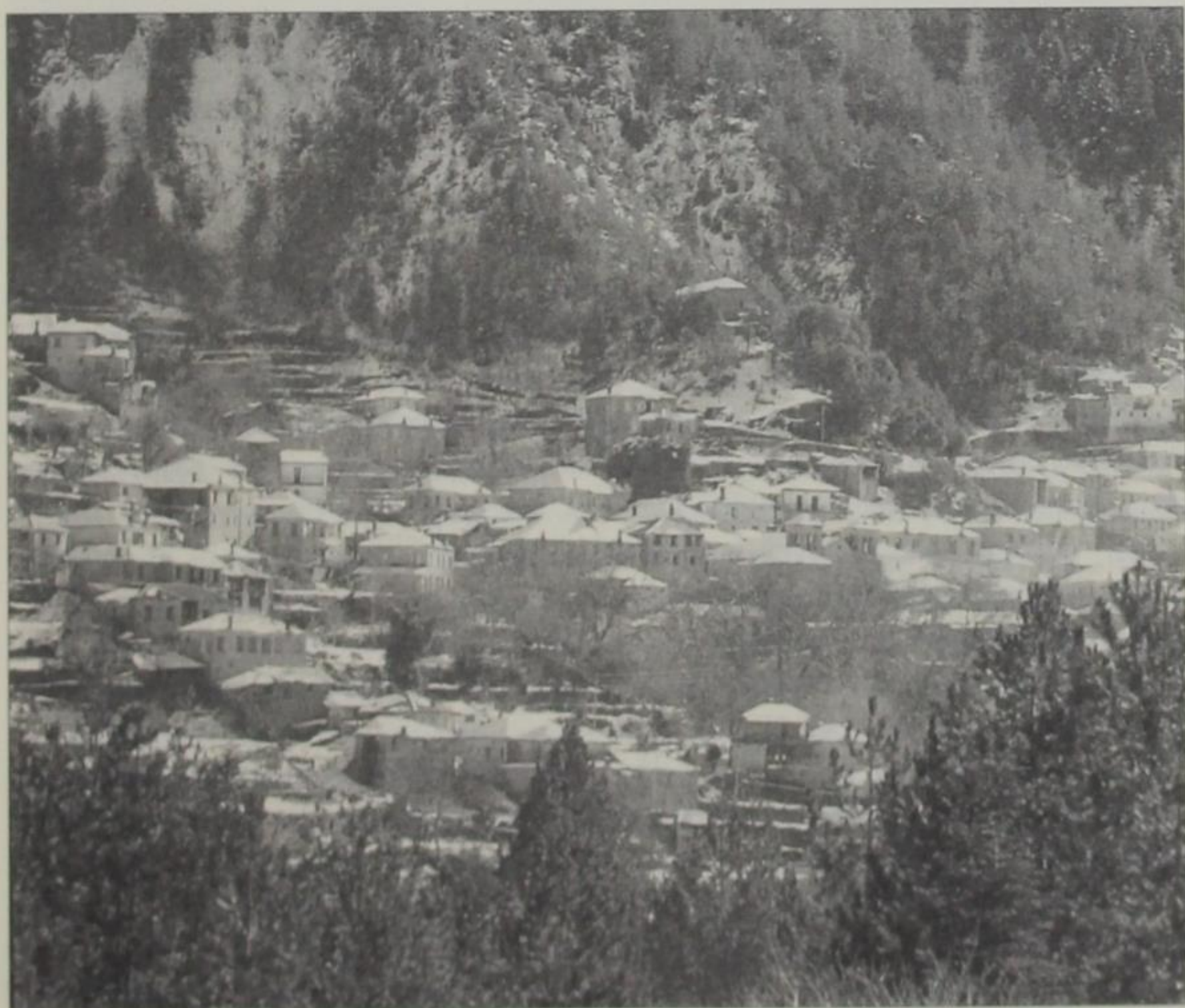

Μαρία Μούσιου-Σάλτα

Καστάνιανη

Κτισμένη στα ριζά της Γύφτισας του Σμόλικα

Κάθε Σεπτέμβριο η παράδοσή μας λέει ότι στο βουνό αυτό μια γύφτισα χτυπούσε το τύμπανο για να ειδοποιήσει τα γύρω χωριά ότι αρχίζει το «παζαρόπουλο» της Κόνιτσας. Πρώτα στη Σκούρλια, μετά στο Καστρί εξ' ου και το όνομα Καστάνιανη.

«Κάστρο των Αιανών»

Από την Αιανή και τις γειτονικές περιοχές της Κοζάνης ήταν οι θεματοφύλακες της περιοχής που τοποθετήθηκαν στη θέση Καστρί, τοποθεσία αριστερά του ρου του Σαρανταπόρου και δεξιά της οδού που οδηγούσε στη Νέα Ρώμη (Κωνσταντινούπολη) με αποστολή την απόκρουση βαρβαρικών φύλων.

Μετά το χαλασμό της Μοσχόπολης και της Γράμμουστας απ' τον Αλή –Πασά, φάρες ήρθαν στον τόπο τούτο και εγκαταστάθηκαν μαζί με τους θεματοφύλακες στην τωρινή θέση του χωριού οργανώνοντας το σημερινό οικισμό γύρω στο 1018 μ.Χ.

Ωραίο φυσικό περιβάλλον, με πλούσια νερά και καλή βλάστηση, τόπος θεοφίλητος που μαγεύει κάθε επισκέπτη με τον φυσικό του πλούτο και τις σπάνιες αρχιτεκτονικές αρετές του, γράφει ο ιστορικός Λαμπρίδης.

Ο ντρουμάκος και ο γκουστανίκος είναι τα ρέματα που διασχίζουν το χωριό και το χωρίζουν σε τρεις μαχαλάδες: την Γκάλινα (προσήλιο), τη Μεσαριά και τη Ράχη. Ενώνονται μεταξύ τους με πέτρινα μονότοξα γεφύρια απaráμιλλης τέχνης κτισμένα γύρω στα 1900.

Από κτηνοτρόφους και γεωργούς εξελίχθηκαν σε άριστους μαστόρους της πέτρας.

«Εις Καστάνιανην πρωίμως ανεπτύχθησαν αι τέχναι και ιδία η οικοδομική τέχνη των τεκτόνων (καλλιτέχνας μπορεί κανείς να τους ονομάσει)».

Το 1880 Καστανιανίτες μάστοροι έκτισαν το γεφύρι της Ζούζουλης στα «Καζάνια» σε παλαιά διαδρομή βασικής σημασίας για την επικοινωνία Ηπείρου – Μακεδονίας.

Αν ορθά ερμηνεύεται η επιγραφή πάνω από την αυλόπορτα της Ιεράς Μονής Στομίου Κονίτσης «Όταν οικοδομήθι ιπεραγία Θεοτόκου Μαρία χωρίο Καστά(ν)νιανη 1774 Ιουλιο 18».

Πολλοί εκ του χωριού μας έγιναν εργολάβοι Δημοσίων έργων επί Τουρκοκρατίας και εξετέλεσαν τα περισσότερα έργα εν Ηπείρω και αλλαχού αναφέρει ο Χρήστος Γκάσιος στην «Ιστορία της Καστάνιανης» ήτοι:

- 1) Γέφυρα Μπουραζανίου και Μεσογέφυρα
- 2) Γέφυρα Αρινίστης – Κακαβιάς
- 3) Βούλιστα Παναγιά «Ζήτα».

Οι κεντρικοί οδοί Ιωαννίνων-Πρεβέζης, Ιωαννίνων-Αργυροκάστρου-Αγίων Σαράντα.

Ιωαννίνων-Κονίτσης και Κονίτσης από Πλάκα μέχρι Μολίστης – Βουρκοποτάμου.

Το 1892 το συνεργείο του Γιώργη Κολοκύθα έφτιαξε το γεφύρι στο δρόμο Καρπενήσι Προυσό, Χάνι Μπαλτά.

Το γεφύρι πήρε το όνομα «Γεφύρι Κολοκύθα» από τον πρωτομάστορα που λίγο πριν βάλει το τελευταίο «κλειδί» της καμάρας, γκρεμίστηκε εκεί, σκοτώθηκε και τάφηκε.

Καστανιανίτες μάστοροι έκαναν τα πελεκητά στην πρόσοψη της Ζωσιμαίας σχολής

1911. Καστανιανίτες μαστόροι στο Κάνσας της Αμερικής.

στα Γιάννενα. Έργο τους είναι και το κτίσμα του ρολογιού στην κεντρική πλατεία Ιωαννίνων.

Ταξίδεψαν και εργάστηκαν στη Μακεδονία, Στερεά Ελλάδα, Πελοπόννησο, Αλβανία (Δέλβινο, Κορυτσά, Άγιοι Σαράντα), Αίγυπτο, Γαλλία, Αμερική (Ντιτρόιτ – Κάνσας – Άγιος Λουδοβίκος μέχρι Αλάσκα).

«Εν Αγίω Λουδοβίκω Αμερικής την 30 Ιουνίου 1909 επ' αδεία της Σεβαστής ημών Οθωμανικής Κυβερνήσεως συνιστάται, παρά των ενταύθα, και απανταχού της Αμερικής ευρισκομένων κατοίκων του χωρίου Καστάνιανης επαρχίας Κονίτσης της Ηπείρου σύλλογος υπό το όνομα ευεργετικός Σύλλογος Καστάνιανης «Άγιος Νικόλαος» σκοποί του οποίου εισίν:

1) Ο σχηματισμός αναγκαίου κεφαλαίου προς ανοικοδόμησιν της ορθοδόξου χριστιανικής εκκλησίας του χωρίου Καστάνιανης «Άγιος Νικόλαος».

2) Σχηματισμός ειδικού αποθεματικού κεφαλαίου ίνα οι τόκοι τούτου χρησιμοποιηθώσι προς αγορά όλων των απαιτουμένων δι' έκαστον μαθητήν και μαθήτριά των εκπαιδευμένων εντός των σχολείων μας και την τακτική διατήρησιν των ελληνοδιδασκάλων.

Έργο του συλλόγου είναι η επιβλητική Κεντρική Εκκλησία του Αγίου Νικολάου (1928). «Πιστό αντίγραφο της Μητρόπολης Αθηνών μιας και Καστανιανίτες μαστοροί

Αγ. Νικόλαος

έκτισαν και αυτήν στην θέση παλαιότερης (1802).

Ξεχωρίζει η τοξωτή κυρία είσοδος με τον πλούσιο γλυπτό διάκοσμο και την καρκινική επιγραφή «νύψον ανομήματα μη μόναν όψιν».

Τρίπατα πετρόχτιστα σπίτια με μονοκόμματα πρέκια στις εξώπορτες και στα παράθυρα, τζάκια με θαυμαστά λιθοανάγλυφα δηλώνουν τον πλούτο του τόπου.

Πετρόκτιστες καλύβες κτισμένες κατά τρόπο όχι μόνο να προστατεύουν τα γεννήματά τους, αλλά και να τα συντηρούν συγχρόνως, σκορπισμένες σ' όλη την έκταση της γης τους, νερόμυλοι, καλντερίμια και ξερολιθιές αναδεικνύουν τους ντόπιους μαστόρους που χάρη στην εργατικότητά τους έκαναν τον τόπο τούτο έναν επίγειο παράδεισο.

Αναβαθμίδες κτισμένες με ξερολιθιές κάνουν καλλιεργήσιμη κάθε σπιθαμή γης.

Ξακουστή η Καστάνιανη για τα μήλα της σ' όλα τα γύρω χωριά, ακόμη και για τα καρύδια της. Περιζήτητο και άφθονο το κρασί και το τσίπουρο:

15 άδειες για απόσταξη είχε το χωριό,
15 καζαναριά λειτουργούσαν μέρα νύχτα.

Ο Χρήστος Γκάσιος αναφέρει:

«Αι μηλέαι, αι οποίαι αφθονούν και των οποίων η παραγωγή ήτο τόση, ώστε οι περισσότεροι κάτοικοι δεν προέβαινον εις την συγκομιδήν αυτών από τα περισσότερα δέντρα».

Και η κτηνοτροφία ήταν ανεπτυγμένη στον τόπο τούτο.

Τόσο η κτηνοτροφία όσο και η γεωργία ήταν η κυρία απασχόληση των γυναικών.

Εκτός δε αυτών ασχολούνταν με την υφαντική, μάλλινες κουβέρτες, φλοκάτες, στρωσίδια, χαλιά, υφάσματα μάλλινα για τις φορεσιές τους, καθώς και με το πλέξιμο, φανέλες, κάλτσες για τις ανάγκες του σπιτιού και των ιδίων.

Ανεπτυγμένη ήταν και η καλλιέργεια του λιναριού για την κατασκευή λινών υφασμάτων.

Το 1894 οι Καστανιανίτες έκτισαν διώροφο πέτρινο σχολείο με αίθουσα θεατρικών παραστάσεων και εξοπλισμένο με όργανα φυσικής και χημείας, γεωγραφικούς χάρτες, όλα δωρεές των ευεργετών εξ Αμερικής.

Ο Χρήστος Γκάσιος αναφέρει ότι στον τόπο τούτο λειτουργούσε σχολείο προ του έτους 1700.

Κατά το 1800 μεταξύ των πολλών γραμματέων που είχε ο Αλή πασάς, προσλαμβάνει και τον Νικόλαο Γραμματικόν εκ Καστάνιανης.

Το 1870 υπήρχεν εις το χωρίον μαθητής της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων.

Μέχρι το έτος 1913 εις την Πέμπτην και έκτην τάξιν και εις το σχολαρχείον εδιδάσκετο και η Γαλλική γλώσσα.

Από το 1904 έως το 1908 ελειτούργησεν και Σχολαρχείον και τμήμα Οικοκυρικής Σχολής. Καθ' όλα τα έτη η φοίτησις ήτο μικτή.

Το 1908 οι απόφοιτοι του σχολαρχείου Κωνσταντής Αναγνωστόπουλος και Γιαννάκης Αναγνωστόπουλος συνέχισαν τις σπουδές των. Ο Κωνσταντής στη Βιέννη γιατρός, ο Γιαννάκης στο Γκρατς οικονομολόγος.

Η Καστάνιανη σήμερα

Δυστυχώς δεν θα μπορούσε η Καστάνιανη να αποτελέσει εξαίρεση που θέλει τα

χωριά της υπαίθρου να ερημώνονται.

Το 1971 έκλεισε το Δημοτικό Σχολείο. Η αγάπη των Καστανιανιτών για τον τόπο τους είναι μεγάλη.

Οι Καστανιανίτες μόλις πήραν την σύνταξή τους, άφησαν τα αστικά κέντρα και γύρισαν στον τόπο τους.

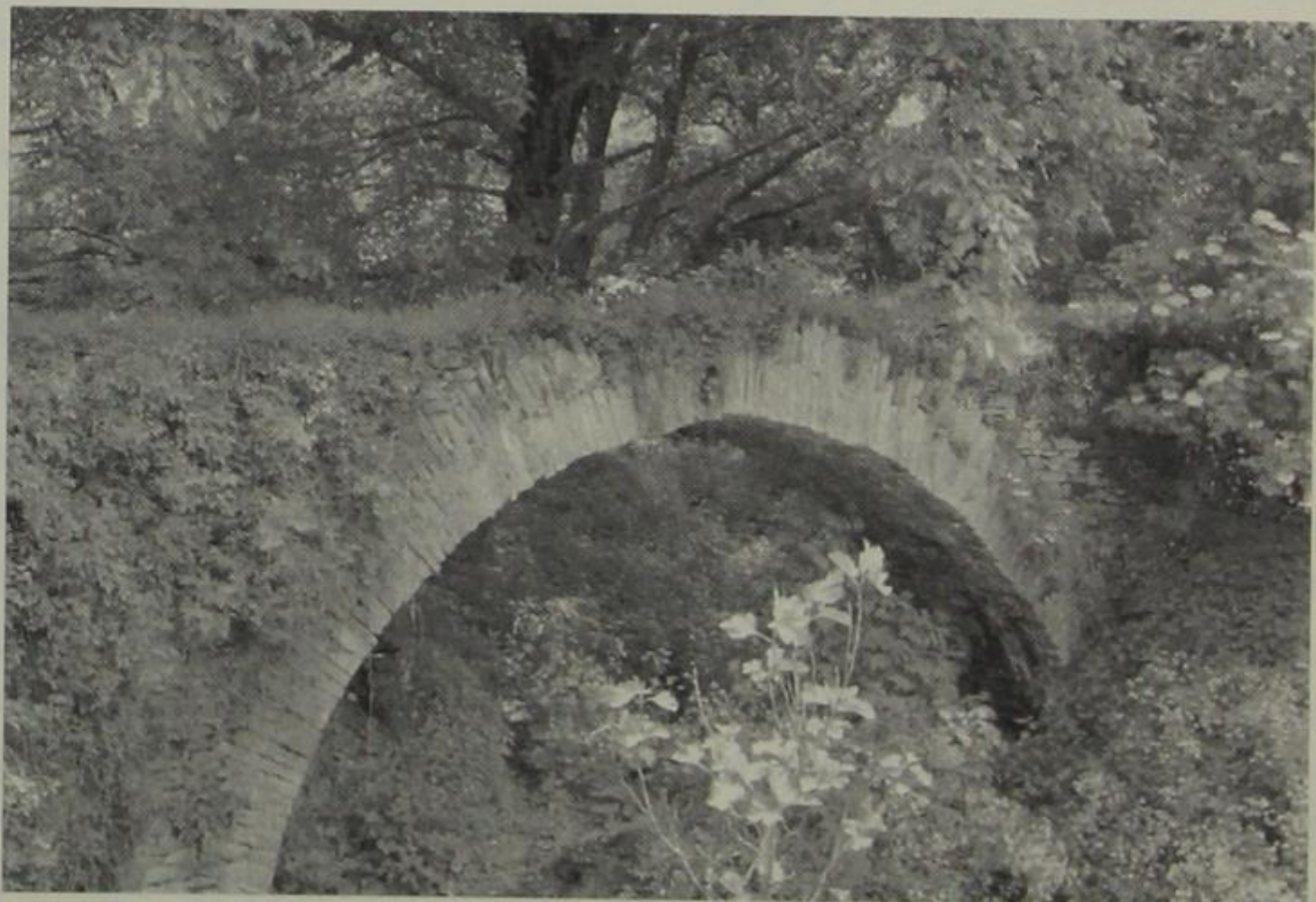
Ο προοδευτικός και εκπολιτιστικός σύλλογος Άγιος Νικόλαος καθώς και η αδελφότητα Καστανιανιτών με έδρα την Αθήνα με τις πολιτιστικές εκδηλώσεις όλο το χρόνο κρατούν το χωριό ζωντανό.

Το καφενείο του συλλόγου, το καφεπαντοπωλείο που βρίσκεται κάτω απ' το σχολείο, όπως και ο Ξενώνας, έργο του Δήμου Μαστοροχωρίων, είναι ανοιχτά όλο το χρόνο και περιμένουν τον επισκέπτη, αφού θαυμάσει τα αρχοντικά αυτού του τόπου, τα τέσσερα πέτρινα μονότοξα γεφύρια, την κεντρική εκκλησία Άγιου Νικόλαου, που με το Δημοτικό σχολείο μαζί περικλείουν και αποκαλύπτουν την κεντρική πλατεία της Καστάνιανης.

Εδώ γίνονται οι γιορτές, τα πανηγύρια, οι γάμοι και οι πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Τον Άη Δημήτρη (1670), τους Αγίους Αποστόλους (1923) έργο της αδελφότητας Καστανιανιτών Αμερικής «κάτωθεν της εκκλησίας υπάρχει πηγή, που αναβλύζει εκ των θεμελίων άφθονον ύδωρ. Υπάρχουν επίσης τρεις βρύσες, συμβολίζουσαι τας τρεις συνοικίας του χωριού».

Μαγευτική είναι και η διαδρομή στην Γύφτισα (1.762 μ.) – Ανάληψη (1.450 μ.) – Μπολιάνια (1.202 μ.) – Προφήτης Ηλίας (1.150 μ.) ανάμεσα στα πεύκα, τα έλατα και τις οξυές.

Ήθη και έθιμα

Αχ, ν' απόψε μαυρομάτα μου
να κοιμηθούμε αντάμα
γιατ' αύριο θα φύγουμε
με τσ' άλλους κερατζήδες.

Δύσκολη η ώρα του αποχωρισμού εκεί στον Άη-Γιάννη πριν κατηφορίσουμε την ντέρτι.

«Μερών νύφη η Θύμιανα δεν είχε χορτάσει ο κόρφος της την αγκαλιά του Θύμιου της όταν χωρίστηκαν στον Άη Γιάννη παίρνοντας αυτός το δρόμο για την ξενιτειά.

Μην αντέχοντας να τον βλέπει να κατηφορίζει τη ντέρτι, και θέλοντας να τον ξανασφίξει στην αγκαλιά της, αρχίζει να τρέχει.

Το μαντήλι πιάστηκε στα κλαδιά, οι κόσες ξεπλέχτηκαν, το φουστάνι ξεντερίζονταν απ' τα σκαρπιά δεν τηρούσε που πατούσε και ρουπακιάστηκε.

Το αίμα έτρεχε σουρνάρα...

Η Θύμιανα έτρεχε και έσκουζε Θύμιο – Θύμιο.

Ο τόπος ονομάστηκε «Θυμιάμα».

(Διήγηση Θεόφιλου Γκόσιου το '87 στο πανηγύρι τ' Άη Γιαννιού)

Ακόμη και τώρα στο ύψωμα εκείνο χορτάρι δεν φυτρώνει από τα κλάματα των μανάδων, των γυναικών, των αδελφών.

Κάθονταν αγναντεύοντας να περάσουν και τον Βουρκοπόταμο πριν γυρίσουν πίσω.

Επιστρέφοντας έκοβαν κρανιές και σκάρφι και τα κρεμούσαν στην εξώπορτα για να πάνε καλά, να έχουν υγεία και να γυρίσουν με το καλό.

Γιορτάσια

Κάθε φορά στην αγωνία της για ένα καλύτερο αύριο έφτιαχνε και την εκκλησία της για να αντλεί δύναμη στις δυσκολίες της ζωής.

Δεν άφησαν ράχη και ραχούλα, κορφή και βουνοπλαγιά χωρίς το εξωκλήσι της.

17 εξωκλήσια στολίζουν τον τόπο τούτο

Καθ' ένα απ' αυτά γιορτάζεται με περισσή ευλάβεια. Χαρακτηριστικά αναφέρω στο γιορτάσι τ' Άη Γιαννιού του ριγανά «στις 24 Ιουνίου». Οι νιόπαντρες φτιάχνουν σταυρό από γιαννάκια (λουλούδια που ανθίζουν ανήμερα) και τον κρεμούν στην πόρτα της εκκλησίας.

Παλαιότερα το σταυρό αυτόν αφού τον στόλιζαν και μ' ένα λευκό μαντήλι τον παίρνανε μαζί τους και τον τοποθετούσαν στην στέγη του σπιτιού τους για προκοπή και υγεία.

Στις 26 Ιουλίου της Αγίας Παρασκευής γινόταν το μεγαλύτερο γιορτάσι του χωριού, σημείο αναφοράς κάθε Καστανιανίτη απανταχού γης.

Στο γιορτάσι του Αγίου Χριστοφόρου, 9 Μαΐου, μετά τη θεία λειτουργία γίνεται Αγιασμός και με το Αγίασμα αυτό οι κάτοικοι ραντίζουν τα χωράφια τους. Η παράδοση λέει ότι ακρίδα είχε πέσει στο χωριό και αφάνιζε τα σπαρτά, μετά τη Λιτανεία και τον Αγιασμό η ακρίδα πήγε και έπεσε στο ποτάμι.

Κραξίματα

Αλλά και προσάτη Άγιο έχει το κάθε σπίτι του χωριού. Βαθύτερο το νόημα της γιορτής αυτής. Ευχαριστούμε τον Κύριο για ό,τι μας χαρίζει. Ζητούμε συγχώρεση από συγγενείς και φίλους για τις πίκρες που τους δώσαμε, μια και τους κράζουμε (καλούμε) να τιμήσουμε μαζί τον προσάτη Άγιο μας.

25η Μαρτίου

Και ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου γιορτάζεται με ιδιαίτερο τρόπο.

Ανήμερα τις πρωϊνές ώρες τα παιδιά του κάθε μαχαλά κρατώντας τα κουδούνια τους μαζεύονταν της Μεσαριάς στο προσήλιο, της Γκάλινας στου Άη Γιώργη και της Ράχης στον Πλάτανο. Απ' τα σημεία αυτά γινόταν ο συναγωνισμός ποια ομάδα έχει τα

καλύτερα κουδούνια σε ἦχο, λέγοντας:

Σας καληγώσαμε Γκαλιιώτες και Ραχιώτες εμεῖς οἱ Μεσαργιώτες.

Οἱ τῆς Γκάλινας: σας καληγώσαμε Ραχιώτες, Μεσαργιώτες εμεῖς οἱ Γκαλιιώτες και τῆς Ράχης: Μεσαργιώτες και Γκαλιιώτες εμεῖς οἱ Ραχιώτες.

Μετά πηγαίνανε στα σπίτια τῶν μαχαλάδων τους και ἔλεγαν τὸ ἀπολυτίκιον τοῦ Εὐαγγελισμοῦ.

Με τὴν ἀναχώρηση ἀπὸ τὸ σπίτι ἔλεγαν «φύγετε κακούδια και ἐλάτε καλούδια και τοῦ χρόνου».

Οἱ νοικοκυρές τοῦ σπιτιοῦ τούς δίνανε χρήματα και ἀυγά.

Στα βάθη τῶν αἰῶνων χάνεται τὸ ἔθιμο τούτο, δηλώνοντας τὴ ζωὴ.

Ἡ Περσεφόνη ἀφήνει τὸν Πλούτωνα, ἀνεβαίνει στὸν ἀπάνω κόσμος, ἡ μητέρα τῆς και θεὰ Δῆμητρα χαίρεται.

Ἡ γῆ παίρνει ζωὴ, ἐρχεται ἡ ἀνοιξη.

Ἡ Παναγία θα φέρει στὸν κόσμος τὸν Σωτήρα ἡμῶν.

Λαζαρίνες

Οι θεματοφύλακες από την Αιανή που τοποθετήθηκαν στο καστροί έφεραν μαζί τους και το έθιμο του Λαζάρου (Λαζαρίνες).

Τα παιδιά ετοιμάζουν από μέρες το Λάζαρό τους. Ένα ξύλο το οποίο χρωματίζουν με τα χρώματα της σημαίας και σε απόσταση 10 εκατοστών βάζουνε πήχες ξύλινες κολλώντας σ' αυτές χρωματιστά χαρτιά το ένα δεξιά και τ' άλλο αριστερά και στο μέσο βάζουνε ένα ξύλινο χελιδόνι.

Όταν ανεβοκατεβαίνει ο Λάζαρος, δημιουργεί μια ωραία εικόνα.

Τα παιδιά συγκεντρώνονται στην πλατεία του χωριού με το Λάζαρό τους στα χέρια, με ένα καλάθι στολισμένο για τ' αυγά τους και ένα σακούλι για τα φασόλια.

Πηγαίνοντας στα σπίτια, στο δρόμο λέγαν το τραγούδι της αναστάσεως του Λαζάρου.

Σε κάθε σπίτι εκτός του τραγουδιού του Λαζάρου λέγανε και τραγούδια για τον κύρη του σπιτιού, την κυρά, τον ξενιτεμένο, το γιο, την κόρη κουνώντας πάνω κάτω το Λάζαρο.

Οι νοικοκυρές τους δίνανε φασόλια και αυγά. Τα αυγά τα μοιράζανε στις φτωχίες οικογένειες και τους δασκάλους για το Πάσχα.

Οι άνδρες του χωριού αναλαμβάνουν το μαγείρεμα της φασολάδας, τα δε έξοδα παρασκευής η εκκλησία.

Το μεσημέρι όλο το χωριό τρώει μαζί αναβιώνοντας και το τραπέζι της αγάπης των πρώτων χριστιανικών χρόνων.

Αποκριές

Ξεχωριστή θέση στην μνήμη μου κρατάει το έθιμο της αποκριάς.

Τα σπίτια έπαιρναν γιορταστική όψη. Στον οντά οι νοικοκυρές έστρωναν τις τάβλες με λογής-λογής καλούδια. Μπακαλιάρο τηγανητό, ρυζόπιτα, μπουρέκι, γαλατόπιτα, κολοκυθόπιτα, τυρόπιτα, τυρί, αυγά, λουστό, λαγγίτες. Όσο για ποτό, κρασί και τσίπουρο.

Το δειλινό οι πόρτες των σπιτιών άνοιγαν, συγγενείς και φίλοι έρχονταν να φάνε και να πιούνε τραγουδώντας και χορεύοντας παρέες-παρέες, άλλοι μασκαράδες και άλλοι όχι, από κοντά και η ζυγιά του χωριού να ευχηθούν χρόνια πολλά και να έχουμε καλή Σαρακοστή.

Στα σπίτια μένανε οι ηλικιωμένοι και όλο το χωριό αντάλλαζε επισκέψεις από σπίτι σε σπίτι τρώγοντας και πίνοντας και τραγουδώντας μέχρι τις πρωινές ώρες για να συνεχίσουμε την Καθαρά Δευτέρα με το κάψιμο των κέδρων.

Ο Κερατζής ξανάρθε στ' αμελικό.

Δεκαπέντε τζάκια που καπνίζουν αντιστέκονται στο φευγιό καρτερώντας όλους εμάς να μας καλωσορίζουν τις γιορτάρες μέρες και το καλοκαίρι.

Απόστολος Ζώτος

Ο μάστορας με τη χλαίνη και τα βρεγμένα σφυρά στον Σαραντάπορο

Η σελήνη
γέμισε πορτοκάλια τον Σαραντάπορο.
Με αδηφάγες τον ξεμονάχιασε στη χάση της σιωπές
ανονείρευτες υπνοβάτιδες.
Από χαριτωμένα νερά πηδούν ψάρια
με τα βρεγμένα σφυρά
και στις άσπρες λιάζονται πέτρες του ποταμού
στις πυκνές τσουκνίδες

πολύ μακριά απ' τα σύννεφα.

Κάτι γκρι πεινασμένες αρκούδες
παραφυλάνε στα φύλλα
την πολύχρωμη να καμαρώσουν κοίτη
στα μάτια τους.
Ύστερα αθώες σαν τα μικρά παιδιά
πολεμάνε με πέτρες και χιόνι τις πέστροφες
να επιστρέψουν στα ποτάμια
στις ανηφορικά ωραίες
πλην όμως ανώφελες περιπλανήσεις τους.

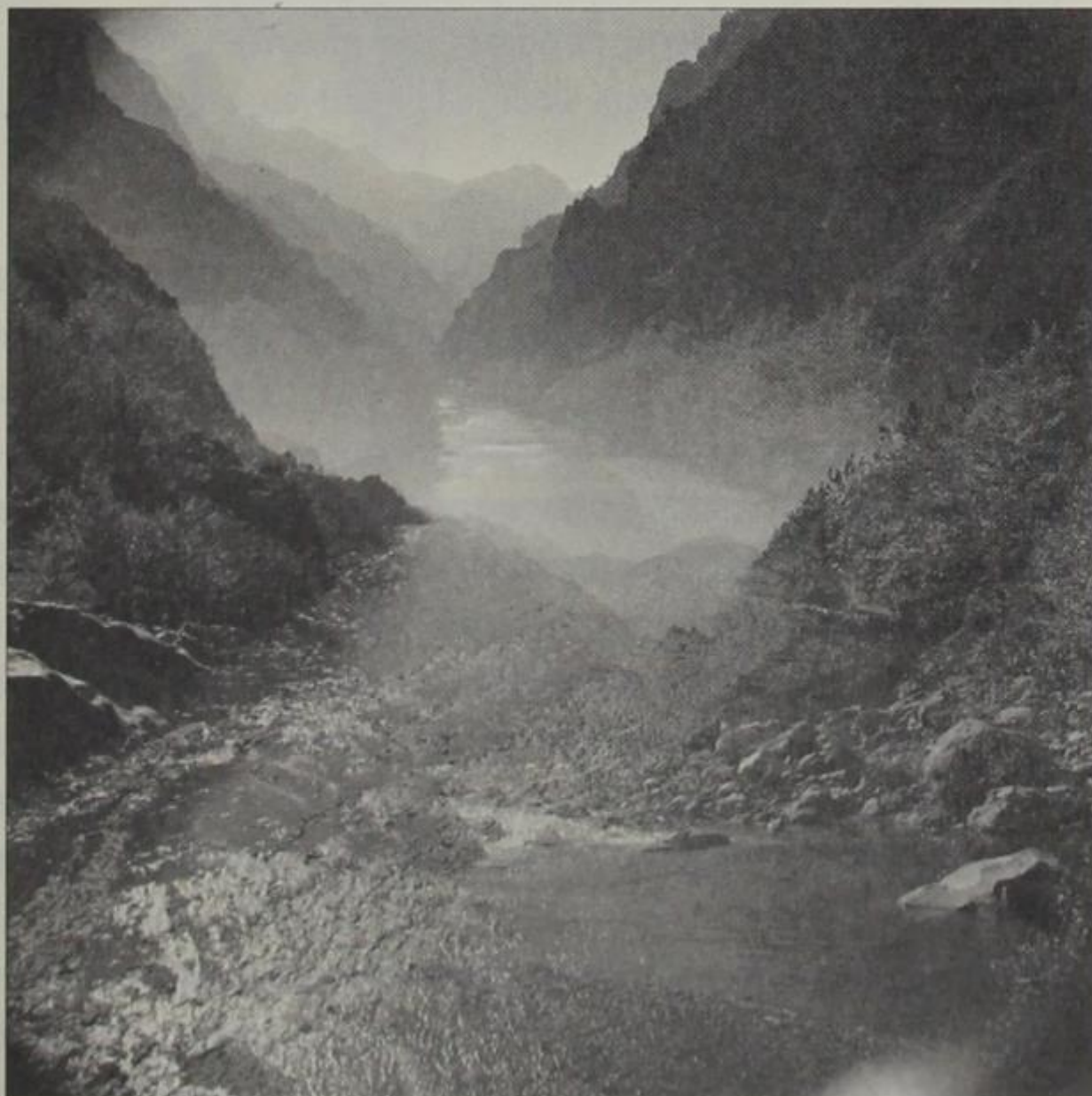
Ένας μάστορας
με χακί μακριά χλαίνη για φορεσιά
φύλλα καστανιάς στ' αυτί
στεγνώνει τις βρεγμένες μπότες του στον ήλιο
χρυσές λίρες Αγγλίας στο σελάχι του

προσπαθώντας ν' ακούσει το βουητό του νερού
στα διάφανα λέπια της πέστροφας
σιγανό κελάηδισμα μέλισσας
στα μεταξένια ρουθούνια της αρκούδας του.

Έτσι κι αλλιώς
χαμένος χρόνια τώρα στην ξενιτιά
χαϊδεύει όλο πάθος
κρύα νερά της πέτρας
με το τσοκάνι

αδιαφορώντας εξαίσια για τις πληγές
στη βελούδινη παλάμη του.

Κολωνός, 11/2/2010

Σαραντάπορος, φωτ. Φανή Σαροή

Αναστάσιος Σακούλης

Λαθροθηρία: πληγή για τον τόπο

Για να ξεκινήσει αυτό το άρθρο θα πρέπει να ορίσουμε τι εννοούμε λαθροθηρία και τι λαθροθήρας. Ανοίγοντας το λεξικό του Τεγόπουλου διαβάζουμε:

«Λαθροθήρας (ο): πρόσωπο που κυνηγάει παράνομα, χωρίς άδεια, σε τόπο ή χρόνο απαγορευμένο. Λαθροθηρία (η): παράνομο, χωρίς άδεια κυνήγι».

Αυτή η ερμηνεία είναι ελλιπής και μάλλον παραπλανητική. Μπορεί κάποιος να υποθέσει ότι παράνομο κυνήγι είναι το χωρίς άδεια κυνήγι. Όμως το κυνήγι, μια καθόλα νόμιμη δραστηριότητα, που ρυθμίζεται και μάλιστα αυστηρά από την ευρωπαϊκή και ελληνική νομοθεσία, έχει περιορισμούς. Συνεπώς για να μη χαρακτηριστεί ως λαθροθήρας ακόμα και ένας που έχει εκδώσει κυνηγετική άδεια, δεν επιτρέπεται να:

- κυνηγά με παράνομα μέσα (εξάσφαιρες καρραμπίνες, «φλόμπερ», κράχτες κ.λπ.)
- θηρεύει μεγαλύτερο αριθμό θηραμάτων από όσα επιτρέπονται ανά κυνηγό την ημέρα (π.χ. περισσότερες από τέσσερις πέρδικες την ημέρα)
- κυνηγά σε απαγορευμένες ζώνες, όπως λέει και το λεξικό (π.χ. σε καταφύγια θηραμάτων κ.λπ.)
- κυνηγά εκτός κυνηγετικής περιόδου
- κυνηγά εντός της κυνηγετικής περιόδου αλλά σε μέρες και ώρες που αυτό απαγορεύεται (π.χ. κυνήγι πέρδικας εκτός Τετάρτης και Σαββατοκύριακου, κυνήγι τη νύχτα κ.λπ.)
- κυνηγά είδη των οποίων το κυνήγι απαγορεύεται.

Με λίγα λόγια, η λαθροθηρία καθορίζεται και από τη συμπεριφορά του οπλοφόρου και όχι αποκλειστικά από την κατοχή ή όχι κυνηγετικής άδειας.

Η περιοχή μας και γενικότερα η βόρεια Πίνδος αποτελεί έναν άριστο κυνηγότοπο, ο οποίος δέχεται χιλιάδες επισκέπτες-κυνηγούς από πολλά μέρη της Ελλάδας, τόσο για κυνήγι τριχωτών, όσο και πτερωτών. Η διάνοιξη δρόμων όμως, έχει κάνει προσιτές τις άλλοτε απροσπέλαστες περιοχές και έτσι η κυνηγετική πίεση έχει αυξηθεί σε περιοχές υψηλής βιοποικιλότητας, όπου η προστασία και η διαρκής φύλαξη είναι πρακτικά αδύνατη.

Παραβατική συμπεριφορά παρατηρείται τόσο από τους επισκέπτες, όσο και από τους μόνιμους κάτοικους. Όμως δεν μπορεί να γίνει σύγκριση μεταξύ των 2 ομάδων. Πολλοί από τους επισκέπτες, λόγω της μεγάλης απόστασης που διανύουν προκειμένου να προσεγγίσουν την περιοχή και των μεγάλων εξόδων που συνεπάγεται η εκδρομή

τους, δε διστάζουν να καρπωθούν μεγαλύτερο, από τον επιτρεπόμενο, αριθμό θηραμάτων. Συνήθως όμως η παραβατικότητά τους σταματά εκεί. Πρόκειται βέβαια για μια ομάδα ανθρώπων, που δίνουν ζωή στις απομακρυσμένες ορεινές περιοχές μας, αλλά αυτό δε συνεπάγεται ότι δεν πρέπει να έχουν κυνηγετική συνείδηση.

Όμως αυτή η συμπεριφορά ωχριά μπροστά σ' αυτή των ντόπιων λαθροθήρων, οι οποίοι οργανωμένα και συνήθως με κίνητρο το κέρδος, επιδίδονται σε παράνομο κυνήγι προστατευόμενων ειδών, όπως το Ζαρκάδι και το Αγριόγιδο. Να σημειώσω, ότι οι λαθροθήρες αποτελούν μια πολύ μικρή ομάδα ανθρώπων, που καμία σχέση δεν έχουν με την πλειοψηφία των ντόπιων κυνηγών, οι οποίοι είναι

ευσυνείδητοι και νόμιμοι. Το μόνο που μπορώ να τους καταλογίσω είναι η ανοχή τους απέναντι στους λαθροθήρες.

Θα περιοριστώ εδώ στη λαθροθηρία του Αγριόγιδου, της ευρωπαϊκής ορεσίβιας αντιλόπης. Στην Ελλάδα το αγριόγιδο χαρακτηρίζεται σπάνιο είδος και απειλείται με εξαφάνιση. Στις ορεινές περιοχές της Πίνδου, της Ροδόπης και της Στερεάς Ελλάδας έχουν απομείνει περίπου δεκαπέντε μικροί πληθυσμοί που συνολικά δεν αριθμούν περισσότερα από 400 αγριόγινδα. Στον Γράμμο, πλέον κατοικούν μόλις 45-50 άτομα, χωρισμένα σε δύο πληθυσμούς που, από ό,τι φαίνεται, δεν επικοινωνούν μεταξύ τους. Ο ένας πληθυσμός βρίσκεται στις Αρένες και ο άλλος στο Πληκάτι και αποτελούν τον στόχο των λαθροθήρων, καθώς πουλάνε το κρέας τους, αλλά και τα τρόπαια σε υψηλές τιμές.

Η λαθροθηρία είναι η σημαντικότερη απειλή για τους λιγοστούς πληθυσμούς του αγριόγιδου στην Ελλάδα. Οι συνθήκες όμως που τη συντηρούν παραμένουν:

- ανύπαρκτη φύλαξη των βιοτόπων του αγριόγιδου
- έλλειψη ειδικών επιστημόνων και φυλάκων στις προστατευόμενες περιοχές αλλά και προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι ήδη υπάρχοντες υπάλληλοι

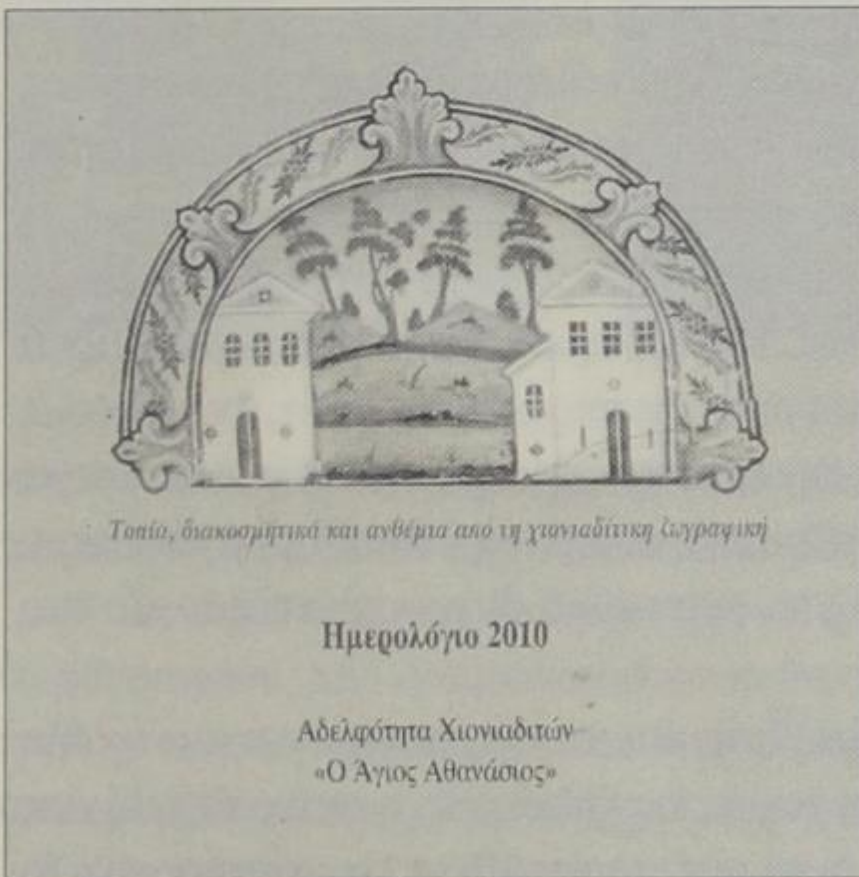
- συχνή οριοθέτηση των καταφυγίων άγριας ζωής χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι οικολογικές απαιτήσεις του είδους
- διάνοιξη ορεινού οδικού δικτύου ακόμα και στις πιο απομακρυσμένες περιοχές, με αποτέλεσμα να διευκολύνεται η προσέγγιση των λαθροκυνηγών
- Μη πάταξη του παράνομου εμπορίου των προϊόντων λαθροθηρίας (κρέας, τρόπαια) που προσφέρει υψηλές τιμές στους λαθροθήρες.

Πρέπει να καταλάβουμε όλοι ότι πλέον ο Γράμμος και η περιοχή μας θεωρείται ένας ενδιαφέροντας προορισμός, χάρις τόσο στην ανάδειξη των πολιτιστικών όσο και των φυσικών στοιχείων του. Η σημαντική προσπάθεια που συντελείται για τη διάσωση και διάδοση των πολιτιστικών χαρακτηριστικών των χωριών μας (λαϊκές τέχνες κλπ), πρέπει να συνοδευτεί και από την αντίστοιχη προσπάθεια για την προστασία του μοναδικού φυσικού περιβάλλοντος. Παράνομες δραστηριότητες όπως η λαθροθηρία πληγώνουν αυτή την προσπάθεια και στιγματίζουν τους κατοίκους στο σύνολό τους. Δυστυχώς η ελλιπής παρουσία της Πολιτείας στις ορεινές περιοχές ευνοεί την ανάπτυξη αυτού του νοσηρού φαινομένου και απαιτείται πλέον η αντίδραση των υγιών στοιχείων της τοπικής κοινωνίας.

Γιάννης Λιάτσης

Για την Αδελφότητα Χιονιαδιτών

Μετά από μια ακόμη δημιουργική χρονιά για όλους μας, βρίσκουμε την ευκαιρία μέσα από τις σελίδες του περιοδικού να σας ενημερώσουμε για κάποια γεγονότα και πρωτοβουλίες σε σχέση με την Αδελφότητά μας στο πέρασμα αυτής της χρονιάς.

Θεωρούμε χρέος μας να υπάρχει ενημέρωση και επικοινωνία μαζί σας είτε μέσα από κάποιες εκδηλώσεις που διοργανώνουμε κατά διαστήματα είτε έστω και νοερά μέσα από τις λίγες αυτές γραμμές στο περιοδικό μας. Το θετικό είναι ότι η ίδια άποψη επικρατεί και από τη δική σας πλευρά και αυτό φαίνεται από

την καθολική συμμετοχή σας στις διάφορες συναντήσεις μας και από την απορρόφηση του περιοδικού, πράγμα που μας χαροποιεί ιδιαίτερα και μας γεμίζει αισιοδοξία και δύναμη να συνεχίζουμε την όποια προσπάθεια αναλαμβάνουμε. Για τη χρονιά που πέρασε:

Εκδόθηκε το ημερολόγιο του 2010 με θέμα «Τοπία, διακοσμητικά και ανθέμια». Για το ημερολόγιο επιλέχθηκαν χαρακτηριστικά δείγματα λαϊκής διακοσμητικής από υπογραμμένα έργα Χιονιαδιτών ζωγράφων αλλά και από άλλα ανυπόγραφα έργα, που μπορούν να αποδοθούν σε Χιονιαδίτες.

Έγινε η κοπή της πρωτοχρονιάτικης πίτας, η οποία για μια ακόμη φορά ήταν γεμάτη ευχάριστες στιγμές για όλους τους χωριανούς και φίλους που βρέθηκαν κοντά μας αυτό το κυριακάτικο πρωινό (πίτες χιονιαδίτικες, τσίπουρο και δώρα). Σημαντικό για εμάς είναι το γεγονός της παρουσίας κάθε φορά νέων προσώπων, μελών και φίλων, των οποίων η παρουσία συνοδεύεται με πολύ θετικά σχόλια για τη συγκεκριμένη εκδήλωση, εκδήλωση που αποπνέει αγάπη και ζεστασιά σε όλους τους παρευρισκόμενους.

Έγιναν οι καθιερωμένες αρχαιρεσίες για την ανάδειξη του νέου Διοικητικού Συμβουλίου, αφού νωρίτερα παρουσιάστηκε ο οικονομικός απολογισμός του απερχόμενου Δ.Σ. Μετά το τέλος της ψηφοφορίας, αφού έγινε καταμέτρηση των ψήφων, ανακοινώθηκε το

αποτέλεσμα για το νέο Δ.Σ. της επόμενης διετίας, που είναι το παρακάτω:

Πρόεδρος: Λιάτσης Ιωάννης

Αντιπρόεδρος: Λέρη Βασιλική

Γραμματέας: Γεραβέλης Μιλτιάδης

Ταμίας: Μανδρίδης Βασίλης

Μέλη: Σκούρτη Βασιλική, Σκούρτης Κων/νος, Μάτσος Γεώργιος.

Εκ μέρους του νεοεκλεγέντος Δ.Σ. ευχαριστούμε θερμά όλα τα μέλη της Αδελφότητας για τη στήριξή τους και δεσμευόμαστε να προσπαθήσουμε για το καλό της Αδελφότητας κάνοντας ό,τι περνάει από το χέρι μας για να το πετύχουμε.

Διοργανώθηκε μονοήμερη εκδρομή στους Δελφούς – Αράχωβα – Ιτέα – Γαλαξείδι, με ικανοποιητική συμμετοχή μελών και φίλων της Αδελφότητας. Όλοι γίναμε μια παρέα μεγάλη με πολύ κέφι και καλή διάθεση και πιστεύουμε ότι περάσαμε ωραία, αν κρίνουμε και από τα θετικά σχόλια των εκδρομέων κατά την επιστροφή μας στην Αθήνα. Θέλουμε να πιστεύουμε ότι και σε επόμενη απόδραση-εκδρομή η συμμετοχή θα είναι μεγαλύτερη. Ιδιαίτερα χρειαζόμαστε τη νεολαία για να δώσει έναν τόνο διαφορετικό και μια πιο έντονη διάθεση και κέφι.

Κλείνοντας να σας ευχαριστήσουμε από καρδιάς και να σας πούμε για μια ακόμη φορά ότι η επιθυμία σας είναι επιθυμία μας, η χαρά σας χαρά μας, η ικανοποίησή σας ικανοποίησή μας και η προσπάθειά σας και δική μας προσπάθεια να κρατήσουμε το χωριό και την Αδελφότητα ψηλά, στη θέση που τους ανήκει.

Σας ευχαριστούμε θερμά.

Χιονιάδες, καλοκαίρι 2010

- Στις 8 Αυγούστου εγκαινιάστηκε από το Σεβασμιότατο Μητροπολίτη Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης κ. Ανδρέα το ανασκευασμένο κτίριο, που στεγάζει τα νέα κοινοτικά γραφεία και διαθέτει χώρο για δραστηριότητες των νέων του χωριού. Παρών ήταν ο Δήμαρχος κ. Κοσμάς Σδούκος, με τη συμβολή του οποίου πραγματοποιήθηκε το έργο, καθώς και μέλη του δημοτικού συμβουλίου.

- Με την ευκαιρία των εγκαινίων έγινε έκθεση φωτογραφίας με τίτλο: Έργα ζωγράφων «...εκ κώμης Χιονιάδων» στο ισόγειο του κτιρίου, το παλιό κελάρι για τις προμήθειες και τα ζώα του σπιτιού, το οποίο ανήκε στο Νικόλαο και τη Σπυριδούλα Κυριάζου και παραχωρήθηκε στον Πολιτιστικό Σύλλογο Χιονιαδιτών από τον κληρονόμο κ. Γεώργιο Νούτση.

Οι φωτογραφίες της έκθεσης αποτελούσαν ένα δείγμα της επί τοίχου εκκλησιαστικής

και της κοσμικής ζωγραφικής των Χιονιαδιτών Ζωγράφων και προήλθαν από το αρχείο του υπό ίδρυση Μουσείου Χιονιαδιτών Ζωγράφων.

- Συνεχίστηκε για δεύτερο χρόνο η στερέωση και ο καθαρισμός των παλαιών τοιχογραφιών, που απέμειναν στον κεντρικό ναό του χωριού μας, τον Άγιο Αθανάσιο, καθώς και στο παρεκκλήσι του Άγιου Νικόλαου, όπου στην κόγχη του ιερού βήματος αποκαλύφθηκε και η παλαιότερη ζωγραφική, η οποία μάλιστα αλλάζει τη χρονολόγηση

της απαρχής της χιονιαδίτικης ζωγραφικής, μιας και ανάγεται στον 17ο αιώνα. Η ζωγραφική ήταν καλυμμένη κάτω από σοβά και από επιχρωμάτισμα, που έγιναν από παλαιότερες επισκευές της τοιχοποιίας του ναΐσκου. Στο επόμενο τεύχος θα παρουσιαστούν αναλυτικά τα νέα ευρήματα.

- Ανήμερα της Παναγίας το χωριό μας έχασε το δάσκαλο Ευριπίδη Ζωγράφο, τον εμπνευστή του Μουσείου Χιονιαδιτών Ζωγράφων. Αναπαύεται πλέον μαζί με τους αείμνηστους ερευνητές της ιστορίας των λαϊκών καλλιτεχνών μας, τον παπα-Γιώργη Παΐσιο και το λαογράφο Κίτσο Μακρή. Στη μνήμη των τριών θα περατωθεί και θα αφιερωθεί το Μουσείο των Χιονιαδιτών Ζωγράφων.

Χαρητάκης Παπαϊωάννου

«Η Κόνιτσα και τα χωριά της»

Το έργο «Ανάδειξη, Διάδοση, Προβολή του Φυσικού Κάλλους και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Επαρχίας Κόνιτσας», με τον διακριτικό τίτλο «Η Κόνιτσα και τα χωριά της», εκπονήθηκε από την «Ήπειρος Α.Ε.» για λογαριασμό της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ιωαννίνων και εντάσσεται στο Ειδικό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα Επαρχίας Κόνιτσας (ΕΑΠΕΚ).

Στο πλαίσιο του παρόντος έργου πραγματοποιήθηκε η παραγωγή των κάτωθι εκδόσεων και οπτικοακουστικού υλικού (ντοκιμαντέρ, διαφη-

μιστικά spot, μουσικό CD) με στόχο την ολοκληρωμένη και επιστημονικά τεκμηριωμένη παρουσίαση της ευρύτερης περιοχής της Κόνιτσας (Δήμοι Κόνιτσας και Μαστοροχωρίων, Κοινότητες Αετομηλίτσας, Διστράτου και Φούρκας):

1. Βιβλίο με τίτλο: «**Η Κόνιτσα και τα χωριά της, Πολιτισμού Ανατομή**», σε επιμέλεια Βασίλη Νιτσιάκου και κείμενα των Β. Νιτσιάκου, Κων/νου Ζάχου και Βαρβάρας Παπαδοπούλου.
2. Φωτογραφικό λεύκωμα στην ελληνική και αγγλική γλώσσα με τίτλο: «**Κόνιτσα, Μεθόριο Κάλλος**», σε επιμέλεια Αθανασίου Βακάλη και Χαρητάκη Παπαϊωάννου με φωτογραφίες των Χαρ. Παπαϊωάννου, Αθανασίου Βακάλη, Θωμά Καρανίκα, Σπύρου Βαγγελάκη και Βαγγέλη Καλύβα.
3. Βιβλίο με τίτλο: «**Μάστοροι Χτίστες, από τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας**», των Αργύρη Πετρονώτη και Βασίλη Παπαγεωργίου.
4. Διπλό μουσικό CD με συνοδευτικό έντυπο για τη μουσική παράδοση της Κόνιτσας με κείμενα των Βασίλη Νιτσιάκου και Γεωργίας Τέντα με τίτλο: «**Κόνιτσα: Μουσική και μουσικοί**», σε επιμέλεια Νίκου Διονυσόπουλου.
5. Βιβλίο με τίτλο: «**Ζωγραφική και Ξυλογλυπτική στα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας: Χιονιάδες, Γρογοπόταμος**» των Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη και Κων/νου Σκούρτη.
6. Οδηγός επισκέπτη στην ελληνική και αγγλική γλώσσα με τίτλο: «**Οικοτουριστικός Οδηγός Κόνιτσας - Μαστοροχωρίων**», σε επιμέλεια της «Πίνδος Περιβαλλοντική»

με τη συνεργασία των Βασίλη Χρήστου και Χαρητάκη Παπαϊωάννου.

7. Σειρά τριών θεματικών φυλλαδίων στην ελληνική και αγγλική γλώσσα με σχετικούς χάρτες για τη φύση, την ιστορία και τον πολιτισμό με τίτλους:

«Κόνιτσα, Περιήγηση στην αναλλοίωτη ομορφιά»

«Κόνιτσα, Τα σημάδια του χρόνου»

«Κόνιτσα, Ένα μοναδικό ταξίδι στην φύση»

8. Ντοκιμαντέρ και διαφημιστικό spot με έμφαση στο φυσικό περιβάλλον, με τίτλο:

«Η Κόνιτσα και τα χωριά της: Περιήγηση στον τοπικό πολιτισμό», το Νίκου Ταμιωλάκη.

Η παρουσίαση του έργου «Η Κόνιτσα και τα χωριά της»

Η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων και η ΗΠΕΙΡΟΣ Α.Ε. σε ειδική εκδήλωση στην αίθουσα της Εταιρείας Ηπειρωτικών Σπουδών παρουσίασαν τις εκδόσεις και τα ντοκιμαντέρ για την ευρύτερη περιοχή της Κόνιτσας και των Μαστοροχωρίων, τη Δευτέρα 14 Ιουνίου 2010.

Το πρόγραμμα ήταν το εξής:

- Χαιρετισμός από το Νομάρχη Ιωαννίνων, κ. Αλέξανδρο Καχριμάνη
- Χαιρετισμοί επισήμων

Ομιλητές

- Γεράσιμος Παπαηλίας, Διευθυντής της ΗΠΕΙΡΟΣ Α.Ε.: Γενική αναφορά στο έργο
- Χαρητάκης Παπαϊωάννου, Βιολόγος-Περιβαλλοντολόγος, ΗΠΕΙΡΟΣ Α.Ε.: Σύντομη παρουσίαση των εκδόσεων και του λοιπού οπτικοακουστικού υλικού.
Προβολή ντοκιμαντέρ του Βαγγέλη Ευθυμίου «Μεταξύ βουνών και ποταμών»
- Βασίλης Νιτσιάκος, Καθηγητής Κοινωνικής Λαογραφίας Παν. Ιωαννίνων: Παρουσίαση του βιβλίου «Η Κόνιτσα και τα χωριά της, Πολιτισμού Ανατομής» καθώς και του μουσικού CD «Κόνιτσα, Μουσική και μουσικοί».
- Γεωργία Κιτσάκη, Ιστορικός-Αρχαιολόγος, ΗΠΕΙΡΟΣ Α.Ε.: Παρουσίαση των βιβλίων «Μαστόροι Χτίστες, από τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας» και «Ζωγραφική και Ξυλογλυπτική στα Μαστοροχώρια: Χιονιάδες, Γοργοπόταμος».
- Αθανάσιος Βακάλης: Παρουσίαση του φωτογραφικού λευκώματος: «Κόνιτσα, Μεθόριο Κάλλος».
- Χαρητάκης Παπαϊωάννου, ΗΠΕΙΡΟΣ Α.Ε.: Παρουσίαση του Οδηγού επισκέπτη «Οικοτουριστικός Οδηγός Κόνιτσας Μαστοροχωρίων» και των θεματικών φυλλαδίων.

Προβολή ντοκιμαντέρ του Νίκου Ταμιωλάκη: «Η Κόνιτσα και τα χωριά της: Περιήγηση στον τοπικό πολιτισμό».

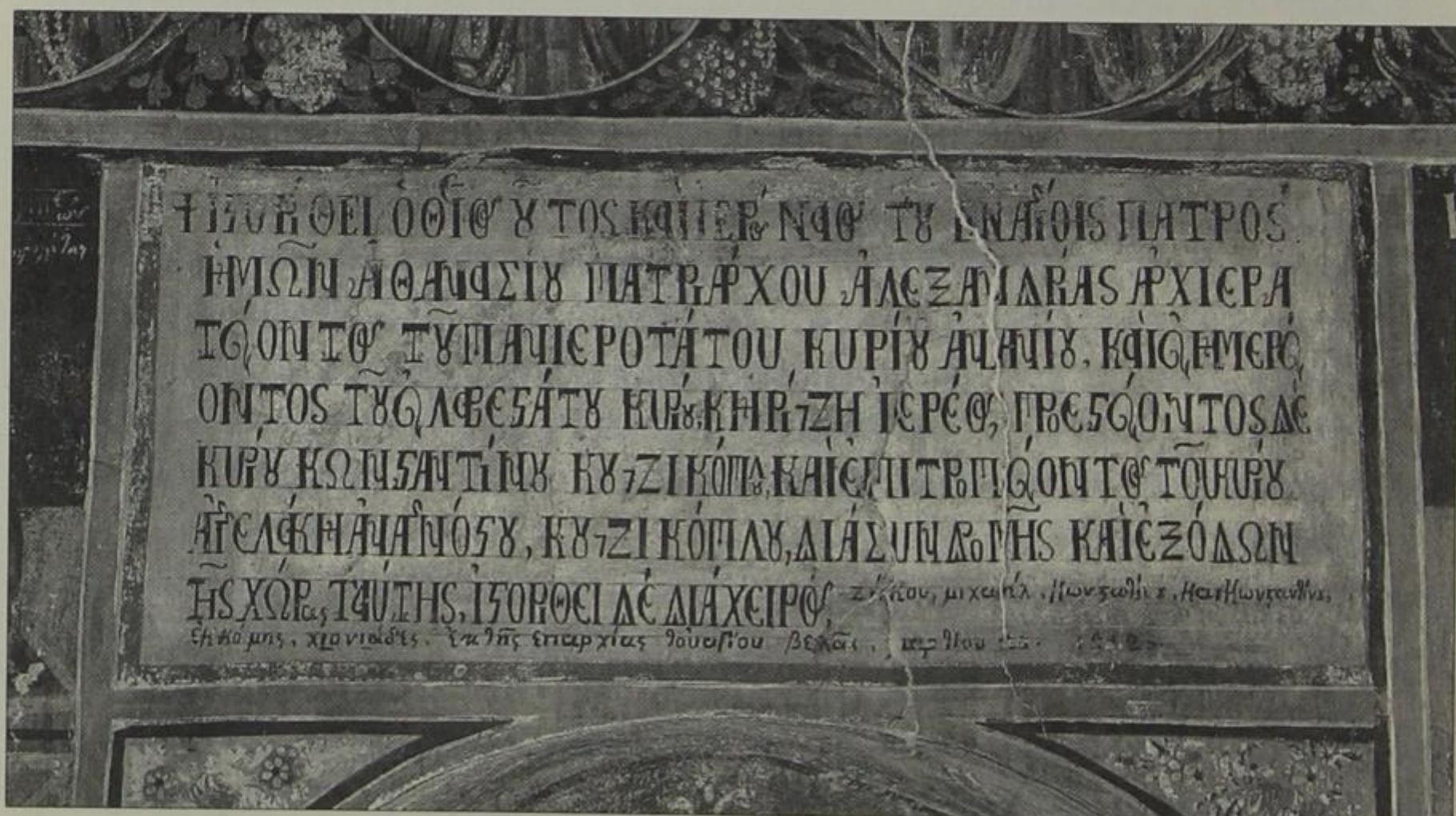
Σταυρούλα Σδρόλια

Ο Άγιος Αθανάσιος Ψυχικού Λάρισας

Ζωγραφική

Το κύριο ενδιαφέρον του μνημείου εντοπίζεται στον τοιχογραφημένο διάκοσμο του κυρίως ναού, που καλύπτει όλες τις επιφάνειες των τοίχων και των θόλων και επεκτείνεται ακόμη και στους λίθινους κίονες, που έχουν επιχρισθεί και ζωγραφισθεί. Φιλοτεχνήθηκε από Χιονιαδίτες ζωγράφους το 1842, σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή στο βόρειο υπέρθυρο, που έχει ως εξής:

ΙΣΤΟΡΗΘΕΙ Ο ΘΕΙΟΣ ΟΥΤΟΣ ΚΑΙ ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΑΝΑΝΙΟΥ ΚΑΙ ΕΦΗΜΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡΙΤΖΗ ΙΕΡΕΩΣ ΠΡΟΕΣΤΕΥΟΝΤΟΣ ΔΕ ΚΥΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΥΤΖΙΚΟΠΟΥΛΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝΤΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΑΓΓΕΛΑΚΗ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ ΚΟΥΤΖΙΚΟΠΟΥΛΟΥ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΑΣ ΚΑΙ ΕΞΟΔΩΝ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΤΑΥΤΗΣ ΙΣΤΟΡΗΘΗ ΔΕ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ Ζήκου Μιχαήλ Κωνσταντίνου και Κωνσταντίνου εκ κώμης Χιονάδες εκ της επαρχίας Αγίου Βελάς Μαρτίου 1842.

Η παραπάνω επιγραφή, πέραν της χρονολογίας και των ονομάτων των ζωγράφων, προσφέρει επίσης πολλές ιστορικές πληροφορίες για τον οικισμό, για τον οποίο οι πηγές σιωπούν. Ο διάκοσμος έγινε την εποχή του μητροπολίτη Λαρίσης Ανανία (1837-1853) και όταν ήταν ιερέας στο χωριό ο Κυρίτζης. Ο προστός λεγόταν Κωνσταντίνος Κουτζικόπουλος, ενώ στην ίδια οικογένεια, που φαίνεται ότι κυριαρχούσε στον οικισμό, ανήκε επίσης ο επίτροπος Αγγελάκης Αναγνώστης. Η δαπάνη καταβλήθηκε συνολικά από όλους τους κατοίκους του οικισμού και θα ήταν σημαντική, αν κρίνουμε από στοιχεία για άλλα μνημεία του 19ου αιώνα.

Το συνεργείο που κλήθηκε ήταν επώνυμο, όπως θα δούμε παρακάτω, και εφάρμοσε ένα πλούσιο εικονογραφικό πρόγραμμα, εφάμιλλο των καλύτερων μνημείων της περιόδου και άριστα προσαρμοσμένο στον αρχιτεκτονικό τύπο του ναού. Στο πρόγραμμα αυτό κυριαρχούν οι Θεοφάνειες, που επαναλαμβάνονται σταθερά και οδηγούν συνεχώς το βλέμμα του πιστού στον ουρανό.

Σε μια πρώτη διαπίστωση, παρατηρούμε ότι το πλήθος των θόλων, που είναι σχεδόν ισοϋψείς, οδήγησε αφ' ενός στην κατά μήκος παράθεση του προγράμματος και όχι στην καθ' ύψος, όπως είναι ο κανόνας στους τρουλλαίους ναούς, και αφ' ετέρου σε αναπόφευκτη διάσπασή του σε επιμέρους ενότητες. Ωστόσο, η αφιέρωση των έξι κεντρικών θόλων στις μορφές του Χριστού (3 στο κεντρικό κλίτος και 3 στο ιερό), που διατάσσονται σταυροειδώς και διαπερνούν το σύνολο του διακόσμου, δημιουργούν μια αίσθηση ενότητας. Το ίδιο αίσθημα δημιουργείται, στο κεντρικό τουλάχιστον κλίτος, από τη δυνατότητα θέασης του συνόλου του διακόσμου, που χαρακτηρίζεται από την ενιαία παράθεση των 4 Θεοφανειών, οι οποίες προβάλλουν και ολοκληρώνουν το νόημα του χριστολογικού κύκλου που τις περιβάλλει. Κάτι αντίστοιχο παρατηρείται και στο ιερό αλλά σε κάθε διαμέρισμα χωριστά, καθώς επίσης και στα πλάγια κλίτη, όπου σε τρεις θόλους στο καθένα

αναπτύσσονται οι βιογραφικοί κύκλοι ισάριθμων μεγάλων αγίων.

Η αφιετηρία των εικονογραφικών κύκλων του ναού βρίσκεται στο Ιερό Βήμα με τις παραστάσεις που είναι κατ' εξοχήν εμπνευσμένες από τη λειτουργία, όπως η Θεοτόκος Πλατυτέρα, που συμβολίζει το δόγμα της ενσάρκωσης του Χριστού, η Θεία Κοινωνία και οι συλλειτουργούντες ιεράρχες με το Μελισμό. Από τον ίδιο χώρο αρχίζει επίσης ο χριστολογικός κύκλος με τον Ευαγγελισμό και τερματίζεται πάλι στον ίδιο χώρο με τα γεγονότα μετά την Ανάσταση, αφού διατρέξει όλο το κεντρικό κλίτος. Η κάθε επιμέρους ομάδα σκηνών του κύκλου επιστέφεται από μία διαφορετική μορφή του Χριστού στο θόλο. Έτσι, στο κυρίως Ιερό Βήμα εικονίζεται η Αγία Τριάδα, στο χώρο της Προθέσεως (βόρεια), ο Χριστός ως Βασιλεύς και Μέγας Αρχιερεύς, εν μέσω κεντρικών σκηνών Διδασκαλίας, και στο χώρο του Διακονικού ο Παλαιός των Ημερών ανάμεσα σε μικρό κύκλο της περιόδου της Πεντηκοστής. Η ίδια αντίληψη ακολουθείται και στον κυρίως ναό, όπου τις σκηνές νεανικής ζωής του Χριστού πλαισιώνει στο κέντρο της καμάρας ο Χριστός Εμμανουήλ, ενώ τις σκηνές Παθών οι μορφές του Παντοκράτορα και του Αγγέλου της Μεγάλης Βουλής, περιβαλλόμενες από χερουβείμ και προφήτες.

Η παραπάνω διάταξη είναι σύμφωνη με το νόημα των σκηνών και τα λειτουργικά αναγνώσματα της κάθε περιόδου και τα πρότυπα της έχουν ληφθεί από παλαιότερα μνημεία. Η έμφαση στις διαφορετικές μορφές του Χριστού, ειλημμένες από προφητικά οράματα, γύρω από τις οποίες αναπτύσσονται ομάδες χριστολογικών σκηνών, έλκει την καταγωγή της στην ηπειρωτική σχολή του 16^{ου} αιώνα, αναπτύσσεται από τους Λινοτοπίτες και τους Καπεσοβίτες ζωγράφους, τον 17^ο και 18^ο αι., αντίστοιχα, και εμπλουτίζεται επιπλέον τον 19^ο αι. από τους Χιονιαδίτες και Σαμαριναίους ζωγράφους, καθώς συμβάλλουν σ' αυτό και οι τύποι των ναών με την ποικιλία θόλων.

Ο δεύτερος μεγάλος κύκλος που αναπτύσσεται στο ναό μετά τον χριστολογικό είναι

εκείνος του Ακάθιστου Ύμνου, προς τιμήν της Θεοτόκου, που εικονίζεται στα πλάγια κλίτη, αρχίζοντας από τα νοτιοανατολικά, όπως είναι συνηθισμένο από τη βυζαντινή περίοδο. Από τους 24 οίκους εικονίζονται οι 20 και τονίζονται ιδιαίτερα τοποθετημένοι ανά δύο στα τοξωτά τύμπανα των θόλων.

Ιδιαιτερότητα του προγράμματος, καθοριστική για τον 19^ο αιώνα, αποτελούν οι βιογραφικές σκηνές έξι αγίων, που αναπτύσσονται στους θόλους των πλαγίων κλιτών, και συγκεκριμένα του Ιωάννη του Προδρόμου, Αγίου Γεωργίου, Αγίας Αικατερίνης, Αγίας Παρασκευής, Αγίου Σεραφείμ Φαναρίου και Αγίου Νικολάου. Στις τελευταίες γίνεται σοφή επιλογή των σκηνών, ώστε να δοθεί το καλύτερο αποτέλεσμα με οικονομία χώρου, στοιχείο που δείχνει την άριστη εικονογραφική κατάρτιση του επικεφαλής του συνεργείου, κάτι που διαπιστώνεται σε όλους τους κύκλους. Η παράθεση ανάμεσα τους του βίου του Αγίου Σεραφείμ, που λατρεύτηκε έντονα στη γειτονική περιφέρεια Φαναριοφερσάλων ως εθνομάρτυς και προστάτης κατά της πανούκλας, μπορεί να αποδοθεί είτε στις μετακινήσεις κατοίκων των Αγράφων, που αυτή την περίοδο μαστίζονται από τη ληστεία, είτε στην ιδιαίτερη διάδοση του βίου, λόγω των επιδημιών.

Τις κατώτερες επιφάνειες των τοίχων καταλαμβάνουν πολυάριθμοι άγιοι, ολόσωμοι και σε προτομή, ενώ δεκάδες μεταλλίων απλώνονται στα τόξα του ναού. Το κόσμημα παίζει επίσης σημαντικό ρόλο, τόσο στην διακοσμητική ποδέα, που κοσμεύεται με άνθη, όσο και στα μέτωπα των τόξων, τα κιονόκρανα με τους κίονες, καθώς και στα πλαίσια των μεταλλίων. Ωστόσο, η διακοσμητική διάθεση είναι λιγότερο έντονη από εκείνη άλλων

σύγχρονων έργων, όπως εκείνων των Σαμαριναίων ζωγράφων, όπου οι ανθοστόλιστοι χιτώνες των αγίων κυριαρχούν.

Αξίζει να σημειωθεί η έντονη παρουσία στο διάκοσμο αγίων που έχουν θεωρηθεί ως προστάτες της κτηνοτροφίας, όπως ο Άγιος Μόδεστος στο ιερό και ο Άγιος Μάμας σε τονισμένη θέση στο δυτικό τοίχο, στοιχεία εμπνευσμένα τόσο από τον κτηνοτροφικό χαρακτήρα της πατρίδας των ζωγράφων, όσο και του ίδιου του Ψυχικού. Άλλωστε και η αφιέρωση του ναού στον Άγιο Αθανάσιο Αλεξανδρείας, η μνήμη του οποίου τιμάται την 18/1, είναι δηλωτική προς την ίδια κατεύθυνση, αφού το σχετικό πανηγύρι είχε ιδιαίτερη σημασία για τους κτηνοτρόφους, που υποδέχονται την περίοδο αυτή τα νεογέννητα ζώα.

Επίσης, ιδιαίτερη σημασία για την προέλευση του διακόσμου έχει και η παράσταση του νεομάρτυρα Γεωργίου του εξ Ιωαννίνων με την τοπική του φορεσιά στο νότιο τοίχο, μια παράσταση που καθιέρωσε ο ζωγράφος Ζήκος Μιχαήλ ήδη στην πρώτη εικόνα του αγίου το 1838 και τη συναντούμε ολόγεια στα έργα του ίδιου στο Μεταξοχώρι.

Ως προς τα πρότυπα του συνεργείου του Ζήκου Μιχαήλ μπορεί να παρατηρηθεί ότι αντλεί από διαφορετικές κατευθύνσεις, όπως και οι άλλοι ζωγράφοι του καιρού του, λαμβάνοντας στοιχεία από παλιότερα εργαστήρια του τόπου καταγωγής του και εμπλουτίζοντας τις παραστάσεις με δυτικά στοιχεία ειλημμένα από χαρακτηριστικά, που κυκλο-

φορούσαν ευρέως σε βιβλία και εικόνες. Στην τέχνη του ανιχνεύονται ακόμη στοιχεία από την καθημερινή ζωή, όπως στις ενδυμασίες, ιδίως στους δημίους των βιογραφικών σκηνών, καθώς και φυσιοκρατικά στοιχεία σε τμήματα του τοπίου και των πόλεων. Με τις προσπάθειες αυτές συντελείται η τελευταία προσπάθεια ανανέωσης της μεταβυζαντινής ζωγραφικής τον 19^ο αιώνα.

Σε γενική εκτίμηση, οι τοιχογραφίες του ναού του Αγίου Αθανασίου αποτελούν ένα αξιόλογο καλλιτεχνικό έργο, που δημιουργεί ευχάριστες εντυπώσεις στους πιστούς με το σοφό συνταίριασμα θερμών και ψυχρών χρωματικών τόνων, συμβάλλοντας στη θρησκευτική κατάνυξη. Σημαντική είναι η παρουσία του κόκκινου χρώματος που προβάλλεται στις γκριζες αποχρώσεις του βάθους και των οικοδομημάτων, ενώ εξισορροπείται με το κίτρινο και το χρυσό σε ρούχα, βουνά και διακοσμητικές ζώνες. Σε αρκετούς από τους ολόσωμους αγίους παρατηρείται μια αναπόφευκτη μονοτονία και σκληρότητα στα χαρακτηριστικά, λόγω της μακρόχρονης επανάληψης της παράδοσης, ατέλειες που απαλούνται στα ανώτερα τμήματα χάρη στις συνθετικές αρετές και τη ζωντάνια των σκηνών. Τις καλύτερες από καλλιτεχνική απόδοση σκηνές συναντούμε στο κεντρικό κλίτος, ιδιαίτερα στη ρυθμική αφήγηση των Παθών, όπου είναι πιθανόν να εργάσθηκε ο επικεφαλής του συνεργείου Ζήκος Μιχαήλ.

Οι Χιονιαδίτες ζωγράφοι στη Θεσσαλία

Πρόκειται για οικογενειακά συνεργεία από τους Χιονιάδες της Κόνιτσας, που ζωγραφίζουν από το 1770 και εξής σε μεγάλους αριθμούς μνημείων της Ηπείρου, Δυτικής Μακεδονίας και Θεσσαλίας. Η τέχνη τους κυριαρχεί στις περιοχές αυτές, ενώ τους συναγωνίζονται συνεργεία των Σαμαριναίων ζωγράφων από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα.

Ένα από τα πρωιμότερα έργα των Χιονιαδιτών στο Θεσσαλικό χώρο είναι η ζωγραφική στην Αγία Παρασκευή Καλομοίρας (1779), ενώ στη συνέχεια ζωγράφοι της ίδιας προέλευσης απαντούν σε αρκετά μνημεία στα ορεινά των Τρικάλων. Μια δεύτερη ομάδα Χιονιαδιτών υπήρξε καθοριστική για την εκκλησιαστική τέχνη του Πηλίου τον 19^ο αιώνα, με κυριότερο τον Παγώνη, ο οποίος το 1840 αναφέρεται επίσης στο ναό Παναγίας στο Καλλιφώνι Καρδίτσας.

Το συνεργείο του Ζήκου Μιχαήλ απαντά για πρώτη φορά στη Θεσσαλία, από όσο γνωρίζουμε, στο Ψυχικό, το 1842, όπου η παρουσία του θα πρέπει να θεωρήθηκε επιτυχημένη, διότι κλήθηκε την επόμενη χρονιά στο Μεταξοχώρι Αγιάς, που ευημερούσε λόγω των βιοτεχνιών του μεταξιού. Εκεί θα επανέλθει αρκετές φορές, με τους ίδιους συνεργάτες, για να ολοκληρώσει μέχρι το 1852 δύο εκκλησίες, εκείνη του Αγίου Γεωργίου και της Αγίας Παρασκευής.

Κώστας Σκούρτης

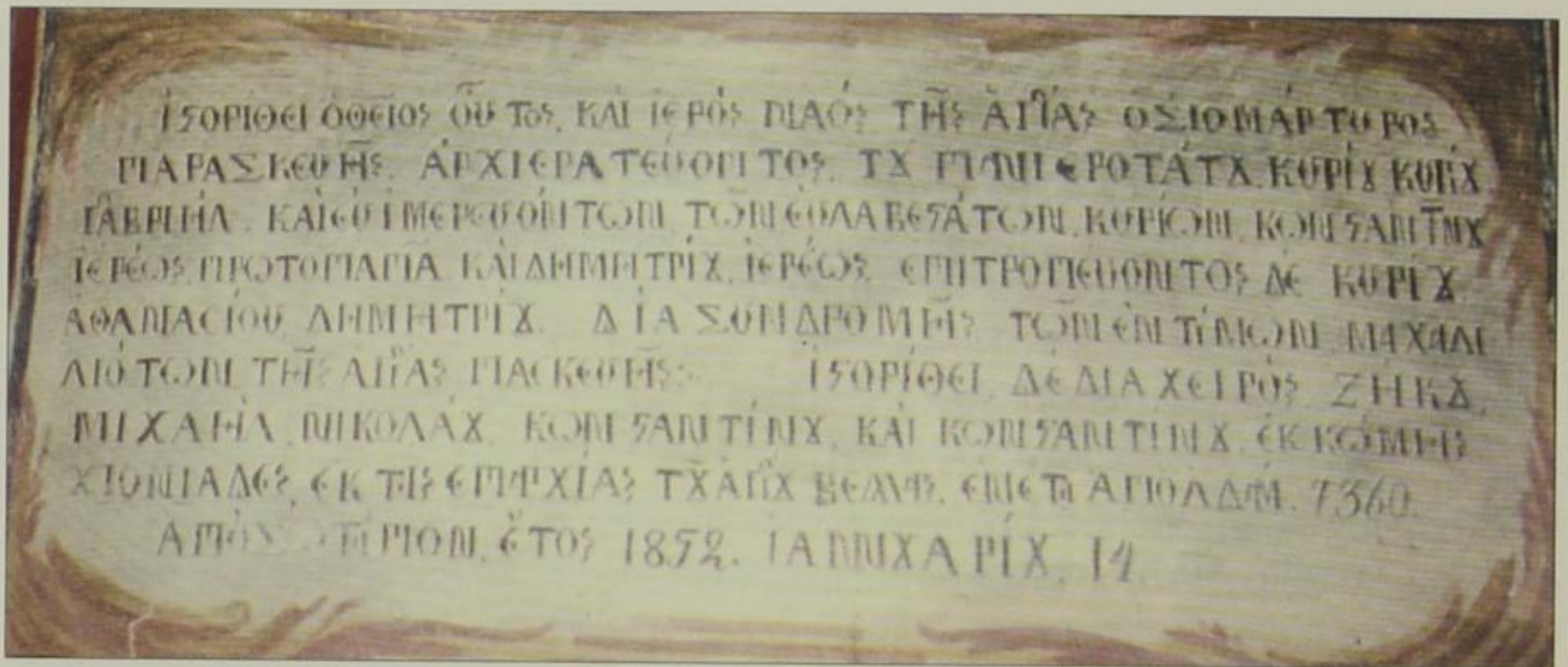
Οι ζωγράφοι του Αγίου Αθανασίου στο Ψυχικό Λάρισας

Μετά τον καθαρισμό των τοιχογραφιών του ναού Αγίου Αθανασίου στο Ψυχικό Λάρι-
σας αποκαλύφθηκε το σύνολο του συγκεκριμένου έργου των Χιονιαδιτών ζωγράφων και
έγιναν οι πρώτες ασφαλείς επιστημονικές μελέτες γι' αυτό. Στην κτητορική επιγραφή του
ναού, στο τέλος του κειμένου αναγράφεται: «...ΙΣΤΟΡΗΘΗ ΔΕ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ, Ζήκου,
Μιχαήλ, Κωνσταντίνου, και Κωνσταντίνου, εκ κόμης, χιονιάδες, εκ της επαρχίας του
αγίου βελλάς, μαρτίου 20(;). 1842.»

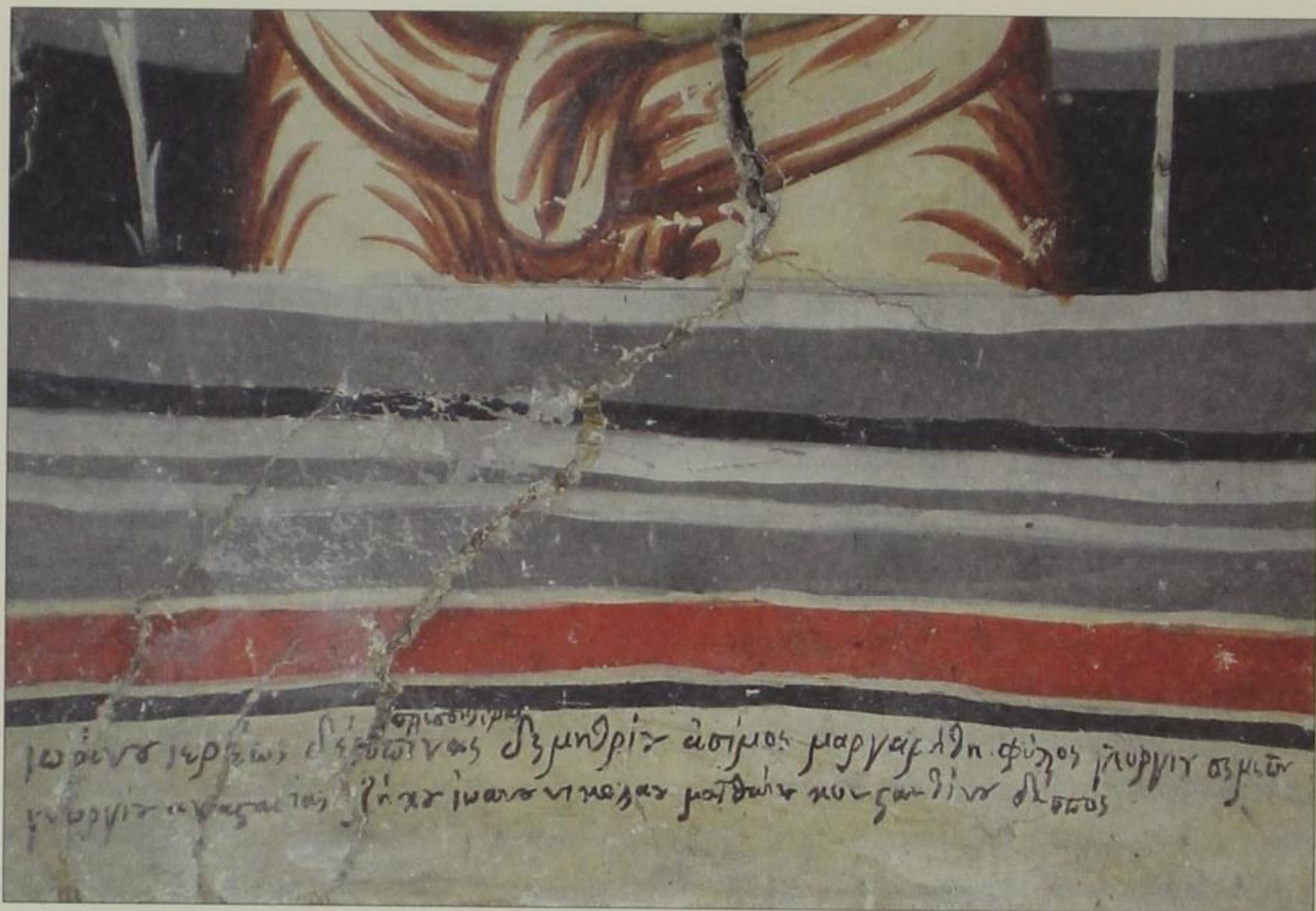
Ναΐσκος Αγ. Γεωργίου Ιωαννίνων, Κόνιτσα.
Έργο του ζωγράφου Ζήκου, 1839.

Ο ζωγράφος Ζήκος, που αναγράφεται
πρώτος σε αυτή την κτητορική επιγραφή,
ήταν γιος του ζωγράφου Γεωργίου ή
Τζώτζου από τη γενιά των Πασχαλάδων.
Ο ζωγράφος Γεώργιος συναντάται στην
παλαιότερη γνωστή επιγραφή με το
όνομά του, το 1812, στο ναό της Θεοτόκου
στην Ελεούσα της Πρεμετής¹ και το 1813
συμμετέχει επίσης στη φιλοτέχνηση των
τοιχογραφιών της μονής των Γενεθλίων της
Θεοτόκου στην Κλεισούρα της Καστοριάς².
Ως Γεώργιος Ζήκου (το όνομα του πατέρα
του) υπογράφει σε έγγραφο του 1824 και
μαζί με τον γιο του Ζήκο ζωγραφίζει στο
παρεκκλήσι της Θεοτόκου στο Πληκάτι
Μαστοροχωρίων το 1822³. Ο ζωγράφος
Ζήκος είχε άλλα τέσσερα αδέρφια, τον
Ιωάννη, τον Νικόλαο, τον Ματθαίο και
τον Κωνσταντίνο. Όλοι ήταν ζωγράφοι
και συνεργάστηκαν μεταξύ τους, σε ορι-
σμένους ναούς και οι πέντε μαζί, σε άλλους
λιγότεροι ή και με τη συνδρομή και άλλων
συγγενών τους ζωγράφων. Όταν οι δου-

Κτητορική επιγραφή στην Αγ. Παρασκευή Μεταξοχωρίου Αγιάς.

λειές απαιτούσαν πολλά χέρια, έπαιρναν ακόμη και άτομα που γνώριζαν λίγα πράγματα από ζωγραφική· ο Ιωάννης, ο οποίος συμμετείχε σε λιγότερες εργασίες, ήταν μαραγκός κατά κύριο επάγγελμα. Όλα αυτά είναι στοιχεία που συγκέντρωσε ο π. Γιώργης Παΐσιος, από κτητορικές επιγραφές, έγγραφα και μαρτυρίες των απογόνων των ζωγράφων και αρκετών Χιονιαδιτών ζωγράφων, που πρόλαβε εν ζωή⁴. Ο ζωγράφος Ζήκος μάλλον ήταν ο μεγαλύτερος από τα αδέρφια του, και σίγουρα ο καλύτερος, όπως φαίνεται από τις φορητές εικόνες που έχει ζωγραφίσει μόνος του. Έχει το παλαιότερο υπογραμμένο έργο από τα αδέρφια του, και αναφέρεται πρώτος στις επιγραφές όλων των κοινών έργων, εκτός των πρώτων του που έκανε με τον πατέρα του. Το τελευταίο υπογεγραμμένο έργο του που γνωρίζουμε είναι του 1875, οι τοιχογραφίες στον Άγιο Γεώργιο Πεκλαρίου Κόνιτσας⁵, με τη συνεργασία του αδελφού του Ματθαίου, ο οποίος μάλιστα λίγο μετά την περάτωση του έργου αρρώστησε και πέθανε, και με τη συμμετοχή τριών ανιψιών του. Τα αδέρφια του Ζήκου, Ματθαίος και Κωνσταντίνος, φαίνεται πως είναι οι πιο στενοί συνεργάτες του. Με το όνομα Ζήκος δεν συναντάται άλλος Χιονιαδίτης ζωγράφος και δεν αναφέρεται πουθενά από τον π.Γιώργη Παΐσιο. Ο Κίτσος Μακρής στο βιβλίο του «Χιονιαδίτες ζωγράφοι – 65 λαϊκοί ζωγράφοι από το χωριό Χιονιάδες της Ηπείρου» αναφέρει και άλλον ζωγράφο με το όνομα Ζήκος Μιχαήλ, του αποδίδει μάλιστα λανθασμένα και τη γνωστή εικόνα του νεομάρτυρα Αγίου Γεωργίου Ιωαννίνων⁶, που βρίσκεται στο ναό του Αγίου στα Γιάννενα. Πρόκειται για λάθος του Κίτσου Μακρή, που οφείλεται σε εσφαλμένη εκτίμηση της αναγραφής των ονομάτων στις κτητορικές επιγραφές ναών του Μεταξοχωρίου της Αγιάς. Το λάθος έκανε προηγουμένως και ο Δημ. Κ. Αγραφιώτης, ο οποίος ασχολήθηκε με την τοπική ιστορία της Αγιάς Λάρισας, αναφέροντας μάλιστα το ζωγράφο ως Μιχαήλ Ζήκο⁷. Το ίδιο επανέλαβαν και άλλοι μελετητές που στηρίχτηκαν στη βιβλιογραφία των ανωτέρω.

Αναθηματική επιγραφή στην πρόθεση του Ιερού Βήματος, Άγιος Νικόλαος Χιονιάδων.

της πρόθεσης του Αγίου Νικολάου Χιονιάδων, κάτω από τοιχογραφία του 1844. Δεν υπογράφουν ως ζωγράφοι, αλλά αναφέρονται μετά από το όνομα του ιερέα και άλλων προσώπων, ως άτομα που είχαν, προφανώς, συμμετοχή στο ναό.

Ως προς τους άλλους ζωγράφους, που αναφέρονται στις επιγραφές των ναών της Θεσσαλίας, ο ζωγράφος Μιχαήλ ήταν γιος του Κωνσταντίνου από τη γενιά των Τσατσαίων. Ο Μιχαήλ ζωγράφισε μία εικόνα στον Άγιο Αθανάσιο Χιονιάδων, το 1867, και ορισμένες τοιχογραφίες στον ίδιο ναό, που καταστράφηκαν από υγρασία*, καθώς και άλλα έργα παλαιότερα τα οποία δεν έχουν εντοπιστεί. Έζησε πολλά χρόνια και έβγαλε τρεις γιους ζωγράφους. Ο δεύτερος Κωνσταντίνος των κτητορικών επιγραφών ήταν αδελφός του Μιχαήλ, ο επονομαζόμενος και Ντούλας. Αν και υπάρχει υπογεγραμμένο έργο του, γνωρίζουμε πως ήταν κυρίως μαραγκός και έκανε βοηθητικές εργασίες στους ναούς, όπως την προετοιμασία των τοίχων για τις νωπογραφίες, ξυλουργικά και, κυρίως, είχε τη μέριμνα για την εξεύρεση εργασιών που ζωγράφιζαν οι άλλοι¹⁶.

* Σπάρραγμα των τοιχογραφιών αυτών εικονίζεται στο παρόν τεύχος του περιοδικού, στο εξώφυλλο.

Σημειώσεις

- 1 «...Δια χειρός ζωγράφων του τε Μιχαήλ Γεωργίου και Γεωργίου εκ Χιονιάδων εν έτει σωτηρίω ΙΩΙΒ (= 1812) Απριλίου 18».
- 2 «...Δια χειρός Ζωγράφων (Μιχαήλ) Γεωργίου και Γεωργίου εκ Χιονιάδων (της) Επαρχίας του Αγίου Βελλάς εν έτει σωτηρίω 1813 ...».
- 3 «...Εστορίθη δε δια χειρός Γεωργίου και Ζήκου. Έτος 1822 Ιουλίου 5».
- 4 Γεωργίου Παΐσιου Ιερέως, *Αγιογραφία και Αγιογράφοι Χιονιάδων*, Ηπειρωτική Εστία, Ιωάννινα 1960.
- 5 «...Ιστορίθη δε διά χειρός Ζήκου Ματθαίου Αποστόλου Δημητρίου και Σωκράτους εκ κόμης Χιονιάδες της αυτής Επαρχίας. 1875 οκτωβρίου 6».
- 6 «...1838 Ιανουαρίου 31 δια χειρός ζήκου Χιονιαδίτου».
- 7 Δημ. Κ. Αγραφιώτης, «Ο Χιονιαδίτης αγιογράφος Μιχαήλ Ζήκος κι η συντροφιά του στο Μεταξοχώρι Αγιάς», Ηπειρωτική Εστία, 303-304, Ιούλιος – Αύγουστος 1977, Ιωάννινα.
- 8 Στον Άγιο Γεώργιο, δήμου Κρανώνος Λάρισα οι τοιχογραφίες του ναού έγιναν μάλλον από το ίδιο συνεργείο ζωγράφων, δεν το έχουμε επιβεβαιώσει όμως ακόμη.
- 9 «...Ιστορίθη δε δια χειρός Ζήκου Μιχαήλ Νικολάου Κωνστα(ν)τίνου και Κωνστα(ν)τίνου 1843. Μαρτίου 3».
- 10 «...Ιστορήθει δε δια χειρός Ζήκου Μιχαήλ Νικολάου Κωνσταντίνου και Κωνσταντίνου. 1852 Φεβρουαρίου 1».
- 11 «1843 Γεναρίου 12» και «...Ιστορήθει δε δια χειρός Ζήκου Μιχαήλ Νικολάου Κωνσταντίνου και Κωνσταντίνου εκ κόμης Χιονιάδες εκ της επαρχίας του αγίου Βελλάς εν έτει από Αδάμ 7360 από σωτήριο έτος 1852 Ιανουαρίου 14».
- 12 «...Ιστορίθη δια χειρός Νικολάου Ματθαίου και Κωνσταντίνου των αυταδέλφων ε(κ) κόμης Χιονιάδες εκ της επαρχίας του αγίου Βελλάς. 1853 Μαρτίου 26».
- 13 «Ιστορήθη η παρούσα Ιστορία εις τους 1855 Απριλίου 25 αρχιερατεύοντος του Πανιερωτάτου κυρίου Παρθενίου και επιτροπεύοντος του Τζίτζου ιστορίθη δε δια χειρός των αυταδέλφων Νικολάου Ματθαίου και Κωνσταντίνου εκ κόμης Χιονιάδων Ιανουαρείου...».
- 14 «Ιστορήθει η παρούσα Ιστορία εις τους 1855 Μαΐου επιτροπεύοντος δημητρίου Μάντζιου. Ιστορίθη δε δια χειρός των αυταδέλφων Νικολάου Ματθαίου και Κωνσταντίνου εκ κόμης Χιονιάδες εκ της Επαρχίας του αγίου Βελλάς».
- 15 «...Ιστορήθει δε δια χειρός Ζήκου Ιω(άννου) Νικολάου Ματθαίου και Κωνσταντίνου εκ κόμης Χιονιάδες εκ της επαρχίας του αγίου Βελλάς. 1846. Ιουλίου 15».
- 16 Γεωργίου Παΐσιου Ιερέως, *Αγιογραφία και Αγιογράφοι Χιονιάδων*, Ηπειρωτική Εστία, Ιωάννινα 1960. Τα στοιχεία των υποσημειώσεων 11, 12 και 13 προέρχονται από επιγραφές που συγκέντρωσε ο αείμνηστος ιερέας, οι οποίες αφορούν τη χιονιαδίτικη ζωγραφική και επρόκειτο να συμπεριλάβει σε δεύτερο συμπληρωματικό τόμο του βιβλίου του. Τα πολύτιμα αυτά στοιχεία θα δημοσιεύσουμε σε επόμενο τεύχος του περιοδικού μας. Τα υπόλοιπα στοιχεία που αφορούν κτητορικές επιγραφές προέρχονται από το βιβλίο του Γεωργίου Παΐσιου Ιερέως, από τον Δημ. Κ. Αγραφιώτη (βλέπε υποσημ. 7), και από δικές μας έρευνες.

Ο ΘΑΛΑΜΟΣ ΟΥΤΟΣ ΕΚΚΟΔΟΜΗΘΕΙΣ
 ΚΑΤΑ ΤΟ 1809 = ΕΧΡΩΜΑΤΟΥΡΓΗΘΗ
 ΚΑΤΑ ΤΟ 1846 = ΔΕΚ.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΧΡΩΜΑΤΟΥΡΓΙΚΗ
 ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΕΚΚΟΔΟΜΗ ΤΟΥ
 ΜΝΗΜΕΙΟΥ ΤΗΣ ΑΝΑΡΧΙΑΣ
 ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΣ
 ΕΚΚΟΔΟΜΗΣ ΤΗΣ
 ΤΗΣ 15 ΜΑΡΤΙΟΥ 1903

1866 - ΜΑΡΤΙΟΣ 20
 ΑΝΑΡΧΙΑΣ Κ = Σ = 1903

ΚΑΡΑΧΘΗ, ΥΠΟ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΒΟΥΡΗ, ΣΤΗ
 1903 ΜΑΡΤΙΟΥ
 ΕΠΙΜΟΡΤΟ

Στέφανος Τσιόδουλος

Οι τεχνίτες - ζωγράφοι*

Τόπος καταγωγής. Τα επιγραφικά τεκμήρια που διαθέτουμε για τον τόπο καταγωγής των ζωγράφων οδηγούν ευθέως στη διαπίστωση ότι οι ζωγράφοι που εργάστηκαν στη διακόσμηση των σπιτιών του Ζαγορίου κατάγονταν από το χωριό Χιονιάδες της επαρχίας Κόνιτσας¹. Αυτό αποδέχεται εξάλλου και η προφορική παράδοση του Ζαγορίου, που αναφέρεται αποκλειστικά σε Χιονιαδίτες.

Πιο αναλυτικά, τον χοτζερέ της οικίας Ρόδου ή Κοντοφώτη (αρ. κατ. 92) στο Τσεπέλοβο τον διακόσμησε ο Αναστάσιος Παπακώστας ή Μαρινάς², ο οποίος διακόσμησε, στο Τσεπέλοβο επίσης, το τριώροφο σπίτι του καπετάν Χρηστάκη³, που κατέρρευσε λίγο πριν το 1960, καθώς και το σπίτι του Τζιάλα, που πυρπολήθηκε σε παλαιότερη εποχή⁴. Ο ίδιος ζωγράφος διακόσμησε πολλά σπίτια στο Κουκούλι, το Τσεπέλοβο, το Σκαμνέλι και σε άλλα χωριά του Ζαγορίου⁵. Στον Αναστάση Μαρινά πρέπει, ίσως, να αποδώσουμε και τον ζωγραφικό διάκοσμο της οικίας Χριστόδουλου Οικονόμου (μετέπειτα Δημότσιου) (αρ. κατ. 101)⁶ στο Κουκούλι. Επιγραφή που διέσωσε ο Χρήστος Σούλης από το αρχοντικό αυτό, το οποίο κατέρρευσε τη δεκαετία του 1950, ανέφερε: «εξωγραφήθη 1838 δια χειρός Αναστασίου Χιονιαδίτου»⁷. Την ίδια επιγραφή κατέγραψε αργότερα και ο Κώστας Λαζαρίδης⁸. Η επιγραφή αυτή είχε εντοπιστεί σε ένα δωμάτιο του αρχοντικού, του οποίου οι τοίχοι είχαν πλούσια ζωγραφική διακόσμηση⁹. Ωστόσο, θα πρέπει να ερευνηθεί εάν τη χρονική περίοδο που ασκούσε την επαγγελματική του δραστηριότητα ο Αναστάσης Μαρινάς, υπήρχε στο Ζαγόρι και άλλος συνονόματός του Χιονιαδίτης ζωγράφος, γιατί, όπως θα αναφέρουμε πιο κάτω, στην περιοχή του Ζαγορίου εργαζόταν τουλάχιστον ένας ακόμη Χιονιαδίτης ζωγράφος με το όνομα Αναστάσιος, ο οποίος είχε διακοσμήσει τους τοίχους του δικού του σπιτιού στους Νεγάδες. Χιονιαδίτης πρέπει να ήταν και ένας άλλος Αναστάσιος, ο οποίος εργάστηκε στην οικία Τσέπη (αρ. κατ. 83), στο Σκαμνέλι¹⁰. Παρά ταύτα, ο πλούσιος διάκοσμος της οικίας Οικονόμου -στους τοίχους της παριστάνονταν μάχες της Ξηράς και ναυμαχίες, που οι μνήμες των παλαιότερων Κουκουλιωτών αποδίδουν συχνά στη μάχη του Βατερλώ, καθώς και σε ιστορικές ναυμαχίες (π.χ. ναυμαχία Ναυπάκτου) — παραπέμπει κατευθείαν στον ζωγραφικό διάκοσμο της οικίας Ράδου. Με το ίδιο

* Απόσπασμα από τη διδακτορική διατριβή του Στέφανου Τσιόδουλου, η οποία εκδόθηκε από το Ριζάρειο Ίδρυμα με τίτλο «Η ζωγραφική των σπιτιών του Ζαγορίου», 2009. Οι αριθμοί καταλόγου αναφέρονται στο βιβλίο.

Οικία Κυπάρισσου, Σκαμνέλι.

δέος και την ίδια ζέση που μιλούν οι Τσεπελοβίτες για τον διάκοσμο της οικίας Ράδου, μιλούν και οι Κουκουλιώτες για τον διάκοσμο του άλλοτε μεγαλόπρεπου αρχοντικού Οικονόμου. Εάν πράγματι ο Αναστάσιος Μαρινάς ήταν εκείνος που διακόσμησε την οικία Οικονόμου στο Κουκούλι, τότε θα πρέπει να ήταν νεότατος, αφού τον Μαρινά τον συναντάμε να εργάζεται στο χωριό Γρεβενίτι του Ζαγορίου το έτος 1882¹¹. Δυο χρόνια αργότερα, το 1884, ξέρουμε ότι δέχτηκε στο Τσεπέλοβο παραγγελίες για εικόνες που προορίζονταν για το χωριό Βρυσοχώρι¹². Διαθέτουμε επίσης την πληροφορία ότι πέθανε το 1902, σε ηλικία 87 ετών¹³. Επομένως, το 1838 πρέπει να ήταν 23 ετών.

Στο Κουκούλι, πάντως, εργάστηκε και άλλος Χιονιαδίτης ζωγράφος. Σε επιγραφή δωματίου με ζωγραφικό διάκοσμο στην οικία Ζήγου (πρώην Δημ. Παπασπύρου) ήταν γραμμένα τα ακόλουθα: «ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΜΙΛΤΙΑΔΟΥ ΚΩΝ. ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΕΝ ΧΩΡΙΩ ΧΙΟΝΙΑΔΕΣ 1872 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2»¹⁴. Χωρίς να γνωρίζουμε τα διακοσμητικά μοτίβα του σπιτιού, η ποιότητά τους θα πρέπει να θεωρηθεί αμφίβολη ή, τέλος πάντων, παρόμοια με την ποιότητα γενικά των διακοσμήσεων αυτής της περιόδου. Σύμφωνα με τον Γ. Παϊσιο, «αι εργασίαι του [ενν. του Μιλτιάδη] λόγω της ταχύτητος με την οποίαν ειργάζετο, δεν ήτο δυνατόν να έχωσι τας απαιτούμενος λεπτότητας»¹⁵. Δηλαδή, δεν πρέπει να ξέφευγαν από την επανάληψη, το στυλιζάρισμα και την αδεξιότητα που χαρακτήριζαν τις περισσότερες διακοσμήσεις. Άλλωστε, στο Κουκούλι, όπως έχουμε αναφέρει, μόνο η ζωγραφική διακόσμηση του αρχοντικού του Χριστόδουλου Οικονόμου μνημονεύεται από τους κατοίκους ως αξιόλογο διακοσμητικό σύνολο.

Ο Μιλτιάδης Κωνσταντίνου Ζωγράφος ήταν 21 χρονών, όταν διακόσμησε την οικία Ζήγου. Γεννήθηκε το 1851 και πέθανε το 1918¹⁶. Το 1884, συμμετείχε στην ιστόρηση του καθολικού της ιεράς μονής Αγίας Τριάδας στο Παλαιοχώρι Λάιστας¹⁷. Ένα χρόνο αργότερα, ιστόρησε μαζί με τους εξαδέλφους του Αποστόλη και Σωκράτη τον ναό των Τα-

Οικία Μπρούζου, Καπέσοβο.

ξιαρχών στη Βίτσα¹⁸. Επίσης, τον συναντάμε να εργάζεται και σε χωριά του Πωγωνίου¹⁹. Δύο άλλοι Χιονιαδίτες ζωγράφοι που εργάστηκαν σε σπίτια του Κουκουλίου ήταν, σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες, ο Ανδρέας Ζωγράφος και ο Αγγελής Βούρης²⁰.

Από το Σκαμνέλι, διαθέτουμε τρεις επιγραφές – στα σπίτια, αντίστοιχα, των Βασδέκη (1857), Τσέπη (1863) και Γενναδίου (1878)²¹–, που μας πληροφορούν ότι στο χωριό αυτό εργάστηκαν Χιονιαδίτες ζωγράφοι. Ξέρουμε μάλιστα ότι στο σπίτι του Γενναδίου εργάστηκε ο Χιονιαδίτης ζωγράφος Αλέξιος Μιχ. Καραγιάννης²². Στο Σκαμνέλι, επίσης, εργάστηκαν άλλοι δύο Χιονιαδίτες ζωγράφοι: ο Νικόλαος Θεολ. Παπαδιαμάντης, που διακόσμησε την οικία Λέκκα, η οποία αποτεφρώθηκε στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1912-1913²³, και ο

αδελφός του Αλέξιου Μιχ. Καραγιάννη, Αναστάσιος Μιχ. Καραγιάννης²⁴, που ζωγράφισε τα δωμάτια της οικίας Λιάπη²⁵.

Χιονιαδίτες ζωγράφους συναντάμε και σε σπίτια του χωριού Νεγάδες. Ο Νικόλαος Πασχάλης²⁶ διακόσμησε, το 1836, την οικία Γκινόπουλου ενώ ο Μιχάλης Κ. Καραγιαννίδης εργάστηκε το 1869 για τη διακόσμηση της οικίας Νικοθέου ή Ταβαντζή²⁷. Επίσης, ο Χιονιαδίτης Αναστάσιος Μιχ. Καραγιάννης, που διακόσμησε την οικία Λιάπη στο Σκαμνέλι, παντρεύτηκε στους Νεγάδες, όπου διακόσμησε ο ίδιος τα δωμάτια του σπιτιού του²⁸. Ο Νικόλαος Θεολ. Παπαδιαμάντης, που τον συναντήσαμε επίσης στο Σκαμνέλι, διακόσμησε στους Νεγάδες την οικία Καμμώνα²⁹ και στη Βίτσα την οικία Χατζή³⁰. Σε πολλά σπίτια της Βίτσας εργάστηκε και ο Χιονιαδίτης ζωγράφος Γεώργιος Κυριάζος ή Κυριαζής³¹.

Στους γειτονικούς Φραγκάδες, στον οντά της οικίας Ρούση, υπάρχει η επιγραφή:

«1866 Νοεμβρίου 20 / δια χειρός Κ=Ι=[...]δονίτις»³²

Σύμφωνα με προφορική πληροφορία του Κώστα Λαζαρίδη, στο σπίτι του Ράδου στο Τσεπέλοβο εργάστηκαν, γύρω στα 1900-1910, οι Χιονιαδίτες ταβαντζήδες και ζωγράφοι Ν., Β. και Ι. Λιάτσης³³. Σύμφωνα με άλλη μαρτυρία, ο Χιονιαδίτης Νικόλαος Δ. Λιάτσης διακόσμησε τα δωμάτια της οικίας Κέντρου³⁴.

Στο Δυτικό Ζαγόρι, εργάστηκε στο χωριό Αρίστη, το 1863, ο Χιονιαδίτης Γεώργιος Νικολάου, για τη διακόσμηση της οικίας Ν. Σταμάτη³⁵, ενώ στο ηγουμενείο της Μονής Σπηλιώτισσας του ίδιου χωριού υπάρχει τζάκι που φέρει φυτικό διάκοσμο και την επιγραφή: «1874 / Ηγούμενος Καλλ[ίνικ]ος Ιερωμόναχος/...Μοναστηρίου.../Διά χειρός Γεωργίου Αναστασίου εκ Χιονιάδων / Μαρτίου 30»³⁶.

Ο Κίτσος Μακρής αποδίδει σε Χιονιαδίτες ζωγράφους τις διακοσμήσεις των οικιών Κουφολώτα (γνωστής ως Γεωργίτση ή Βουλόδημου) και Βαρζώκα στο Καπέσοβο, Μάου, Τζάνογλου και Παπάζογλου στο Τσεπέλοβο, Πλακίδα και Κόκκορη στο Κουκούλι, Ιακωβάκη (Στούπη) και Κοντούρη στα Κάτω Πεδινά³⁷.

Τα αδέρφια Αναστάσιος και Κοσμάς Βούρης³⁸, καθώς και ο εξάδελφός τους Αδάμος Βούρης³⁹, είναι από τους νεότερους Χιονιαδίτες ζωγράφους που εργάστηκαν σε διακοσμήσεις σπιτιών στο Ζαγόρι.

Ο Αναστάσιος και ο Κοσμάς διακόσμησαν την οικία Παλαιού στο Δίλοφο, το 1898. Ο Αναστάσιος Βούρης ήταν μόνιμα εγκατεστημένος στο χωριό Μανασή του Ζαγορίου και διακόσμησε πολλά σπίτια, τόσο στη Μανασή όσο και στο Δικόρφο και την Καλωτά. Διακοσμητικά σύνολα του Αναστάσιου σώζονται μόνο σε σπίτια του Δικόρφου, αφού από τα τρία χωριά μόνο το Δικόρφο δεν καταστράφηκε από τα γερμανικά στρατεύματα. Χρονολογημένα διακοσμητικά σύνολα του Αναστάσιου Βούρη συναντάμε σήμερα στις οικίες Γεωργίου Κοντογιάννη (1896), Κωνσταντίνου Κοντογιάννη (1903), Στασούλη Στάθη (1907) και Μάνθου Χριστοδούλου (1915)⁴⁰. Η προφορική παράδοση του Δικόρφου αποδίδει όλες τις διακοσμήσεις στον Αναστάσιο, ο οποίος έχει φιλοτεχνήσει επίσης εικόνες και τοιχογραφίες σε ναούς της περιοχής (π.χ. παρεκκλήσι Αγίου Ιωάννη Δικόρφου)⁴¹, ενώ εργαζόταν και ως μαραγκός⁴².

Οικία Παλαιού, Δίλοφο.

Οικία Μπούζου, οντάς, Καπέσοβο.

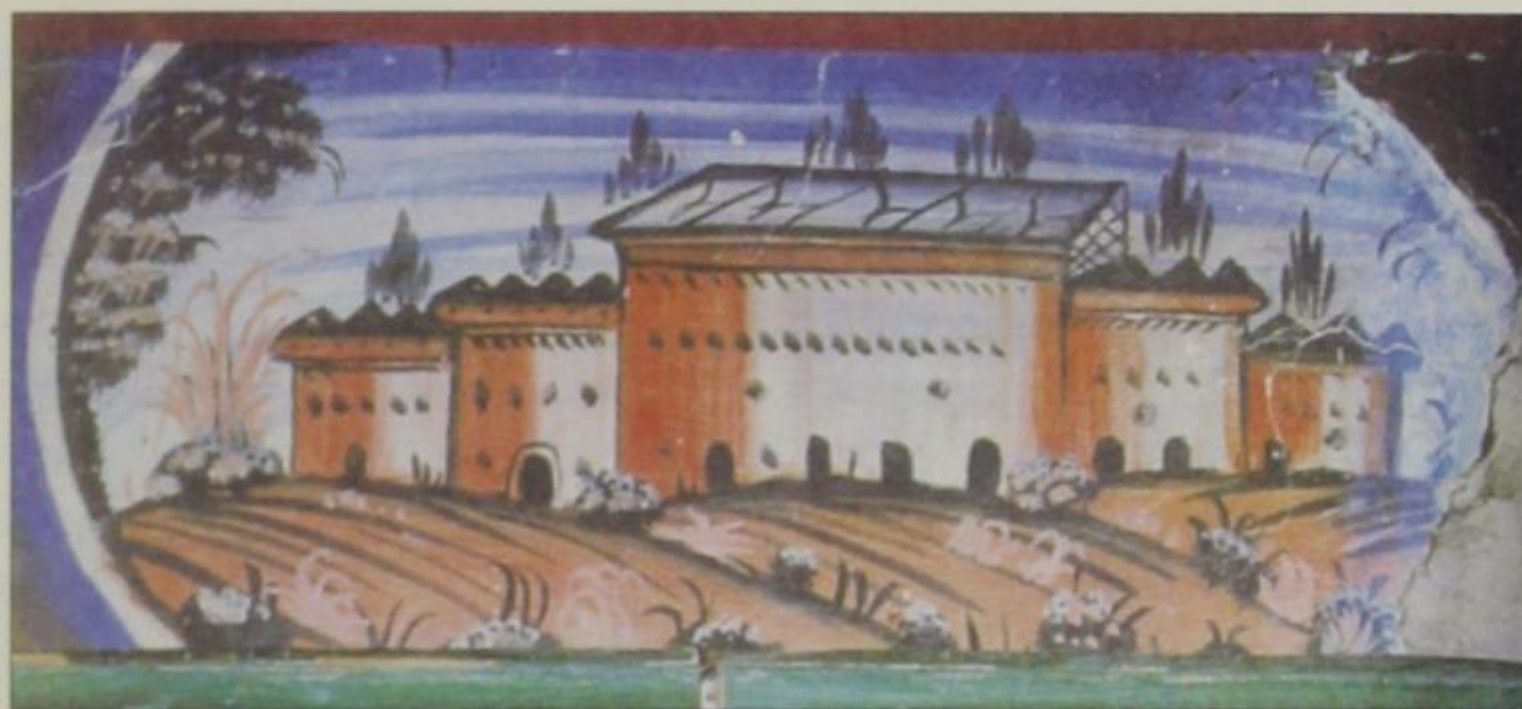
Εξάλλου, σε συμβόλαιο του 1910, που αφορά στην ανέγερση του οικήματος του Αρρεναγωγείου Δικόρφου, συναντάμε και πάλι τον Αναστάσιο, αυτήν τη φορά να αναλαμβάνει ως εργολήπτης την εκ θεμελίων ανέγερση της Σχολής, βάσει σχεδίων του αρχιτέκτονα Π. Μελίρρυτου⁴³. Η ανέγερση του κτιρίου ολοκληρώθηκε το 1912. Για τη διακόσμηση της οικίας Βακόλα στο Δίλοφο, ο Αναστάσιος συνεργάστηκε με τον εξάδελφό του Αδάμο. Οι εργασίες στο σπίτι αυτό αποπερατώθηκαν το 1885. Ο αδελφός του Αναστάσιου, Κοσμάς, είχε εγκατασταθεί μόνιμα στο Δίλοφο, εξασκώντας το επάγγελμα του μαραγκού⁴⁴. Σύμφωνα με τους εκλογικούς καταλόγους του 1920, τη χρονιά εκείνη ο Κοσμάς Βούρης ήταν 43 χρονών. Άρα είχε γεννηθεί το 1877⁴⁵.

Οικία Τσοφόπουλου, οροφή, Δίλοφο.

Μορφές επαγγελματικής οργάνωσης - Ομάδες Χιονιαδιτών ζωγράφων

Η γεωργοκτηνοτροφική οικονομία των αυτοσυντήρητων ορεινών κοινοτήτων της Ηπείρου άρχισε, σταδιακά, να δέχεται πλήγματα, που οφείλονταν αφενός στη φυσική αύξηση του ντόπιου πληθυσμού και αφετέρου στη μόνιμη εγκατάσταση μεταναστών από άλλες περιοχές. Οι περιορισμένοι φυσικοί πόροι δεν επαρκούσαν πλέον για να θρέψουν το σύνολο των κατοίκων. Το οικονομικό αδιέξοδο που προέκυψε, αλλά και η αναπτυσσόμενη «αστική» πραγματικότητα οδήγησαν μέρος του πληθυσμού σε νέες παραγωγικές δραστηριότητες. Έτσι, σε πολλά ορεινά χωριά, ο πληθυσμός στράφηκε, ήδη από τον 18ο αιώνα, στην τεχνική εξειδίκευση⁴⁶, που σταδιακά θα κυριαρχήσει, σφραγίζοντας την κοινωνική και οικονομική φυσιογνωμία τους. Το γεγονός αυτό προκλήθηκε όχι μόνο λόγω των δημογραφικών προβλημάτων, αλλά σε συνάρτηση και με την αυξανόμενη ζήτηση

Οικία Θεοδοσίου, οντάς, Σκαμνέλι.

τεχνικών επαγγελμάτων⁴⁷, απόρροια του νεοδημιουργηθέντος πλούτου, κυρίως από το εμπόριο των μεγάλων αποστάσεων και την αποδημία.

Μετά τη συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699), η πραγματικότητα για τους υπόδουλους Έλληνες ήταν ευνοϊκότερη. Άρχισαν να χτίζονται περισσότερες εκκλησίες και μοναστήρια, γι' αυτό και ο αριθμός τους τον 18ο αιώνα εμφανίζεται αυξημένος⁴⁸. Οι επιταχυνόμενοι ρυθμοί στον τομέα της ναοδομίας αύξησαν και τη ζήτηση συγκεκριμένων επαγγελματιών, όπως αγιογράφων και ξυλογλυπτών, με αποτέλεσμα μεγάλο μέρος του ανθρώπινου δυναμικού στις ορεινές κοινότητες της Ηπείρου και της Μακεδονίας να βρίσκει διέξοδο σε αυτόν τον νέου είδους επαγγελματικό προσανατολισμό.

Οι Χιονιάδες αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα κοινότητας που οι κάτοικοί της στράφηκαν στην τεχνική εξειδίκευση και η εξειδίκευση αυτή αφορούσε σχεδόν αποκλειστικά τη ζωγραφική⁴⁹. Η παράδοση του χωριού, που θέλει την τέχνη των Χιονιαδιτών να έχει τις ρίζες της στα χρόνια του Μανουήλ Πανσέληνου⁵⁰, οφείλεται σε αναχρονισμούς. Γνωρίζουμε ότι οι Χιονιαδίτες ζωγράφοι διάβαζαν και αντέγραφαν την Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης του Διονυσίου του εκ Φουρνά⁵¹, ή και άλλα αγιορειτικά χειρόγραφα. Ο Διονύσιος εξυμνεί στο σύγγραμμά του τον Πανσέληνο και κάνει συχνές αναφορές στο ζωγραφικό του έργο. Εξάλλου, η αθωνική προφορική παράδοση για τον Πανσέληνο είναι ισχυρή και του αποδίδει αρκετά μνημειακά ζωγραφικά σύνολα. Αν προσθέσουμε σε όλα αυτά και τις συχνές μεταβάσεις των Χιονιαδιτών ζωγράφων στο Άγιον Όρος, νομίζω ότι δεν είναι δύσκολο να αντιληφθούμε τον τρόπο με τον οποίο η παράδοση των Χιονιάδων ανάγει τις ρίζες της αγιογραφικής τέχνης της στον Μανουήλ Πανσέληνο.

Πιθανότερη φαίνεται η υπόθεση του Γ. Παΐσιου ότι οι Χιονιαδίτες, που τα παλαιότερα χρόνια ασκούσαν το επάγγελμα του ξυουργού, έμαθαν ενδεχομένως την τέχνη της ζωγραφικής από τις επισκέψεις τους στο Άγιον Όρος, όπου πήγαιναν για ξυουργικές εργασίες⁵².

Οικία Πλακίδα, Κουκούλι.

Η τεχνική εξειδίκευση οδήγησε μοιραία στις περιοδικές μετακινήσεις των ζωγράφων, επιφέροντας ουσιαστική μεταβολή στην οικονομική και κοινωνική φυσιογνωμία των Χιονιάδων. Εξάλλου, η μετάβαση στον καινούριο αυτό επαγγελματικό προσανατολισμό ανάγκασε τους ζωγράφους να οργανωθούν σε ομάδες, που λειτουργούσαν όμως με ορισμένες ιεραρχήσεις και εσωτερικούς κανόνες. Σίγουρα δεν υπήρχαν πολλά επίπεδα ιεραρχίας και οι εσωτερικοί κανόνες ήταν αρκετά χαλαροί. Οι υποτυπώδεις επαγγελματικές συσσωματώσεις συγκροτούνταν με βάση τον δεσμό συγγένειας μεταξύ των μελών που αποτελούσαν την ομάδα⁵³. Άλλωστε, σε αυτή τη βάση αρθρωνόταν η επαγγελματική συνεργασία στις παραδοσιακές κοινωνίες. Η συγγένεια θα παρέμενε ο κυρίαρχος μοχλός συγκρότησης των επαγγελματικών συνεργειών και αργότερα, όταν, με τη σταδιακή αποδέσμευση της οικονομίας από τις παραδοσιακές δομές, θα δημιουργούνταν νέα δεδομένα για τις συμβασιακές σχέσεις μεταξύ των συνεργατών. Οι συγγενικοί δεσμοί θα αποτελούσαν και πάλι την ασφαλιστική δικλείδα, προκειμένου να διαφυλάσσεται η οικονομική συνεργασία και να αποτρέπονται φαινόμενα εκμετάλλευσης⁵⁴. Είναι προφανές ότι υπήρχε ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στις ομάδες αυτές και τις συντεχνιακές ομάδες των πόλεων.

Διευρυμένες συγγενικές ομάδες, οι λεγόμενες φυλές, γένη ή φάρες, καθόριζαν την κοινωνική φυσιογνωμία της παραδοσιακής κοινότητας των Χιονιάδων. Θα πρέπει εδώ να πούμε ότι ανάμεσα στις διευρυμένες οικογενειακές οργανώσεις γίνονταν και επιγαμίες.

Δύο συγγενικές ομάδες, οι Πασχαλάδες και οι Μαρινάδες, σχεδόν μονοπωλούσαν το επάγγελμα του ζωγράφου, ενώ, στις αρχές του 19ου αιώνα, ένα παρακλάδι των Πασχαλάδων θα αποτελέσει τους Τσατσαίους⁵⁵.

Η τέχνη της ζωγραφικής μεταβιβαζόταν από πατέρα σε γιο, συνιστώντας κατά κάποιον τρόπο μια κληρονομικού τύπου επαγγελματική δραστηριότητα. Ενδεικτικά θα αναφέρουμε ότι, τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, ο Γεώργιος ή Τζότζος Ζήκου, μέλος της συγγενικής ομάδας των Πασχαλάδων, μεταβίβασε την τέχνη του στους πέντε γιους του: τον Ζήκο Ζωγράφο, τον Ιωάννη Πασχάλη, τον Νικόλαο Πασχάλη, τον Ματθαίο Γεωργίου και τον Κωνσταντίνο Γεωργίου. Ο Ζήκος Ζωγράφος ή Ζήκος Γεωργίου απέκτησε μόνο θυγατέρες. Η μία από αυτές, η Χρύσω, παντρεύτηκε τον ζωγράφο Αναστάσιο Κωνσταντίνου Ζωγράφο, γνωστό και ως Αναστάση Μαρινά, και απέκτησαν δύο γιους, τον Χριστόδουλο και τον Θωμά, που εργάστηκαν και αυτοί ως επαγγελματίες ζωγράφοι⁵⁶.

Χρησιμοποίησα ως παράδειγμα ένα συγκεκριμένο γενεαλογικό δέντρο, επειδή γνωρίζουμε ότι ορισμένα μέλη του εργάστηκαν στο Ζαγόρι και ότι ο Αναστάσης Μαρινάς επιδόθηκε και σε διακοσμήσεις σπιτιών. Η ίδια, ωστόσο, κληρονομική μεταβίβαση της ζωγραφικής τέχνης παρατηρείται σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις.

Η συνεργασία των ζωγράφων στη διακόσμηση εκκλησιών στηριζόταν, ως επί το πλείστον, στον δεσμό συγγένειας που είχαν μεταξύ τους. Μας έχει διασωθεί πλούσιο επιγραφικό υλικό ναών, απ' όπου πληροφορούμαστε ότι για την ιστόρηση του ναού συνεργάζονταν πατέρας και γιος, αδέρφια ή και ξαδέλφια. Όπως, για παράδειγμα, για την ιστόρηση του ναού του Αγίου Νικολάου Μελισσουργών, το 1846, συνεργάστηκαν τα πέντε αδέρφια των Πασχαλάδων, οι γιοι του Γεωργίου ή Τζότζου⁵⁷. Ο Μιλτιάδης Κ. Ζωγράφος, που, όπως είδαμε, διακόσμησε την οικία Ζήγου στο Κουκούλι, ιστόρησε, το 1885, τον ιερό ναό των Ταξιαρχών στη Βίτσα του Ζαγορίου⁵⁸, μαζί με τα εξαδέλφια του Αποστόλη και Σωκράτη. Στο χωριό Καβάσιλα της επαρχίας Κόνιτσας, το παρεκκλήσιο της Γέννησης της Θεοτόκου ιστορήθηκε, το 1864, από τα αδέρφια Ζήκο και Ματθαίο και από τον γιο του Ματθαίου, Αποστόλη⁵⁹. Αναφέραμε ενδεικτικά τρία παραδείγματα σχετικά με τους στενούς δεσμούς συγγένειας που αποτελούσαν τη βάση των επαγγελματιών συνεργασιών. Οι διαπιστώσεις αυτές δεν εξαντλούνται μόνο στους Χιονιαδίτες ζωγράφους. Οι ίδιοι δεσμοί συγγένειας χαρακτήριζαν και τις ομάδες ζωγράφων που προέρχονταν από άλλα χωριά της Ηπείρου, αλλά και της Μακεδονίας. Με την ίδια προϋπόθεση του δεσμού συγγένειας αναπτύσσονταν και οι ομάδες των Καπεσοβιτών ζωγράφων⁶⁰, καθώς και των ζωγράφων από το Λινοτόπι⁶¹, για να μιλήσουμε για δύο από τις περιπτώσεις που έχουν ήδη μελετηθεί.

Αντίθετα, στις διακοσμήσεις σπιτιών δύσκολα βρίσκουμε τεκμήρια που να αποδεικνύουν ότι η συνεργασία των ζωγράφων βασιζόταν στη συγγένεια, αν και η πραγματικότητα αυτή δεν θα φαινόταν απίθανη. Γεγονός πάντως είναι ότι αφενός στα αρχοντικά σπίτια

οι ζωγράφοι απέφευγαν συνήθως να υπογράφουν τα διακοσμητικά σύνολα, αφετέρου η αποπεράτωση αυτών των διακοσμήσεων απαιτούσε πολύ λιγότερο προσωπικό απ' ό,τι η ιστόρηση ενός ναού. Εάν στους ναούς, όπως διαπιστώνουμε από τα επιγραφικά τεκμήρια, συνεργάζονταν συνήθως δύο ζωγράφοι, στα σπίτια ένας ζωγράφος προφανώς αρκούσε. Έτσι κι αλλιώς, τα ονόματα των βοηθών που συμμετείχαν στις διακοσμήσεις εκκλησιών ή και σπιτιών και οι οποίοι είχαν δεσμούς συγγένειας με τους ζωγράφους δεν αναγράφονταν στις επιγραφές. Η κατάρρευση, άλλωστε, μεγάλου μέρους των διακοσμημένων σπιτιών μάς έχει στερήσει από επιπλέον μαρτυρίες για τους ζωγράφους, τους χρήστες και, γενικά, για τη διακόσμηση του σπιτιού.

Στο Δίλοφο, διαθέτουμε μαρτυρίες από επιγραφικά δεδομένα για τη συνεργασία ατόμων που συνδέονταν με ισχυρούς δεσμούς συγγένειας πρώτου και δεύτερου βαθμού. Πρόκειται για τους αδελφούς Αναστάσιο και Κοσμά, γιους του Γεωργίου Βούρη, που διακόσμησαν την οικία Παλαιού⁶², και για τα πρώτα εξαδέλφια Αδάμο και Αναστάσιο Βούρη, που συνεργάστηκαν στη διακόσμηση της οικίας Βακόλα⁶³.

Καπεσοβίτες και Χιονιαδίτες ζωγράφοι στο Ζαγόρι

Από τις έρευνες που έχω κάνει μέχρι στιγμής, δεν κατάφερα να εντοπίσω ενυπόγραφα διακοσμητικά σύνολα που να αποδίδονται σε Καπεσοβίτες ζωγράφους. Ούτε καν στο ίδιο το Καπέσοβο. Δεν έχουμε κάποια ένδειξη ούτε και από την προφορική παράδοση¹, η οποία, μάλιστα, αποδίδει όλες τις κοσμικές διακοσμήσεις σε Χιονιαδίτες ζωγράφους. Επομένως, τίθεται δικαιολογημένα το ερώτημα γιατί οι Καπεσοβίτες ζωγράφοι δεν εμφανίζονται να διακοσμούν εσωτερικές επιφάνειες αρχοντικών σπιτιών, ενώ έχουν να επιδείξουν σημαντικότερο έργο στον χώρο της αγιογραφίας, τόσο στην τοιχογραφία όσο και στη φορητή εικόνα. Η απάντηση, νομίζω, είναι ξεκάθαρη, όπως θα φανεί στη συνέχεια.

Τις περισσότερες ενοριακές και μοναστηριακές εκκλησίες του Ζαγορίου τις έχουν διακοσμήσει Καπεσοβίτες ζωγράφοι, όπως της Μονής της Αγίας Παρασκευής στο Σκαμνέλι (1743)², της Αγίας Παρασκευής στην Καλωτά (1748)³, των Ταξιαρχών στα Κάτω Πεδινά (1749)⁴, της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Καπέσοβο (1761⁵ ή 1763⁶), της Μονής Ρογκοβού (1765)⁷ και του Αγίου Νικολάου (1786) στο Τσεπέλοβο⁸, της Μονής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Μακρίνο (1792)⁹, του Αγίου Νικολάου στο Καπέσοβο (1793)¹⁰, του Αγίου Γεωργίου (1795)¹¹ και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (1801;) στους Νεγάδες¹², της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Αρίστη (1806)¹³, του Αγίου Μηνά στο Δίκορφο (1812)¹⁴, της Μονής Βισοκού στην Καλωτά (1818)¹⁵, της Μονής της Παναγίας στους Κήπους (1841)¹⁶.

Οικία Κοκομέλως, οντάς, Κήποι.

Εκτός από τους Καπεσοβίτες, στο Ζαγόρι εργάστηκαν και ζωγράφοι που κατάγονταν τόσο από άλλα χωριά του Ζαγορίου όσο και από χωριά εκτός της γεωγραφικής αυτής περιοχής. Για παράδειγμα, Λινοτοπίτες εργάστηκαν στους ναούς του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα (1618/19) και του Αγίου Μηνά στο Μονοδέντρι (1619/20)¹⁷, ενώ ο ζωγράφος που φιλοτέχνησε τις τοιχογραφίες του καθολικού της Μονής Βοτσάς (1680) στο Ανατολικό Ζαγόρι ήταν κάτοικος του χωριού Γρεβενίτι¹⁸. Ζαγορίσιοι από τα Άνω Πεδινά διακόσμησαν το καθολικό της Μονής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο χωριό Βίκος (1773)¹⁹, τον ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο χωριό Κουκούλι (1796)²⁰, καθώς και το καθολικό της

Μονής Ευαγγελίστριας στα Άνω Πεδινά (1809)²¹. Ο Τσεπελοβίτης Αναστάσιος διακόσμησε τις εκκλησίες του Αγίου Γεωργίου στη Μανασή (1812)²², του Αγίου Νικολάου στη Λεπτοκαρυά (1812)²³, της Αγίας Τριάδας στο Καβαλλάρι (1816)²⁴, καθώς και το καθολικό της Μονής Ασπραγγέλων (1835)²⁵.

Αρκετές εκκλησίες στο Ζαγόρι, καθ' ολοκληρίαν ή τμήματά τους, έχουν διακοσμήσει ζωγράφοι από τους Χιονιάδες, όπως τους ναούς: της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Κουκούλι (έναν τοίχο) (1853)²⁶, του Αγίου Γεωργίου (1855)²⁷ και του Αγίου Νικολάου (1866)²⁸ στον Ελαφότοπο, της Μονής της Αγίας Τριάδας στη Λάιστα (1884)²⁹, των Ταξιαρχών στη Βίτσα (1885)³⁰, της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην Καλωτά (1892), της Μονής της Αγίας Παρασκευής στα Άνω Πεδινά (1925)³¹.

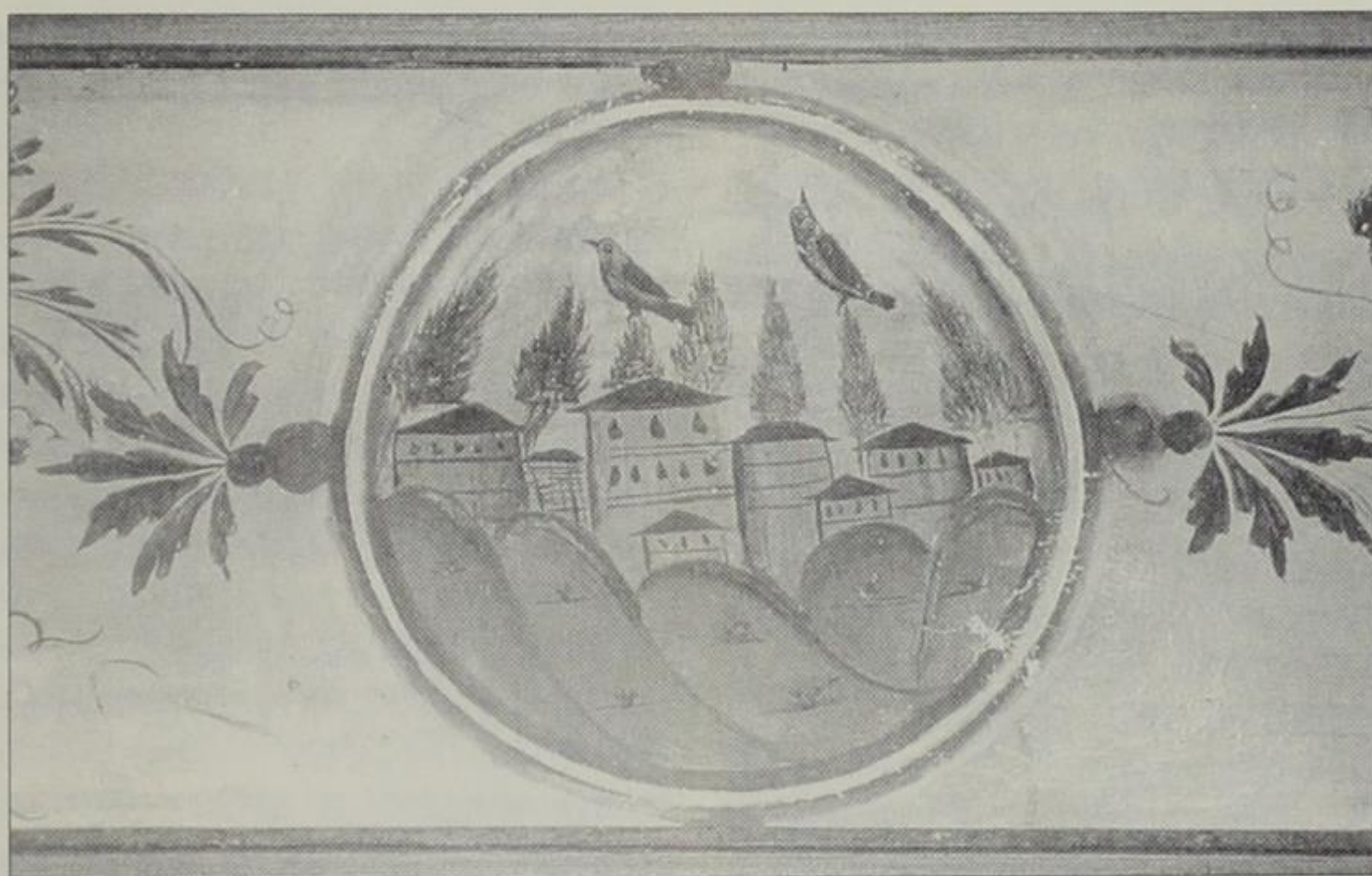
Από την παράθεση των ιστορημένων ναών, τη χρονολογία ιστόρησής τους και τον τόπο καταγωγής των ζωγράφων, διαπιστώνεται ότι ο κύριος όγκος του ζωγραφικού έργου των Καπεσοβιτών χρονολογείται τον 18ο αιώνα, με φθίνουσες τάσεις από τις αρχές του 19ου. Αντίθετα, οι Χιονιαδίτες ζωγράφοι, η δεύτερη μεγάλη ομάδα που εργαζόταν στο Ζαγόρι, αναλαμβάνουν διακοσμήσεις ναών μετά τα μέσα του 19ου αιώνα, ενώ οι υπόλοιποι ζωγράφοι εργάζονται σε τοιχογραφικά σύνολα έως τις πρώτες δεκαετίες του ίδιου αιώνα.

Στα σπίτια του Ζαγορίου που κοσμούνται με εσωτερικό γραπτό διάκοσμο, τουλάχιστον σε όσα από αυτά έχουν διασωθεί και φέρουν επιγραφές, η διακόσμηση, σε όλα σχεδόν, έγινε μετά το 1830, εποχή που οι Καπεσοβίτες είχαν σιγήσει. Γι' αυτό και δεν συναντάμε ενυπόγραφα έργα Καπεσοβιτών σε αρχοντικά σπίτια. Η μοναδική πλέον παρουσία ζωγράφων στο Ζαγόρι ήταν εκείνη των Χιονιαδιτών.

Σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι οι Καπεσοβίτες εκτοπίστηκαν από τους Χιονιαδίτες ζωγράφους. Η τέχνη των Καπεσοβιτών στην εποχή τους ήταν τόσο υψηλή που, αναμφισβήτητα, είχε δημιουργήσει μεγάλη καλλιτεχνική παράδοση στα χωριά της περιοχής. Επίσης, ισχυροί δεσμοί τους συνέδεαν με το Ζαγόρι, αφού ήταν ο τόπος καταγωγής και διαβίωσής τους. Άλλωστε, οι παλαιότεροι από τους Χιονιαδίτες ζωγράφους, που έκαναν την εμφάνισή τους το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, δεν εργάζονταν στα χωριά του Ζαγορίου. Η δράση τους στο Ζαγόρι χρονολογείται προς το τέλος της τέταρτης δεκαετίας του 19ου αιώνα και, κυρίως, μετά το 1850. Επομένως, οι Χιονιαδίτες ήρθαν στο Ζαγόρι για να αναπληρώσουν το κενό που άφησαν οι Καπεσοβίτες. Οι δύο ομάδες, δηλαδή, δεν εργάστηκαν παράλληλα, αλλά κατά χρονική διαδοχή. Την άποψη αυτή ενισχύει το γεγονός ότι σε κάποια από τα χωριά υπήρχαν αρχοντικά σπίτια με πλούσιο και σημαντικό ζωγραφικό εσωτερικό διάκοσμο, που χρονολογείται από τα χρόνια του Αλή Πασά, όπως η οικία Κώνστα, η οικία Ρέσσου κλπ. Ο διάκοσμος της οικίας Κώνστα, καθώς και άλλων σπιτιών, διασώζεται μέχρι σήμερα. Όσο κι αν στερούμαστε επιγραφικά και άλλα τεκμήρια, νομίζω, διατηρώντας βέβαια κάθε επιφύλαξη, πως οι πιθανότητες συγκλίνουν στην εικασία ότι τα σπίτια αυτά διακοσμήθηκαν κατά πάσα πιθανότητα από Καπεσοβίτες, αφού η δράση των Χιονιαδιτών ζωγράφων στο Ζαγόρι, τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, ήταν ανύπαρκτη. Ελπίζουμε ότι με τη συστηματικότερη έρευνα σε τοιχογραφικά σύνολα και φορητές εικόνες θα προσδιοριστεί ακριβέστερα ο χρόνος παρουσίας και δραστηριοποίησης των Χιονιαδιτών ζωγράφων στα Ζαγοροχώρια.

Θα πρέπει να μας προβληματίζει τόσο η σιγή, μετά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, των Καπεσοβιτών ζωγράφων όσο και η εμφάνιση στο προσκήνιο, από τα μέσα του 18ου αιώνα, αργαία στην αρχή, των Χιονιαδιτών ζωγράφων, οι οποίοι κυριάρχησαν έναν αιώνα αργότερα. Την ίδια πορεία με τους Χιονιαδίτες ακολούθησαν, σε μικρότερα βέβαια ποσοστά, και ζωγράφοι από άλλες ορεινές κοινότητες της Πίνδου. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των ζωγράφων της Σαμαρίνας, που επέβαλαν την παρουσία τους στην περιοχή τους από τις τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα ως τις πρώτες δεκαετίες του 20ού³².

Η αλήθεια είναι ότι αγνοούμε τους πραγματικούς λόγους για τους οποίους ένα καλλιτεχνικό φυτώριο παύει κάποια στιγμή να μας δίνει ζωγράφους, αλλά δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι οι λόγοι αυτοί συνδέονται, άμεσα ή έμμεσα, με κοινωνικο-οικονομικούς μηχανισμούς. Έτσι, αν πάρουμε για παράδειγμα ορισμένες από τις

Οικία Ρούση, οντάς, Φραγκάδες.

πραγματικότητες του 19ου αιώνα, όπως ότι ως τις πρώτες δεκαετίες του είχε ολοκληρωθεί η αγιογράφηση του συνόλου σχεδόν των ενοριακών και μοναστηριακών εκκλησιών, ότι στον αιώνα αυτό γίνεται η Ελληνική επανάσταση, με την επερχόμενη οικονομική δυσπραγία, και ακόμη το γεγονός ότι παρατηρείται μετατόπιση των καλλιτεχνικών προσανατολισμών, μπορούμε εύκολα να ερμηνεύσουμε, έστω και σε ένα πρώτο επίπεδο, την καλλιτεχνική σιγή ακμαίων κοινοτήτων. Κάθε γεωγραφική περιοχή, σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή, παρουσιάζει κάθε φορά τις δικές της ανάγκες και προτεραιότητες, τις δικές της οικονομικές και κοινωνικές ανατάσεις, με συγκεκριμένα αιτούμενα, τα οποία δημιουργούν και τις αντίστοιχες προσφορές.

Στο προσκήνιο της καλλιτεχνικής παραγωγής θα αναδυθούν τον 19ο αιώνα κοινότητες με καθαρά γεωργο-κτηνοτροφικό χαρακτήρα –όπως, π.χ. Χιονιάδες, Σαμαρίνα–, σε αντίθεση με τις κοινότητες που άκμαζαν καλλιτεχνικά, κυρίως το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα – όπως το Καπέσοβο, τα Άνω Πεδινά, οι Καλαρρύτες – και οι οποίες παρουσίαζαν έντονα αστικά στοιχεία. Στη διαφορά αυτή έγκειται κατά μεγάλο ποσοστό η λαϊκότερη αντιμετώπιση των εικονογραφικών και τεχνοτροπικών προβλημάτων από τους ζωγράφους των Χιονιάδων. Βέβαια, στις συγκρίσεις που επιχειρούμε εδώ, δεν πρέπει να αγνοούμε και τη χρονική απόσταση που μεσολαβεί ανάμεσα στα συγκεκριμένα καλλιτεχνικά έργα. Σίγουρα θα πρέπει να μελετηθούν διεξοδικά οι δομές και οι μετασχηματισμοί των τοπικών κοινωνιών, όπως διαμορφώθηκαν μέσα στον χώρο και τον χρόνο, ώστε να έχουμε ασφαλείς απαντήσεις σχετικά με τα αίτια που προκάλεσαν τις συγκεκριμένες καλλιτεχνικές αναδύσεις, αλλά και τη σιγή.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Οι τεχνίτες - ζωγράφοι

1. Τσιόδουλος 2004α, 10-156. Για τους Χιοναδίτες ζωγράφους-αγιογράφους βλ. ενδεικτικά: Σούρλας 1954, Παΐσιος 1954, Παΐσιος 1960-1962 (σύντομα βιογραφικά στοιχεία για τον ιερέα Γεώργιο Παΐσιο, ο οποίος ασχολήθηκε συστηματικά με τους Χιοναδίτες ζωγράφους βλ. Χρηστίδης 1998, 19-22), Αγραφιώτης 1977, Μακρής 1979, Μακρής 1981, Παπαζήσης 1987, Βρέλλη-Ζάχου 1996, Καμαρούλιας 1999, Καμαρούλιας 2002, Σιούλης 2003, Σκούρτης 2003, Παΐσιος 2006, 15-22.
2. Παΐσιος 1960-1962 (1961), 86, σημ. 9.
3. Για την οικία αυτή παρέχει στοιχεία ο Ευριπίδης Γιαννακός: «Τίποτε δε σώζεται απ' το αρχοντικό του καπετάν Χσάκη, το τριόροφο. Ο καπετάν Χσάκης, όπως λέει η παράδοση, ήτο υπασπιστής στο Σουλτάνο. Αριστουργηματικός ήτο ο εσωτερικός του διάκοσμος. Σήμερα είναι οικόπεδο του κ. Οδ. Φλώρου. Σ' ένα πεζούλι της οικίας Τσιρώνη [σήμερα Φλώρου] βρίσκω μια πέτρα [αγκωνάρι] που έχει απάνω μια επιγραφή: 1845 ΜΑΙΟΣ ΠΡΟΤΙ ΜΑΣΤΡΟΘΑΝΑΣΙ. Κατά πάσα πιθανότητα η πέτρα αυτή προέρχεται απ' την οικία Χσάκη, μια και σήμερα ένα μέρος της άλλοτε οικίας αυτής αποτελεί αυλήν της οικίας Φλώρου» (Γιαννακός 1970, 58-59).
4. Παΐσιος 2006, 18.
5. Παΐσιος 1960-1962 (1961), 86.
6. Για τον Χριστόδουλο Οικονόμου βλ. Λαμπρίδης 1889, Β', 31, σημ. 1, Λαζαρίδης 1971β, 81-84. Βλ. επίσης Κατάλογο σπιτιών, αρ. κατ. 100.
7. Σούλης 1934, 118.
8. Λαζαρίδης 1970, 2, Λαζαρίδης 1971β, 84.
9. Βλ. Κατάλογο σπιτιών, αρ. κατ. 100.
10. Η ανάγνωση της επιγραφής στην οικία Τσέπη από τον Γεώργιο Παΐσιο αφήνει ανοιχτό το θέμα της καταγωγής του ζωγράφου Αναστασίου Δ' (βλ. Κατάλογο σπιτιών, αρ. κατ. 83).
11. Παΐσιος 1960-1962 (1961), 86, Παΐσιος 1960-1962 (1962), 315.
12. Παΐσιος 1960-1962 (1962), 315.
13. Την πληροφορία αυτή, όπως και πολλές άλλες, άντλησε ο ιερέας Γεώργιος Παΐσιος από τον Χιοναδίτη ζωγράφο Νικόλαο Λιάτση το 1945, όταν ο τελευταίος ήταν 87 ετών (Παΐσιος 2006, 22, σημ. 2).
14. Λαζαρίδης 1970, 2.
15. Παΐσιος 1960-1962 (1961), 179.
16. Παΐσιος 1960-1962 (1961), 179.
17. Παΐσιος 1960-1962 (1961), 804, Καμαρούλιας 1996, Α' 358, 360. Οι ζωγράφοι που διακοσμούσαν τις κατοικίες των εύπορων ιδιοκτητών ήταν οι ίδιοι που ιστορούσαν και τους ναούς. Αυτό αποδέχονται και οι Δ. Πάλλας, Μ. Χατζηδάκης (Πάλλας 1975-1976, 137).
18. Παΐσιος 1960-1962 (1961), 805.
19. Παΐσιος 1960-1962 (1961), 1000-1001, Παΐσιος 1960-1962 (1962), 129.
20. Χρηστίδης 2004, Α', 344.
21. Κατάλογος σπιτιών, αρ. κατ. 78, 83, 79, αντίστοιχα.
22. Παΐσιος 2006, 20.
23. Παΐσιος 2006, 18.
24. Παΐσιος 2006, 20.
25. Παΐσιος 2006, 19.
26. Μακρής 1981, 34.0 Νικόλαος Πασχάλης ανήκε στη μεγάλη οικογένεια των αγιογράφων Πασχαλάδες. Αγιογράφοι ήταν ο πατέρας του, τα τέσσερα αδέρφια του και ο γιος του Δημήτριος (Παΐσιος 1960-1962 [1961], 80).
27. Μακρής 1981, 34.
28. Παΐσιος 2006, 19.
29. Παΐσιος 2006, 18.
30. Παΐσιος 2006, 18.
31. Παΐσιος 2006, 20.
32. Κατάλογος σπιτιών, αρ. κατ. 97.
33. Χρηστίδης 2004, Α', 346, πίν. 10.3. Το αναγραφόμενο ως «αρχοντ. Κέντρου» στον αναφερθέντα πίνακα πρέπει να ταυτιστεί με την οικία Ράδου, η οποία είναι γνωστή στο Τσεπέλοβο και ως οικία Κέντρου (Κατάλογος σπιτιών, αρ. κατ. 92). Ωστόσο, υπάρχει και άλλο σπίτι στο Τσεπέλοβο γνωστό ως οικία Κέντρου (βλ. Κατάλογο σπιτιών, αρ. κατ. 88), που φέρει παρόμοιες διακοσμήσεις με αυτές του μαντζάτου της οικίας Ράδου.
34. Παΐσιος 2006, 21. Ο Νικόλαος Λιάτσης, ο οποίος εργάστηκε και στον ναό της Παναγίας στη Λάιστα (Παΐσιος 2006, 21), ήταν ο κύριος πληροφορητής

- του Γεωργίου Παΐσιου (Παΐσιος 2006, 18-21, 22, σημ. 2).
35. Μακρής 1986α, 41, Τσιόδουλος 2004α, 12, Κατάλογος σπιτιών, αρ. κατ. 1.
36. Βοκοτόπουλος 1966, 313, Τσιόδουλος 2004α, 13.
37. Μακρής 1981, 34.
38. Μακρής 1986α, 22.
39. Μακρής 1986α, 22.
40. Βλ. Κατάλογο σπιτιών, αρ. κατ. 16, 18, 25, 27, αντίστοιχα.
41. Παπαγιαννόπουλος 1994, 52-53.
42. «[...] αντικατασταθέντα (τα στασίδια του Αγίου Νικολάου Λεπτοκαρυάς) δια νέων επίσης εκ ξύλου οξυάς εκ του βουνού επί επιτροπείας του μακαρίτου Γεωργίου Τσοφίδου εν έτει 1893 επεξεργασθέντα υπό του εκ Μανασής τεχνίτου Αναστασίου Βούρη» (Αυδής 1953, 20-21)- Μακρής 1986α, 22.
43. Παπαγιαννόπουλος 1994, 40-44.
44. «Εκλογικός κατάλογος της επαρχίας Ιωαννίνων. Χωρίον Σιοποτσέλιον», εφημ. Το Ζαγόρι μας, αρ. φ. 89 (Αύγουστος 1985), 10, Μακρής 1986α, 22.
45. «Εκλογικός κατάλογος της επαρχίας Ιωαννίνων», εφημ. Το Ζαγόρι μας, αρ. φ. 89 (Αύγουστος 1985), 10.
46. Μακρής 1981, 12-13.
47. Χατζηδάκης 1987, 109.
48. Χατζηδάκης 1987, 101.
49. Εκτός της ζωγραφικής, οι Χιονιαδίτες εξειδικεύονταν τα παλαιότερα χρόνια στην ξυλογλυπτική (Παΐσιος 2003, Σκούρτης 2004, 27-29) και στην ξυλουργική. Η επαγγελματική τους αυτή δραστηριότητα τους επέβαλλε τις γνωστές περιοδικές μετακινήσεις που χαρακτήριζαν τα περισσότερα από τα τεχνικά επαγγέλματα (Παΐσιος 1960-1962 [1960], 777-778). Το κύριο επάγγελμα των αδελφών Βούρη, Αναστάσιου και Κοσμά στη Μανασή και το Δίλοφο, αντίστοιχα, ήταν η ξυλουργική. Στην Καλωτά, υπήρχε οικογένεια Βούρη, χιονιαδίτικης καταγωγής, που τα άρρενα μέλη της ασκούσαν το επάγγελμα του ξυλουργού («Εκλογικοί κατάλογοι 1920», εφημ. Το Ζαγόρι μας, αρ. φ. 87 (Ιούνιος 1985), 10, Θεμελής 1977, 126). Οι Χιονιαδίτες Ν., Β. και Ι. Λιάτσης ήταν ταβαντζήδες και ζωγράφοι (Χρησιτίδης 2004, Α', 346, πίν. 10. 3). Επίσης, ο Χιονιαδίτης ζωγράφος Γεώργιος Κ., εγκατεστημένος οικογενειακώς στο Σκαμνέλι, «ως εκ του επαγγέλματος του έφερε κατόπιν το επίθετον Νταβαντζής» (Παΐσιος 2006, 19. Βλ. και Κατάλογο σπιτιών, αρ. κατ. 78).
50. Παΐσιος 1954, 278, Παΐσιος 1960-1962 (1960), 775, 777-779.
51. Παΐσιος 1960-1962 (1960), 774, Παΐσιος 1960-1962 (1962), 543 κ.ε., Μακρής 1981, 17, 31.
52. Παΐσιος 1960-1962 (1960), 778-779. Για τις προφορικές παραδόσεις των Χιονιάδων σχετικά με την εκμάθηση της ζωγραφικής τέχνης από τους Χιονιαδίτες βλ. Μακρής 1981, 29-30, Ζωγράφος 1998, 6, Αντωνίου 1999, 7.
53. Μακρής 1979, 357-362, Μακρής 1981, 19-24.
54. Για τη συγγένεια και τις σχέσεις παραγωγής στα μπουλούκια των μαστόρων της Ηπείρου βλ. Νιτσιάκος 2000, 5-13.
55. Για τις διευρυμένες οικογενειακές οργανώσεις των Χιονιαδιτών ζωγράφων βλ. Παΐσιος 1960-1962 (1960), 981 κ.ε., Παΐσιος 1960-1962 (1961), 80 κ.ε., Μακρής 1979, 357-362, Μακρής 1981, 19-24.
56. Παΐσιος 1960-1962 (1960), 985-987, Παΐσιος 1960-1962 (1961), 80-86, 182-183, 266-267.
57. Παΐσιος 1960-1962 (1961), 518, Παπακώστας 1967, 378.
58. Νικολαΐδης 1939, 83, Παΐσιος 1960-1962 (1961), 179, 805.
59. Παΐσιος 1960-1962 (1961), 177, 598.
60. Κωνσταντίος 2001, 49-50.
61. Τούρτα 1991, 43-44.
62. Κατάλογος σπιτιών, αρ. κατ. 33, Μακρής 1986α, 22.
63. Μακρής 1986α, 22.

Καπεσοβίτες και Χιονιαδίτες ζωγράφοι στο Ζαγόρι

1. Μόνο ο Γρ. Κόκκορος με πληροφόρησε ότι το σπίτι του στο Κουκούλι διακόσμησε Καπεσοβίτης ζωγράφος (βλ. Κατάλογο σπιτιών). Ωστόσο, σύμφωνα με πληροφορία του Κώστα Λαζαρίδη, εκεί εργάστηκε ο Χιονιαδίτης ζωγράφος Αγγελής Βούρης (Χρησιτίδης 2004, Α', 344).

2. Κωνστάντιος 2001, 28. Ο Δ. Καμαρούλιας αναφέρει ως έτος ιστόρησης το 1773 (Καμαρούλιας 1996, 350).
3. Θεμελής 1973, 29-30. Στον ναό της Αγίας Παρασκευής, μέχρι το 1932, οπότε και επισκευάστηκε ο ναός, υπήρχε η επιγραφή: «Εν έτει από θεογονίας χιλιοστώ επτακοσιοστώ τεσσαρακοστώ ογδώ και μήναν Μάιον δια δαπάναις του Θεοφιλέστατου πρώην Λητζας κυρίω Διονυσίου, ιστορήθη δε ο Θείος ούτος ναός δια χειρός ελαχίστου Αναστασίου Καπεσοβίτου αρχιερατεύοντος δε πανιερωτάτου και λογιωτάτου κυρίου Γρηγορίου» (Θεμελής 1973, 29-30).
4. Κωνστάντιος 2001, 28-29, Χατζηδάκης 1987, 166, Βοκοτόπουλος 1966, 308.
5. Βοκοτόπουλος 1976, 216, Χατζηδάκης 1987, 166, 22, 35.
6. Κωνστάντιος 2001, 33-34.
7. Τριανταφυλλόπουλος 1973-74, 620-621, Καμαρούλιας 1996, 337, 339, Κωνστάντιος 2001, 35-36. Για το μοναστήρι βλ. Λαζαρίδης 1985, Παννακός 1985.
8. Λιωνής 2000, 7-8, Κωνστάντιος 2001, 146.
9. Καμαρούλιας 1996, 375, Κωνστάντιος 2001, 40.
10. Βοκοτόπουλος 1976, 214-216, Κωνστάντιος 2001, 41-42.
11. Κωνστάντιος 2001, 42-43.
12. Στην επιγραφή του ναού, ως χρονολογία ιστόρησης φέρεται το έτος ΑΚΑ. Βλ. και Οικονόμου 1977, 73. Ο ναός κτίστηκε το 1798 (Λαμπρίδης 1880, Β', 99). Ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει ως κτήτορα τον βαθύπλουτο Κ. Σεργιάννη (Λαμπρίδης 1880, Β', 99). Αντίθετα, ο Γεώργιος Σωτήρης παρέχει την πληροφορία ότι ο ναός οικοδομήθηκε το 1800 και τα εγκαίνιά του έγιναν την 1/8/1801 (Σωτήρης 1935, 32). Σύμφωνα με την επιγραφή, η ιστόρηση του ναού οφείλεται σε δαπάνες του Κ. Σαρρή. Και ενώ ο Σωτήρης αναφέρει ως κτήτορα τον Κωνσταντίνο Σαρρή, ο Λαμπρίδης κάνει λόγο για τον Κ. Σεργιάννη. Ο Σωτήρης δέχεται ότι ο Κ. Σεργιάννης και ο Κ. Σαρρής είναι το ίδιο πρόσωπο (Οικονόμου 1977, 68). Αντίθετα, ο Λαμπρίδης κάνει διάκριση μεταξύ των δύο προσώπων (Λαμπρίδης 1889, Α', 67). Συγκεκριμένα, αναφέρει: «Ο δε της Κοιμήσεως [ενν. ναός] δαπάνη μεν των Κ. Σαρρή, επιμέλεια δε του Κ. Σεργιάννη ανηγέργη».
13. Βοκοτόπουλος 1966, 31Γ, Κωνστάντιος 2001, 45, Πέτσας-Σαραλής 1982, 159.
14. Κωνστάντιος 2001, 45-46, Παπαγιαννόπουλος 1994, 46.
15. Καμαρούλιας 1996, 376-377, Κωνστάντιος 2001, 147.
16. Καμαρούλιας 1996, 366-367, Κωνστάντιος 2001, 46.
17. Τούρτα 1991.
18. Αθηναγόρας 1929, 18, Βρανούσης 1962, 192, σημ. Γ. Χατζηδάκης 1987, 155.
19. Βοκοτόπουλος 1966, 313, Καμαρούλιας 1996, 300-301.
20. Σούλης 1934, 88, Χατζηδάκης, Δρακόπουλου 1997, 140.
21. Σούλης 1934, 103, Χατζηδάκης, Δρακοπούλου 1997, 63, Καμαρούλιας 1996, 306-307.
22. Σούλης 1934, 108, Χατζηδάκης 1987, 168.
23. Στο εσωτερικό του, ο ναός δεν είναι ιστορημένος. Πάνω από την είσοδο του ναού, σε τοιχογραφία που εικονίζει τον άγιο Νικόλαο, στην εξωτερική παρειά του τοίχου παρέχονται τα εξής στοιχεία: «1812 μαρτίου 10: δια χειρός αναστασίου αναγνώστου τζεπελοβήτου».
24. Βοκοτόπουλος 1972, 473, Χατζηδάκης 1987, 168.
25. Αθηναγόρας 1929, 48, Καμαρούλιας 1996, 305.
26. Παΐσιος 1960-1962 (1961), 519.
27. Βοκοτόπουλος 1966, 310, Κικόπουλος 1991, 241.
28. Κικόπουλος 1991, 257.
29. Παΐσιος 1960-1962 (1961), 804, Καμαρούλιας 1996, 358.
30. Νικολαΐδης 1939, 83, Παΐσιος 1960-1962 (1961), 805, Βοκοτόπουλος 1966, 301.
31. Βοκοτόπουλος 1966, 307, Καμαρούλιας 1996, 313.
32. Μακρής 1991α.

